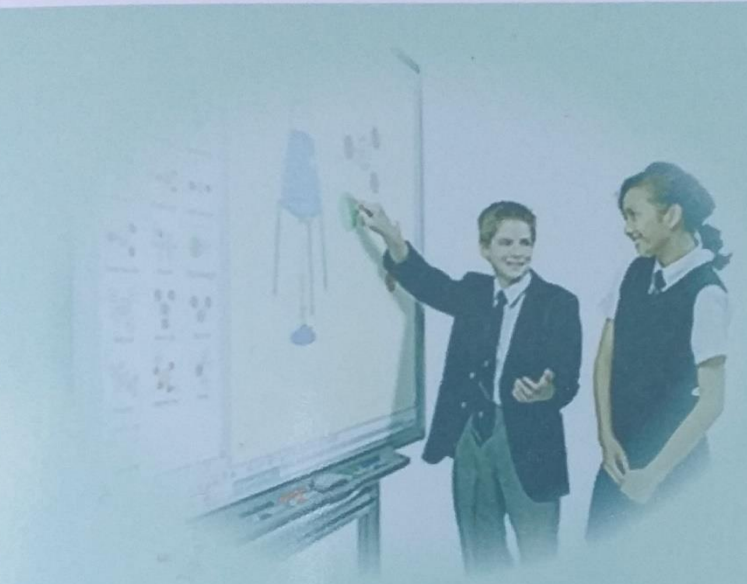

Г.Б.АМИРОВА., О.У. АВЛАЕВ, У.А. БУТАЕВА.

**ТАЪЛИМДА
ИНТЕРФАОЛ МЕТОД
ВА ТРЕНИНГЛАР**

ТОШКЕНТ-2018

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

Г.Б.АМИРОВА., О.У. АВЛАЕВ, У.А. БУТАЕВА.

**ТАЪЛИМДА ИНТЕРФАОЛ
МЕТОД ВА ТРЕНИНГЛАР**

(Касб таълими йўналиши талабалари учун ўқув қўлланма)

Тошкент – 2018
«Наврўз» нашриёти

UO'K: 25.(14+22)08

A 44

КБК 87.(5Ў)2

Тузувчилар: Г.Б. Амирова, О.У. Авлаев, У.А. Бутаева.

ТАЪЛИМДА ИНТЕРФАОЛ МЕТОД ВА ТРЕНИНГЛАР.

Ўқув кўлланма. – Тошкент. «Наврўз» нашриёти.: 2018, 200 бет.

Тақризчилар:

– Н.ШОДИЕВ пед.фан.док., профессор (СамДУ)

– С. ЖЎРАЕВА пед.фан.ном., доцент (ТошДАУ)

– С. ХОЛМИРЗАЕВА ф.фан.ном., доцент (ТошДАУ)

Самарқанд қишлоқ хўжалик институти кенгашининг 2018 йил 9 март 8- сонли йиғилишида Мувофиқлаштирувчи кенгаш орқали наирга тавсия этилиши мақсадга мувофиқлиги таъкидланган.

ISBN 978-9943-381-97-1

© «Наврўз» нашриёти, 2018

Тузувчилар: О.У. Авлаев, У.А. Бутаева, Г.Амирова. **ТАЪЛИМДА ИНТЕРФАОЛ МЕТОД ВА ТРЕНИНГЛАР. Ўқув қўлланма.** – Самарқанд.: 2017, 206 бет.

Тақризчилар: пед.фан.ном., доцент **С. Жўраева** (ТошДАУ)
пед.фан.ном., доцент **С. Холмирзаева** (ТошДАУ)

Ушбу ўқув қўлланма таълим тизимида интерфаол методларидан фойдаланиш, ўқув жараёнида тренинглари, яқка тартибда, жуфтликда, кичик гуруҳлар ва жамоада ишлашни ташкил қилган ҳолда илғор таълим методларини амалиётга жорий қилиш ҳамда педагогик жараёнга янгича ёндашув масалаларига бағишланган. Қўлланма материалларида ўқитувчиларда компетентлик, профессионаликни шакллантириш, назарий ва амалий машғулотлар, мустақил таълим турлари бўйича билим, кўникма ва малакаларни ривожлантириш, улардан ўз педагогик фаолиятларида самарали фойдаланишларини таъминлаш кўзда тутилган.

Ўқув қўлланма но педагогик олий ўқув юртининг касбий таълим йўналиши педагоглари, талабалари, тадқиқотчилар, изланувчилар, **умумий ўрта таълим ҳамда ўрта махсус, касб-хунар таълими** муассасалари ўқитувчилари учун мўлжалланган.

МУҚАДДИМА

Республикамизда амалга оширилаётган туб ўзгаришлар жамият ҳаётининг барча соҳалари учун кадрлар тайёрлаш ишини замонавий даражада олиб боришни талаб қилади. Шу муносабат билан мутахассислар тайёрлаш жараёнида илғор таълим технологияларидан унумли фойдаланишни ташкил этиш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

“Таълим тўғрисида”ги қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”нинг амалиётга тўлиқ татбиқ этилишини таъминлаш замонавий даражада билим, кўникма ва малакаларга эга бўлган бўлғуси мутахассисларни тайёрлашни талаб қилади.

“Биз ривожланган бозор иқтисодиётига асосланган замонавий давлат қуриш йўлига қадам қўйиб, кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари изчиллик билан ўтишни таъминлар эканмиз, фақат миллий ва умумбашарий қадриятлар уйғунлиги заруратини теран англайдиган, **замонавий билимларни, интеллектуал салоҳият ва илғор технологияларни эгаллаган инсонларгина ўз олдимизга қўйган стратегик тараққиёт мақсадларига** эришиши мумкин эканини ҳамиша ўзимизга яхши тасаввур этиб келмоқдамиз”¹.

Ҳозирги таълим технологиялари ва илғор таълим методларининг билим олиш, олинган билимни бошқаларга ўргатиш, билимлардан амалда фойдалана билиш ва янги билимларни яратишдаги ўрни ва аҳамиятини қуйидаги фикрлар орқали ифодалаш мумкин:

Билим олишдан билим бериш афзалроқдир.

Билим бериш савоб ишлардан биридир.

Билим беришдан билимни ишлата билиш муҳимроқдир.

Билимни ишлата билишдан ундан фойдаланиш соҳаларини кенгайтириш муҳимроқ.

Янги билим яратиш механизмини ўргатиш билим беришдан муҳимдир.

Юқоридаги фикрлардан кўриниб турибдики, фанни ўқитиш жараёнида таълим олувчига билим бериш, билимни ишлата

¹ Ислом Каримовнинг “Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш-мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарт” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нуткидан. 18.02.2012 й

билишни, ундан амалда фойдалана билишни ва пировардида янги билим яратиш механизмини ўргатишда таълим методларини самарали қўллаш муҳим аҳамиятга эга.

Таълим жараёнининг бугунги вазифаларидан бири ўқувчиларни кун сайин ошиб бораётган ахборот-таълим муҳити шароитида мустақил равишда фаолият кўрсата олишга, ахборот оқимидан оқилона фойдаланишга ўргатишдан иборат. Бунинг учун уларга узлуксиз равишда мустақил ишлаш имконияти ва шароитини яратиш зарур. Бундан эса, таълим жараёнида таълим олувчининг диққат марказида бўлишини ҳамда ёшларнинг мустақил билим олишларини таъминлаш таълим самарадорлигини ошириш учун муҳим эканлиги маълум бўлади.

Таълим жараёнида таълим олувчининг диққат марказида бўлишини таъминлаш учун таълим муассасаларига ўз соҳасидаги билимларни мустаҳкам эгаллашдан ташқари замонавий педагогик технологияларни ва интерфаол таълим методларини биладиган, улардан ўқув ва тарбиявий машғулотларни ташкил этишда самарали фойдалана оладиган ўқитувчилар керак.

Ушбу услубий қўлланма умумий ўрта таълим, касб-ҳунар таълими ва олий таълим муассасалари ўқув жараёнига таълим технологияларини жорий қилишни ўргатишга қаратилган бўлиб, таълим муассасаларида таҳсил олаётган ўқувчиларни ўқитиш жараёнида тренинглар, якка тартибда, жуфтликда, кичик гуруҳлар ва жамоада ишлашни ташкил қилган ҳолда янги таълим технологияларидан фойдаланиш ҳамда педагогик жараёнга янгича ёндашув масалаларига бағишланган.

Мазкур услубий қўлланмада келтирилган таълим методларидан ҳар бир ўқитувчи ўзи ўқитаётган фаннинг мазмуни, мақсади, шунингдек, мавжуд шароитлар ҳамда таълим олувчиларнинг имконияти ва эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда фойдаланиши мумкин.

1-БОБ. ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Ҳозирги вақтда таълим жараёнида ўқитишнинг замонавий методлари кенг қўлланилмоқда. Ўқитишнинг замонавий методларини қўллаш ўқитиш жараёнида юқори самарадорликка эришишга олиб келади. Бу методларни ҳар бир дарснинг дидактик вазифасидан келиб чиқиб танлаш мақсадга мувофиқ. Анъанавий дарс шаклини сақлаб қолган ҳолда уни таълим олувчилар фаолиятини фаоллаштирадиган турли-туман методлар билан бойитиш таълим олувчиларнинг ўзлаштириш даражаси ўсишига олиб келади.

Бугунги кунда бир қатор ривожланган мамлакатларда таълим-тарбия жараёнининг самарадорлигини кафолатловчи замонавий педагогик технологияларни қўллаш борасида катта тажриба асосларини ташкил этувчи методлар интерфаол методлар номи билан юритилмоқда

Интерфаол таълим методлари ҳозирда энг кўп тарқалган ва барча турдаги таълим мукассасаларида кенг қўлланаётган методлардан ҳисобланади. Шу билан бирга, интерфаол таълим методларининг турлари кўп бўлиб, таълим-тарбия жараёнининг деярлик ҳамма вазифаларини амалга ошириш мақсадлари учун мослари ҳозирда мавжуд. Амалиётда улардан муайян мақсадлар учун мосларини ажратиб тегишлича қўллаш мумкин. Бу ҳолат ҳозирда интерфаол таълим методларини маълум мақсадларни амалга ошириш учун тўғри танлаш муаммосини келтириб чиқарган.

Бунинг учун дарс жараёни оқилона ташкил қилиниши, таълим берувчи томонидан таълим олувчиларнинг қизиқишини орттириб, уларнинг таълим жараёнида фаоллиги муттасил рағбатлантириб турилиши, ўқув материални кичик-кичик бўлақларга бўлиб, уларнинг мазмунини очиқда ақлий ҳужум, кичик гуруҳларда ишлаш, баҳс-мунозара, муаммоли вазият, йўналтирувчи матн, лойиҳа, ролли ўйинлар каби методларни қўллаш ва таълим олувчиларни амалий машқларни мустақил бажаришга ундаш талаб этилади.

Интерфаол метод бирор фаолият ёки муаммони ўзаро мулоқотда, ўзаро баҳс-мунозарада фикрлаш асносида, ҳамжиҳатлик билан ҳал этишдир. Бу усулнинг афзаллиги шундаки, бутун

фаолият ўқувчи-талабани мустақил фикрлашга ўргатиб, мустақил ҳаётга тайёрлайди.²

Ўқитишнинг интерфаол усуллари танилаётган таълим мақсади, таълим оловчиларнинг сони ва имкониятлари, ўқув муассасасининг ўқув-моддий шароити, таълимнинг давомийлиги, ўқитувчининг педагогик маҳорати ва бошқалар эътиборга олинади.

Интерфаол методлар деганда - таълим оловчиларни фаоллаштирувчи ва мустақил фикрлашга ундовчи, таълим жараёнининг марказида таълим оловчи бўлган методлар тушунилади. Бу методлар қўлланилганда таълим берувчи таълим оловчини фаол иштирок этишга чорлайди. Таълим оловчи бутун жараён давомида иштирок этади. Таълим оловчи марказда бўлган ёндашувнинг фойдали жиҳатлари қуйидагиларда намоён бўлади:

- таълим самараси юқорироқ бўлган ўқиш-ўрганиш;
- таълим оловчининг юқори даражада рағбатлантирилиши;
- илгари орттирилган билимларнинг ҳам эътиборга олинishi;
- таълим жараёни таълим оловчининг мақсад ва эҳтиёжларига мувофиқлаштирилиши;
- таълим оловчининг ташаббускорлиги ва масъулиятининг қўллаб-қувватланиши;
- амалда бажариш орқали ўрганилиши;
- икки тарафлама фикр-мулоҳазаларга шароит яратилиши.

Шундай қилиб, фанларни ўқитиш жараёнида интерфаол методлардан фойдаланиш ўзига хос хусусиятга эга. Таълим амалиётида фойдаланилаётган ҳар бир интерфаол методни синчиклаб ўрганиш ва амалда қўллаш ўқувчи-талабаларнинг фикрлашини кенгайтиради ҳамда муаммонинг тўғри ечимини топишларига ижобий таъсир кўрсатади. Ўқувчи-талабаларнинг ижодкорлигини ва фаоллигини оширади. Турли хил назарий ва амалий муаммолар интерфаол методлар орқали таҳлил этилганда ўқувчи-талабаларнинг билим, кўникма, малакалари кенгайishi ва чуқурлашишига эришилади.

Юқорида айтилганлардан интерфаол таълим методларини тегишлича таҳлил қилиш ва шу асосда уларни таснифлаш зарурати маълум бўлади. Қуйида ушбу масала юзасидан умумий мулоҳазаларни келтирамиз.

² Asranov S. Yangi pedagogik texnologiyalar va ularning imkoniyatlari. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning tashkiliy va ilmiy-metodik muammolari. Ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. –T.: 2005, 41-bet.

Бу методларни таснифлашда уларни **интерфаол методлар, интерфаол таълим стратегиялари, интерфаол график органайзерларга** ажратиш мумкин.

Ҳозирги кунда энг оммавий интерфаол таълим методлари қуйидагилар саналади:

1. Интерфаол методлар: “Кейс-стади” (ёки “Ўқув кейслари”), “Блиц-сўров”, “Моделлаштириш”, “Ижодий иш”, “Муаммоли таълим” ва б.

2. Интерфаол таълим стратегиялари: “Ақлий ҳужум”, “Бумеранг”, “Галерея”, “Зиг-заг”, “Зинама-зина”, “Музёрап”, “Ротация”, “Юмалоқланган қор” ва ҳ.к. Интерфаол таълим методлари таркибидан интерфаол таълим стратегияларини ажратишда гуруҳ ишини ташкил қилишга ёндашув маълум маънода стратегик ёндашувга қиёсланишига асосланилади. Аслида бу стратегиялар ҳам кўпроқ жиҳатдан интерфаол таълим методларига тегишли бўлиб, уларнинг орасида бошқа фарқлар йўқ.

3. Интерфаол график органайзерлар: “Балиқ скелети”, “БББ”, “Концептуал жадвал”, “Венн диаграммаси”, “Т-жадвал”, “Инсерт”, “Кластер”, “Нима учун?”, “Қандай?” ва б. Интерфаол график органайзерларни ажратишда бундай машғулотларда асосий фикрлар турли график шаклларда ёзма кўринишда ифодаланишига асосланилади. Аслида бу график органайзерлар билан ишлаш ҳам кўпроқ жиҳатдан интерфаол таълим методларига тегишли бўлиб, уларнинг орасида бошқа фарқлар йўқ.

Интерфаол таълим методларини кўпинча турли шакллардаги ўқув машғулотлари технологиялари билан бир вақтда қўлланмоқда. Бу методларни қўллаш машғулот иштирокчиларининг фаолликларини ошириб, таълим самарадорлигини яхшилашга хизмат қилади.

Шу муносабат билан юқоридаги тасниф бўйича ҳозирги айрим интерфаол таълим методларининг турли шакллардаги ўқув машғулотлари технологиялари билан қўллаш учун қулайлиги шартли равишда қуйидаги 8-жадвалда келтирилди.

Бу жадвалдаги айрим интерфаол таълим методларининг турли шакллардаги ўқув машғулотлари технологиялари билан қўллаш учун қулайлиги бир мунча шартли ва аслида муайян ўқув

машғулотлари технологиялари билан бошқа яна кўп интерфаол методларни аниқ мақсадлар йўлида қўллаш мумкин эканлигини алоҳида таъкидлаш зарур.

1-жадвал

Айрим интерфаол таълим методларининг турли шакллардаги ўқув машғулотлари технологиялари билан қўллаш учун қулайлиги

Ўқув машғулотлари технологияси	Интерфаол методлар ва таълим стратегиялари	График органайзерлар
Маъруза машғулотлари таълим технологияси.	Эркин ёзиш. Асосланган эссе ва б.	Кластер. Б-Б-Б чизмаси Т-чизма ва б.
Семинар машғулотлари таълим технологияси.	Ақлий ҳужум ФСМУ Блиц-сўров. Блиц-ўйин ва б.	Венн диаграммаси. Концептуал жадвал ва б.
Амалий машғулотлар таълим технологияси.	Ўқитиш бўйича қўлланма. Ёзма ва оғзаки давра суҳбати ва б.	Инсерт жадвали. “Нима учун” чизмаси. “Қандай?” диаграммаси ва б.
Мустақил таълим технологияси.	Тушунчаларни аниқлаш ва б.	Балиқ скелети ва б.
Кейс-стади таълим технологияси.	Тушунчалар асосида матн тузиш ва б.	Тоифалаш жадвали ва б.
Лойиҳали таълим технологияси.	Чалкаштирилган мантиқий занжирлар кетма-кетлиги ва б.	Нилуфар гули ва б.

Энг жиддий дидактик муаммолардан бири таълим методларини танлаш нималарга боғлиқ, деган масаладир.

Дидактикага оид адабиётларда таълим методларини тўғри танлаш ва уларни қўллаш самарадорлигининг турли омиллар билан боғлиқликлари қуйидагича қайд қилинади:

• биринчидан, ўқув машғулотларининг дидактик мақсадлари ва вазифаларига боғлиқ;

• иккинчидан, баён қилинадиган материалнинг характериغا боғлиқ;

• учинчидан, таълим олувчиларнинг билими ва ривожланиш даражасига боғлиқ;

• тўртинчидан, ўқув жараёнида ўрганилаётган фан асосларининг муайян (ҳозирги) даврдаги методларига боғлиқ;

• бешинчидан, олий ўқув юрти ёки кафедранинг шароитларига боғлиқ;

• олтинчидан, ўқув жараёнининг моддий-техник таъминоти билан боғлиқ;

• еттинчидан, ўқитувчининг педагогик маҳорати, унинг тайёргарлиги ва ўқув жараёнини ташкил этиш даражаси ҳамда ўқитувчининг ҳозирги замон методлари бўйича билимларига боғлиқ.

Шундай қилиб, олий таълим муассасаларидаги касбий таълим жараёни ўқитишнинг замонавий шакл ва методларига мувофиқ ташкил этиладиган кўпқиррали яхлит тизим доирасида амалга оширилади. Бунда ҳар бир шакл ўз олдига қўйган вазифаларни бажаради, лекин шакл ва методлар тўплами ягона дидактик мажмуани ҳосил қилади. Бу дидактик мажмуанинг амалга оширилиши эса, ўқув жараёнининг психологик-педагогик қонуниятлари билан белгиланади.

Қуйида ҳозир амалда кўп қўлланаётган интерфаол таълим методларидан айримларига доир маълумотлар келтирилди.

КЕЙС-СТАДИ МЕТОДИ **(Амалий ҳолатларни ўқитиш методи)**

*«Таълимнинг буюк мақсади билим бериш эмас,
балки ҳатти-ҳаракатларга ўргатишдир»*

Г. Спенсер

Бу методнинг номи инглизча “case-study” сўзларидан олинган. Бунда “case” – яшиқ, қути, ғилоф, жилд, “study” – ўрганиш, тадқиқ қилиш, илм билан шуғулланиш, ўқув фани, сабоқ олиш, ўқиш маъноларини билдиради. Бу метод ҳақида инглизча айтиладиган

“case – true life”, яъни “кейс – ҳақиқий ҳаёт” иборасига кўра кейс - реал ҳаётнинг «бир парчасидир». Шунга кўра бу методни “амалий ҳолатларни ўқитиш методи” деб ҳам аталади.

Кейс-стади методи бўйича ўрганилаётган ҳар бир муаммо ёки мавзу юзасидан амалга ошириладиган ишлар режаси, уларни бажариш тафсилоти, натижалар ва хулосалар йиғиндиси алоҳида кейсни ташкил қилади. Бу метод таълим жараёнида ҳаётӣ вазиятлардан фойдаланишга қаратилган. Бу эса, ҳозирги кунларда таълим соҳасидаги долзарб бўлган муаммолардан ҳисобланади. Ушбу муаммони ҳал қилиш имконини бериши бу методнинг алоҳида аҳамиятга эга эканлигини кўрсатиб турибди.

Шу сабабли Ғарб мамлакатларидаги таълим муассасаларида кейс-стади методидан, яъни кейслардан фойдаланиш ўқув режасининг 25 % ини ташкил қилади. Шу муносабат билан таълим муассасаларида ҳаётӣ вазиятдан фойдаланишнинг аҳамияти ҳақида қисқача тўхталиб ўтамиз.

Таълим жараёнида ҳаётӣ вазиятдан фойдаланишнинг долзарблиги:

Кейс-стади таълим методини турли ҳолатларни ўрганишда қўллаш - ҳаётдан олинган одатдаги вазиятларни ўрганишни ташкил этиш ёки сунъий яратилган вазиятларга асосланган ҳолда таълим олувчилардан тегишли муаммоларнинг мақсадга мувофиқ ечимларини излашни талаб қилишга қаратилган таълим жараёнидан иборат.

Бу метод таълим олувчиларга мавзуга тегишли ҳаётӣ вазиятни ташхис қилиш, фаразларни ифодалаш, муаммоларни аниқлаш, қўшимча ахборотларни йиғиш, фаразларга аниқлик киритиш ва муаммоларни ечиш ҳамда уларни бажаришнинг аниқ босқичларини лойиҳалаш бўйича амалий фаолиятларини моделлаштириш имконини беради.

Муайян ҳаётӣ вазиятларга бағишланган кейслардан фойдаланиш таълим жараёнини ҳақиқий ҳаёт билан боғлайди. Кейсни кўриб чиқишда таълим олувчилар таълим олиш жараёнини яратадилар. Шу жараёндаги ўзаро ҳаракатда уларнинг ҳақиқий фикр алмашиш ҳолатлари келиб чиқади. Кейс таълим олувчиларга таҳлил қилиш, қиёслаш йўлларини қидириш ва муаммони ечиш эркинлигини беради.

Кейс-стади таълим методига доир айрим асосий тушунчалар таърифи:

“Кейс” ва “кейс-стади” тушунчаларининг маъно-мазмуни кўп қиррали бўлиб, шунга кўра қуйида уларнинг асосий хусусиятларини тўлиқроқ акс эттириш мақсадида кўп вариантли таърифлари берилди.

Кейс – 1) таълим олувчиларнинг маълум мақсадлардаги ҳаётий вазифаларни бажаришлари бўйича вазиятнинг баёни, уни тушуниш ва баҳолашга имкон берадиган ҳамда муаммони ифодалаш учун, унинг мақсадга мувофиқ ечимини излашлари учун керак материаллар тўплами; 2) белгиланган мавзу ёки муаммо ва унинг ечимига доир кўшимча ахборотлар, аудио, видео, электрон ташувчилар, ўқув-услубий материаллар йиғиндиси; 3) муаммони ҳал қилиш бўйича амалга оширилган ишлар, уларнинг натижалари ва хулосалар.

Кейс-стади – 1) таълим олувчиларни ўрганилаётган муаммони ифодалаш ҳамда унинг мақсадга мувофиқ ечими вариантларини излашга йўналтирадиган аниқ реал ёки сунъий равишда яратилган вазиятнинг муаммоли-вазиятли таҳлил этилишига асосланадиган *таълим методидир*; 2) таълим, ахборот-коммуникация, бошқарув ва бошқа соҳаларни ўргатишда қўйилган таълим мақсадини амалга ошириш ва кейсда баён қилинган амалий муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёнида олдиндан белгиланган (башорат қилинадиган) ўқув натижаларига кафолатли эришишни воситали тарзда таъминлайдиган, бир тартибга келтирилган оптимал усуллар ва воситалар мажмуидан иборат бўлган *таълим технологиясидир*.

Вазият (лотинча situation - аҳвол) – муайян вазият, аҳволни ҳосил қиладиган шарт-шароитлар ва ҳолатлар йиғиндиси. Кейсда баён қилинган вазият институционал тизимда (шу ўринда ва кейинчалик - корхонада) дискрет (айни шу) вақтда ташкилий ҳаётдаги типик муаммоларни қайта яратадиган реал ёки сунъий қурилган ҳодисаларнинг идеал тарздаги инъикосидан иборатдир.

Муаммоли вазият - мазкур ҳолда вазият субъектининг ҳозирги вақтда ёки келгусидаги мақсадларга эришишига хавф соладиган вазият тушунилади.

Кейс-стади методи тарихи. Кейс-стади амалий вазиятларни таҳлил этиш ва ҳал қилиш асосида ўқитиш методи сифатида хорижий таълимда дастлаб ҳуқуқ соҳасида қўлланила бошлади: у илк марта Гарвард университетининг ҳуқуқ мактабида 1870 йилда қўлланилган эди. 1920 йилда Гарвард бизнес-мактаби (ГБМ) ўқитувчилари юристларнинг ўқитиш тажрибасига таяниб,

иқтисодий амалиётдаги аниқ вазиятларни таҳлил этиш ва муҳокама қилишни таълимнинг асосий усули этиб танлашганидан кейин мазкур ўқитиш услуби кенг татбиқ этила бошлади.

Ана шу вақтдан бошлаб ГБМ кейсларнинг бой тўпламини йиғди ва мазкур методни таълимнинг мустақил концепцияси даражасигача олиб чиқди. Айни шу сабабга кўра кейс-стади методини кўпинча Гарвард методи деб ҳам аталади. Ўз моҳиятига кўра, Гарвард методи таълим олувчиларнинг амалий вазиятларни видеоматериаллар, компьютер ва дастурий таъминотдан фойдаланиб ҳал қилиш бўйича интенсив тренингдан иборатдир.

Кейс-стадининг икки классик мактаби - Гарвард (Америкада) ва Манчестер (Европада) мактаблари мавжуд. Гарвард мактаби доирасида мазкур метод ягона тўғри ечимни излашни ўргатиш методи ҳисобланиб, иккинчи мактаб (Манчестер) кейсда баён қилинган муаммоли вазият ечимининг кўп вариантлилигини таклиф қилади. Америка кейслари ўнлаб саҳифали матнни ва кўплаб чизмаларни ўз ичига олади. Европа кейслари ҳажми бирмунча камроқ.

Чет эллардаги бизнес-мактабларда одатий вазиятларни ўрганишга ўқув вақтининг ўртача 25% дан 90% гача бўлган қисми ажратилади. Масалан, Чикаго университети бизнес-мактабида ўқув вақтининг 25%и кейслар улушига, Колумбия университетида – 30%, Уортонда эса – 40% ига тўғри келади. Машғулотларни ушбу метод бўйича ўтказишга ажратиладиган соатлар сони бўйича унинг “илк ихтирочиси” – Гарвард етакчилиги қилади. Оддий тингловчи ГБМда ўқиш вақтида 700 тагача кейсларни кўриб чиқади ва бунинг учун ўқув вақтининг 90% гача қисмини сарфлайди.

Бунда шундай аниқлик киритиш керак: молиявий фанларга ихтисослашган мактабларда кейслар салмоғи асосий фанлар - менежмент, маркетинг, ахборот технологиялари, ходимларни бошқариш ва шу кабилардан иборат мактаблардагига нисбатан анча камдир.

Мамлакатимиздаги таълим соҳасида кейс-стади, асосан, мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимида, айниқса бошқарув соҳасида қўлланилади. Кейинги йилларда олий ўқув юртларида ҳам ўқитувчиларнинг кейсларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга қизиқиши ошаётганлиги кузатилаяпти.

Кейс-стади методини таълим жараёнида кенг татбиқ қилишнинг долзарблигини белгиловчи омиллар. Кейс-стадини иқтисодий олий ўқув юртининг таълим амалиётига кенг татбиқ этишнинг долзарблиги ва зарурлиги қуйидаги омиллар билан боғлиқ:

Биринчидан, мамлакатдаги иқтисодий таълимнинг умумий йўналиши, унинг нафақат таълим олувчиларда аниқ билимларни шакллантиришга, шу билан бирга, тингловчиларда фикрлаш фаолияти, назарий билимларини амалда қўллашга тайёрлик ва бунга қобилликни ривожлантириш, бўлғуси мутахассисларда мустақиллик ва ташаббускорлик, бошқарув ва иқтисодиётдаги тадқиқотларнинг турли жиҳатлари билан боғлиқ кенг доирадаги масалаларни идрок этиш қобилиятини раванқ топтиришга йўналтирилганлиги билан боғлиқ.

«Инсоннинг қўлига балиқни тутқазсанг – у бир кун қорни тўқ юради, мабодо инсонни балиқ тутишга ўргатсанг – у бутун умри давомида очлик нималигини билмайди» - хитойлик донишмандларда шундай ҳикматли гап бор. Аудитория шароитларидаёқ бошқарувчилик ечимларини қабул қилишга доир малака ва кўникмалар эгалланмаса, кейинчалик яхши бошқарувчи бўлиб чиқиш мумкин эмас.

Келгусидаги касбий фаолияти учун ўзининг бошқариш сиёсатини ишлаб чиқишга тингловчилар корхонада ва умуман иқтисодиётда вужудга келадиган турли хил вазиятларни таҳлил этиш малакалари ва кўникмаларини эгаллаши, таҳлил қила билиш қобилиятини ўстириши, бошқарувчига хос хусусиятларни орттиришлари зарур.

«Маслаҳат бериш мумкин, лекин бундай маслаҳатдан фойдаланишга ўргатиш мумкин эмаслиги» ҳақиқатдир. Ўрганиб олгач омадли иқтисодчи, молиячи ёки менежерга айланиб олишга имкон берадиган қандайдир ягона, универсал услуб ёки усул мавжуд эмас.

Тингловчиларнинг кейсларни ишлаб чиқиш технологияларини ўзлаштириши, кейсда тақдим қилинадиган амалий муаммоли вазиятларни таҳлил этиш, якка тартибда ва жамоа бўлиб уларни оптимал ҳал қилиш йўллари излаш малакаларини эгаллаши, бўлғуси мутахассисда функционал ваколатлилиқни шакллантириш - касбий фаолиятда ўзининг бошқариш ва ташкил қилиш технологияларини лойиҳалаштириш, касбий жараён мантиқини

қуриш усуллари, шунингдек, касбий вазифаларни мустақил ва мобиль тарзда ҳал этиш усулларини ҳосил қилишга ёрдам беради.

Иккинчидан, бозор иқтисодиётининг ностандарт вазиятларда бир тизимли асосда ва самарали ҳаракат қилиш, оқилона ечимларни қабул қилиш қобилиятини эгаллаган мутахассисларга **муҳтожлиги** билан.

Кейсда ҳар хил ҳаётий вазиятлар баёни берилади ва уларнинг оқибатлари хусусида мушоҳада юритиш ёки қатнашчилар ҳаракатларининг самарадорлигини баҳолаш ёхуд муаммони ҳал этиш усулларини таклиф қилиш талаб этилади. Лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам амалий ҳаракат модели устида ишлаш таълим олувчилар – бўлғуси мутахассисларда меҳнат бозори талаб қиладиган касбий жиҳатдан муҳим хусусиятларни шакллантиришнинг самарали воситаси ҳисобланади.

Учинчидан, жаҳон тажрибаси кўрсатиб турганидек, кейс-стади тингловчиларда ижтимоий етукликни ривожлантириш, ўқишга қизиқиш ва мотивларни ҳосил қилиш, уларни ҳақиқий профессионаллар сифатида етиштиришга кучли таъсир кўрсатади. Кейс-стадининг бўлғуси мутахассис шахсининг касбий ва ижтимоий жиҳатдан муҳим фазилатларини шакллантиришга таъсир кўрсатадиган усуллари ва воситалари, бизнингча, қуйидаги 2-жадвалда ишонарли тарзда акс эттирилган.

2-жадвал

Кейс-стадининг шахсий фазилатларни шакллантиришга таъсир кўрсатадиган усул ва воситалари

Мутахассис фазилатлари	Кейс-стадининг усул ва воситалари
Мавҳум шароитларда вазиятни ҳис этиш ва адекват баҳолаш, оқилона ечимларни топиш қобилияти.	Вазият субъектининг фазилатлари ва камчиликларини таққослаш ва баҳолаш, вазиятнинг ривожланиш мантиқини ажратиб олиш, муаммонинг оқилона ечимини излаш.
Бир тизимли фикрлаш, мулоҳазакорлик, бозор вазиятидаги параметрлар ва ўзаро алоқаларни тушуниш.	Вазият хусусида ҳар томонлама фикр юритиш, уни мақсадли таҳлил этиш, субъектларни уларнинг тузилмавий-функционал ифодасида яхлитлигича идрок этиш.

Мустақиллик ва ташаббускорлик.	Мавҳумлик шароитида вазиятлар таҳлили, оқилона ечимни ишлаб чиқишда ўқитувчи томонидан рағбатлантириладиган ва қўллаб-қувватланадиган мустақиллик ва фаоллик.
Ўзгаришларга тайёрлик, мослашувчанлик.	Мунтазам ўзгариб турадиган вазиятларда оптимал феъл-атворнинг ишлаб чиқиши.
Амалий йўналганлик.	Муаммоли вазиятнинг ҳал этилишида нисбатан амалий натижага эришиш учун доимий изланиш.
Ахборотлар билан ишлаш маҳорати.	Доимий равишда асосий ахборотни излаш ва танлаш, уни тузилмаларга ажратиш, яна қайта тузилмалаш, уни таҳлил этиш, таснифлаш, бир тақдимот шаклидан бошқача шаклга ўтказиш, ўзаро ахборотлар алмашиш.

2 -жадвал давоми

Коммуникативлик, эмпатия.	Муаммоли вазият ечими ва унинг мақсадга мувофиқ тарзда ҳал этилишини танлаш юзасидан ўз позициясини ҳар доим аниқ билдириш, далиллаш ва ўзининг нуқтаи назарини ҳимоя қилиш; кейс билан гуруҳ бўлиб ишлаш, мунозаралар ва ўз фикрини ўтказиш пайтида жамоанинг ошкора мулоқот ва ахборот алмашиш, адолатли, конструктив ва тактикали танқидга ҳамда уни қабул қилишга, биргаликдаги фаолиятда ишончга ва ҳамфикрликка асосланган баҳамжиҳат ҳаракат.
Муаммоли, мантиқий фикрлаш.	Муамонинг изланиши ва ифодаланиши ҳамда унинг асосий тавсифномалари белгиланиши, уни ҳал этиш усуллари ва воситаларининг асосланиши.
Конструктивлик.	Муаммони ҳал этиш моделининг ишлаб чиқиши, конструктив ечимларнинг изланиши ва ифодаланиши.
Назокатлилик.	Жамоанинг ўз фикрини ўтказиш, мунозаралар, гуруҳ бўлиб ишлашга асосланган доимий баҳамжиҳат ҳаракати.

Ва, ниҳоят, кейс-стади интерфаол метод бўлгани сабабли тингловчилар томонидан унга нисбатан ижобий муносабат

бўлишига эришилади, улар ушбу методининг ўқув ахборотини ўзлаштириш ва ундан фойдаланиш юзасидан амалий кўникмаларни таъминлайдиган амалий қўлланма (практикум) сифатида қабул қиладилар.

Кейс-стади методининг умумий тавсифномаси бу методнинг моҳияти, белгилари ва дидактик ўзига хос хусусиятларини ўз ичига олади. Уларни қисқача кўриб чиқамиз.

Кейс-стадининг моҳияти шундан иборатки, кўриб чиқиладиган муаммоли вазият бўйича маслаҳатчилар ролини бажариши керак бўлган тингловчиларга қуйидагилар таклиф қилинади:

- кейсда баён қилинганида айтилган пайтда ташкилий ҳаётдаги типик амалий муаммони акс эттирадиган ва амалиётда ушбу муаммонинг ҳал этилишида ўзлаштирилиши ва қўлланилиши лозим бўладиган муайян билимлар мажмуини долзарблаштирадиган вазиятни идрок этиш ва таҳлилдан ўтказиш;

- муаммоли вазиятни мақсадга мувофиқ тарзда ҳал этадиган усуллар ва воситаларни излаш;

- таклиф этилган муқобил жиҳат(альтернатив)ларни баҳолаш ва улар орасидан қўйилган муаммога нисбатан энг қулай вариантини танлаш;

- танланган муқобил усул (альтернатив)ни амалга ошириш бўйича аниқ ечимни бутун тафсилотлари билан ишлаб чиқиш.

Кейс-стадининг моҳиятли белгиларини қуйидагича ифодаланади:

1. Асосий параметрлари бўйича муайян дискрет вақтда ишларнинг реал аҳволини яна қайта тиклайдиган вазият шаклидаги ҳолатда тақдим этилган *институционал тизим моделининг мавжудлиги*.

2. *Берилган вазиятнинг муаммолилиги*.

3. *Вазиятнинг тўлиқ чизмаий эмаслиги* ва бунинг оқибати сифатида, унда *мустақил, қолип бўлмаган ечимларни талаб қиладиган мавҳумликнинг мавжудлиги*.

4. *Ечимларнинг кўплаб муқобил жиҳат (альтернатив)ларга эгаллиги* ҳар бир қатнашчи ўзининг билими, тажрибаси ва сезги(интуиция)сидан келиб чиқиб ўз вариантини таклиф қилади.

5. Муаммоли вазият оптимал ечимининг *якка тартибда, сўнгра жамоа бўлиб ишлаб чиқилиши ва оммавий тақдим этилиши* (шунингдек, кейс билан мутлақо якка тартибда ишлашга ва натижаларни якка тартибда тақдим этишга ҳам йўл қўйилади).

6. Муаммоли вазият таҳлили ва унинг ечимини ишлаб чиқишдаги *ягона мақсад*.

7. Фаолият *натижаларини гуруҳ бўлиб баҳолаш тизими*.

8. *Таълим олувчиларда бошқариладиган ҳиссий (эмоционал) кескинликнинг* мавжуд бўлиши.

9. Ўқитувчи ва тингловчи таълим жараёнида айтилган бир пайтда ҳам *масъул, ҳам эркин* бўлади:

- Ўқитувчи кейсинг тайёрланиши ва унинг ўқув-услубий таъминоти, шунингдек, ундан самарали фойдаланиш учун *масъулдир*.

- Тингловчи машғулотга тайёрланиш ва кейс бўйича ўқув топшириқларини самарали бажариш учун *масъул*, айтилган пайтда у муаммоли вазиятни таҳлил этиш натижасида ечимлар ва хулосаларни ишлаб чиқиш борасида *эркин иш тутади*.

- Тингловчи ўқув шароитида муаммоли вазиятни таҳлил этиш ва ҳал қилишда *хатога йўл қўйиши мумкин*, лекин у реал ҳаётда қабул қилинадиган нотўғри ечим учун *масъулият ҳиссини сезиши керак*.

10. Таълим *натижаларини режалаштириши ва уларга эришишида таълимдаги ошкоралик билан қатъиятлилигининг* қўшиб олиб борилиши.

Кейс-стади таълим методи сифатида қуйидаги **дидактик ўзига хос хусусиятларга эга:**

- Кейсда тақдим этилган аниқ вазият таълимнинг воқелик билан ўзаро алоқасини таъминлайди, чунки у келгусидаги касбий фаолият учун типик муаммоларни акс эттиради. Бунда ўрганиш жараёни ўз моҳиятига кўра, реал ҳаётдаги ечим қабул қилиш механизминини ифодалайди.

- Кейс ундан фойдаланувчига муаммоларни таҳлил этиш, бир хиллаштириш ва ҳал қилиш йўллариини излашда эркинлик беради.

- Кейс кўриб чиқишда тингловчилар таълим жараёнининг ташкилотчиларига айланадилар ва бир-бирлари билан ўзаро баҳамжиҳат ҳаракат қилиш орқали реал коммуникацион ҳолатларни ифодалашади (масалан, банк-корхона).

- Таълим олувчилар аниқ вазиятни кўриб чиқиш жараёнида муайян умумлашган, концептуал тусга эга билимни шакллантиришга муваффақ бўладилар ва айти бир пайтда оддий умумлаштириш малакаларини орттирадилар.

- Амалий вазиятларга асосланган машғулотлар назарий тайёргарлик даврида олинган билимлар, шунингдек тингловчиларнинг ўз малака ва маҳоратларидан фойдаланиш ва амалда қўлланишга йўналтирилади.

- Кейс билан ишлаш натижаларининг оммавий тақдим этилиши тақдимотлар ўтказиш ва матбуот анжуманларида қатнашиш: ахборотни лўнда, мантиқан ва кўрғазмали тарзда тақдим этиш, саволни ифодалай билиш ва жавобни далиллаш малакаларини ҳосил қилишга кўмаклашади.

- Кейс-стади таълимнинг бошқа методларидан фарқли равишда нафақат таълим бериш ва тренинг, шу билан бирга диагностик назоратчилик функцияларини ҳам бажаради.

Тингловчи *имтиҳон олдидан* кейсни олиши: уни ҳал қилиши ва амалий вазият таҳлилини ҳамда уни ҳал қилишга доир таклифларини ёзма иш шаклида тақдим этиши мумкин.

Кейс тингловчиларга *бевосита имтиҳон пайтида* таклиф қилиниши ҳам мумкин. Лекин бундай ҳолда у анча қисқа бўлиши, мақсадлари эса уларни тингловчи белгиланган вақт давомида ҳал қилишга улгурадиган ҳолатда бўлиши керак.

Тингловчиларнинг ўқув фани бўйича *аудиториядан ташқарида бажариладиган мустақил иши* кейслар туркумининг ечимини ўз ичига олиши мумкин. Натижаларнинг графика биноан ёзма тақдим этилиши (муддатлар ўқув режаси ва таълим дастурига мувофиқ белгиланади) ўқув ахборотларининг ўзлаштирилиши, ушбу курс бўйича давлат таълим стандартлари (ДТС)га кўра назарда тутилган малака ва кўникмаларни тезкор назорат қилиш ва баҳолашга имкон беради.

Кейслар типологияси. Кейслар учун улар жуда кўп турли эканлиги хосдир. Кейсларнинг турлари бўйича таснифланиши 3-жадвалда кўрсатилган.

Кейслар турларини таснифлаш жадвали

Типологик белгилари	Кейс тури
Асосий манбалари	1. Табiiй шароитдаги 2. Кабинетдаги 3. Илмий-тадқиқотчиликдаги
Сюжет мавжудлиги	1. Сюжетли 2. Сюжетсиз
Вазият баёнининг вақтдаги изчиллиги	1. Ўтмишдан ҳозирга келиш режимидаги кейс 2. Вақт орқага қайтариладиган кейс-хотира 3. Башорат кейси
Кейс объекти	1. Шахсий 2. Ташкилий-институционал 3. Кўп субъектли
Материални тақдим этиш усули	1. Ҳикоя 2. Эссе 3. Таҳлилий ёзишма 4. Журналист терғови 5. Ҳисобот 6. Очерк 7. Фактлар мажмуи 8. Статистик материаллар мажмуи 9. Ҳужжатлар ва ишлаб чиқариш намуналари мажмуи
Ҳажми	1. Қисқа (лўнда) 2. Ўртача миқдордаги 3. Катта (узун)
Тузилмавий ўзига хос хусусиятлари	1. Тузилмаланган 2. Тузилмаланмаган
Ўқув топшириғини тақдим этиш усули	1. Саволли 2. Кейс-топшириқ
Дидактик мақсадлари	1. Муаммо, ечим ёки концепцияни изоҳлаш 2. Тренингли, ўқув режасидаги фан бўйича малака ва кўникмалар орттиришга мўлжалланган 3. Таҳлил ва баҳолашга ўргатувчи 4. Муаммони ажратиш ва ечиш, бошқарувчилик қарорлари қабул қилишга ўргатувчи 5. Вазият субъекти ривожининг янги стратегиялари ва йўллари, янгича баҳолаш услублари ва шу кабиларни ишлаб чиқишга рағбатлантирувчи
Расмийлаштириш усули	1. Босма 2. Электрон

	3. Видео-кейс 4. Аудио-кейс 5. Мультимедиа-кейс
--	---

Кейсологининг (шу ўринда ва кейинчалик - кейсни ишлаб чиқувчи) вазифаси кейс турининг қўйилган дидактик мақсадларни оптимал амалга оширишга имкон берадиган ўзига хос хусусиятларини танлаш ва қўллашдан иборат.

Кейсларнинг турли манбалари. Кейс интеллектуал маҳсулот сифатида ўз манбаларига эгадир. Уларни схематик тарзда қуйидагича акс эттириш мумкин:

Интеллектуал маҳсулот сифатидаги кейснинг асосий манбалари

Социум кейсларнинг манбаидир, деган фикр ҳеч кимда шубҳа туғдирмаслиги аниқ. Фақат унинг кейснинг мазмуни ва шаклини қай даражада олдиндан белгилаб бериши мумкинлиги ҳақида турлича фикрлар бўлиши мумкин. Ижтимоий ҳаёт бутун турли-туманлиги билан кейс сюжети, муаммолари ва фактологик базасининг манбаи бўлади.

Таълим ва тарбиянинг кейсда жамланган мақсадлари ва вазифалари, шунингдек таълим технологиясини белгилайдиган **таълим** кейснинг яна бир манбаидир.

Фан кейснинг учинчи манбаидир. У таҳлилий фаолият ва бир тизимли ёндашув билан белгиланадиган иккита асосий методологияни, шунингдек, кейсни ҳал этиш жараёнида қўлланиладиган бошқа илмий услубларни яратиб беради.

...-схемада кейс детерминацияси асосий манбаларининг ўзаро нисбати бир хилда ва тенг томонли учбурчак сифатида тақдим этилган. Бу барча манбаларнинг тенг аҳамиятли эканлигининг идеал ва анча кам учрайдиган ҳолати - детерминантдир. Кейсларни қуришнинг реал амалиётида бундай ҳолат анча кам учрайди. Кўпинча манбалардан бирининг устунлик қилиши кузатилади. Схема шаклида олганда манба ролини учбурчак бурчагининг катталиги тарзида тасаввур этиш мумкин. Бунда бурчак қанчалик тўмтоқроқ бўлса, тегишли манба таъсири шунчалик кўпроқ бўлади.

Ўткир қирралар тегишлича манбанинг минимал таъсирини акс эттиради.

Ушбу ёндашув кейсларни **асосий манбалари бўйича** таснифлашга асос бўлиши мумкин. Бу ерда қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

1) *ҳаётий кейслар* - мутлақо реал ҳаётий вазиятларни акс эттиради;

2) *кабинетдаги кейслар* - кейсолог моделлаштирган амалий вазиятни ўз ичига олади;

3) *илмий-тадқиқотчилик кейслари* – тадқиқотчилик фаолиятини амалга оширишга йўналтирилган.

Ҳаётий кейснинг асосий вазифаси ҳаётий вазиятни батафсил ва тўлиқ акс эттиришдан иборат. Ўз моҳиятига кўра, бундай кейс вазиятнинг амалий, яъни «ҳаракатдаги» моделини яратади. Бунда бундай кейснинг ўқув мақсади таълим олувчилар тренинги, ушбу вазиятдаги билимлар, қобилиятлар ва феъл-атвор (қарорлар қабул қилиш) кўникмаларини мустаҳкамлашдан иборат бўлади. Бундай кейслар максимал кўргазмали ва батафсил бўлиши керак. Уларнинг асосий мазмуни ҳаётни билиш ва оптимал фаолиятга доир қобилиятларни ҳосил қилишдир.

Гарчи ҳар бир кейс таълим берувчи функцияни бажарса-да, лекин уларнинг барча қирраларининг турли кейсларда акс этиши даражаси турличадир. Кўпроқ таълим берувчи функцияни бажарадиган, ҳаётни бироз бошқачароқ акс эттирадиган кейс *кабинетдаги кейс* дейилади.

Биринчидан, у ҳаётда кўпроқ учрайдиган ва мутахассис ўзининг касбий фаолиятида дуч келадиган типовой вазиятларни акс эттиради. Иккинчидан, таълим берувчи кейсда ўқув топшириқлари биринчи ўринда турадики, бу унда акс этадиган ҳаётнинг анча шартлилик элементига эга бўлишини олдиндан белгилайди. Бу ердаги вазият, муаммо ва сюжет ҳаётда бўладигани каби тус касб этади. Улар сунъийлиги билан тавсифланади ва энг муҳим ва ҳақиқий ҳаётий деталлар конгломератидан иборат бўлади. Бундай кейс вазиятлардаги типикликни кўришга имкон беради ва таълим олувчида вазиятни амалиётдаги шунга ўхшаган вариантни қўллаш орқали таҳлил қилиш қобилиятини шакллантириб боради.

Илмий-тадқиқотчилик кейси учун ҳам шундай хусусиятлар хосдир. Унинг асосий мазмуни шундаки, у вазият ва ундаги феъл-атвор ҳақидаги янги билимни олиш учун модель бўлиб хизмат

қилади. Унинг таълим берувчи функцияси моделлаштириш услубини қўллаш орқали илмий тадқиқотчилик малакаларини шакллантиришдан иборат. Ушбу кейс тадқиқотчилик моделини яратиш тамойиллари бўйича курилади. Шунинг учун уни кўпроқ магистратурада, мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимидаги таълимда қўллаш маъқулдир.

Бундай кейсда тадқиқотчилик функциясининг устунлик қилиши уни илмий-тадқиқотчилик фаолиятида анча самарали қўллашга имкон беради.

Кейснинг юқорида ажратиб кўрсатилган манбаларини **асосий, базавий ёки бирламчи** манбалар деб аташ лозим, чунки улар кейсларга таъсир кўрсатишнинг энг моҳиятли омилларини белгилайди.

Кейсларни шакллантиришнинг **иккиламчи манбаларини** ҳам ажратиб кўрсатилади. Улар базавий манбалардан ҳосил бўладиган тусга эгадир. Қуйида уларга тўхталамиз.

1. Хорижий тажрибалардан кўриниб турганидек, маҳсулотлари тингловчилар учун муайян шахсий аҳамият касб этадиган корхоналар фаолияти кўриб чиқилганида ёки *ахборот «маҳаллий» материалга асосланганида* кейслар муҳокамаси анча мазмунли ва қизиқарли кечади. Лекин бу кейсларда фақат мамлакатдаги корхоналар тажрибаси ёритилиши кераклигини билдирмайди. Бунда у ёки бошқа сифати билан миллий бозорда мавжуд бўладиган корхоналар ва товарлар ёки хизматлар назарда тутилаяпти.

Агар тингловчилар кейсларда баён қилинган ҳодисалар билан боғлиқ бўлган муҳит ва соҳани яхши билсалар, улар ўзларини анча ишончлироқ ҳис этадилар. Уларнинг, масалан, америкалик ёки бошқа хорижий истеъмолчилар феъл-атвори ва мотивларини муҳокама қилиши анча қийин кечади. Ўқитувчи ҳам ўзи субъектини яхши биладиган кейс муҳокамасига моҳирона раҳбарлик қилади. Ҳар қандай ҳолда ҳам бундай кейслар муҳокамасида корхона – кейс объекти вакилини талиф қилишдек ноёб имконият мавжуд бўлади.

2. *Статистик материаллар, бозор аҳволи ҳақидаги маълумотлар, корхонанинг ижтимоий-иқтисодий тавсифномалари ва шу кабилар* кейсга илмийлик ва оддийлик бахш этади. Бунда мазкур материаллар вазиятни ташхис қилиш воситаси ролини бажариши, вазиятни тушуниш учун жуда муҳим бўлган

кўрсаткичлар ҳисоб-китоби учун ахборот вазифасини ўташи мумкин.

Статистик материаллардан фойдаланишда тингловчи бу материалларни идрок этиши, қуйидаги каби бир нечта саволларга жавоб бериши керак: «Ушбу материаллар вазиятни тавсифлашда қандай роль ўйнайди?», «Материалларнинг ўзидаги қайси нарсалар вазиятни бевосита тавсифлайди?», «Бундай тавсифномалар қандай ҳисоблаб чиқилади ёки ажратиб кўрсатилади?» ва ҳоказо.

Статистик материаллар кейс матнида ёки иловада жойлаштирилади.

3. *Илмий манбалар, публицистика ва бадиий адабиёт асарлари* – булар ҳам кейсни ёзиш учун яна бир манбадир. У ёки бошқа муаммога бағишланган илмий мақолалар, монографиялар ва илмий ҳисоботларни таҳлил этиш орқали ҳам кейс учун яхши материалларни олиш мумкин. Яхши илмий мақола одатда, қандайдир масалани теран тушунтириши билан тавсифланса, илмий монография тадқиқот предметининг бир тизимли, ҳар томонлама тавсифномасини беради. Илмий ҳисоботнинг ўзига хос хусусияти эса, материалнинг долзарблиги ва янгилигидадир. Бундай фан маҳсулотлари ҳар доим ҳам вазиятни баён қилавермайди ва изоҳлаб бермайди. Шунинг учун уларни кейсолог вазият нуқтаи назаридан махсус мушоҳададан ўтказиши керак бўлади.

Энг қизиқарли илмий мақолалар кейс-стади методида иккита функцияни бажариши мумкин. Биринчиси шундан иборатки, илмий мақолалар ва уларнинг қисмлари уларни матнга киритиш орқали кейсларнинг таркибий қисмига айланиши мумкин, иккинчиси шундаки, улар кейсни тушуниш учун зарур адабиётлар рўйхатига қўшилиши мумкин.

Агар илмий манбалар кейсга қатъийлик ва оддийлик берса, унда публицистика ва бадиий адабиёт асарлари эмоционал тўлиқлик ва предметли изоҳлилиқни яратади.

4. *Интернет* ва унинг ресурслари – кейслар учун туганмас материал манбадир. Ушбу манба кенг миқёслилиги, тезкорлиги, қулайлиги билан ажралиб туради.

Кейсларнинг сюжетлилиги бўйича турлари. Сюжет мавжудлигига қараб кейслар:

-сюжетли;

-сюжетсиз бўлади.

Сюжетли кейс, одатда, бўлиб ўтган воқеалар ҳақидаги ҳикояни, шахслар ва корхоналар ҳаракатларини ўз ичига олади.

Сюжетсиз кейс, одатда, яққол ифодаланган сюжетга эга бўлмайди, чунки сюжетнинг аниқ ифодаси кўп жиҳатдан ечимни очиб беради. Сиртдан қараганда вазият ташҳисига, сюжетни яна қайта тиклашга ёрдам бериши керак бўлган статистик материаллар, ҳисоб-китоблар, ишланмалар мажмуидан иборат бўлади.

Кейсда баён қилинган вазият сюжетининг вақтдаги изчиллиги бўйича кейснинг турлари. Кейсда баён қилинадиган вазият сюжетининг вақтдаги изчиллиги ҳам кейснинг таснифий ўзига хос хусусиятларига ўз таъсирини ўтказди. Ушбу белгига кўра кейсларнинг уч турини фарқлашади:

- Ўтмишдан ҳозирга келиш режимидаги кейс;
- Вақт орқага қайтариладиган кейс-хотира;
- Башорат кейс.

Ўтмишдан ҳозирга келиш режимидаги кейс баён қилинадиган ҳодисаларнинг вақтдаги табиий изчиллиги билан тавсифланади, сабаб-оқибатли алоқаларни яхши аниқлашга имкон беради.

Вақт орқага қайтариладиган кейс-хотирада вақт орқага қайтарилади: унда ҳаракат қилувчи шахслар нималарнидир эслашади, хотиранинг ўзи узук-юлук, кўпинча бир тизимсиз ва фрагментар бўладик, бу вақт занжирини қайта тиклашни қийинлаштиради. Ўз моҳиятига кўра, кейс таҳлили вазият реконструкцияси, унинг бирор-бир билиш парадигмаси жиҳатидан идрок қилинишидан иборат бўлади.

Башорат кейс яқин ўтмишдаги ва ҳозирги воқеаларнинг анча батафсил баёнини беради, ундаги объектнинг келгусидаги ҳолатининг энг яхши вариантини ишлаб чиқиш вазифасини қўяди.

Вазият объектига қараб кейслар турлари. Вазият объектига қараб кейслар шартли равишда уч гуруҳга бўлинади:

• *Шахсларга оид кейс*, унда аниқ субъектлар: менежерлар, сиёсатчилар, раҳбарлар амал қиладилар.

• *Ташкилий-институционал кейс* - унинг объекти институционал тизимлар: ташкилотлар, фирмалар, компаниялар, корхоналар ва улар бўлинмалари бўлиши билан фарқланади.

• *Кўп объектли кейс* – одатда бир нечта ҳаракат қилувчи объектларни ўз ичига олади.

Материални баён қилиш усулига кўра кейслар турлари. Материалларни етказишнинг жанрга хос хусусиятларига қараб кейс куйидаги турлардан бири шаклида тақдим этилиши мумкин:

- ҳикоя;
- ессе;
- таҳлилий ёзишма;
- журналист терғови;
- ҳисобот;
- очерк;
- фактлар мажмуи;
- статистик материаллар мажмуи;
- ҳужжатлар ва ишлаб чиқариш намуналари мажмуи.

Катталигига қараб кейслар турлари. Кейслар катталигига қараб уч турли бўлади:

- қисқа (лўнда) кейс;
- ўртача миқдордаги кейс;
- катта (узун) кейс.

Кейснинг катталиги унинг ҳажмига боғлиқ бўлади ва уни таҳлил этиш учун зарур ўқув вақтини белгилайди.

Қисқа кейс - шунингдек «европача», қисқа кейс деб ҳам аталади. Унинг ҳажми бир неча жумладан бир-икки саҳифагача бўлади. Унинг ечими икки соатлик амалий машғулотнинг бир қисмини банд қилишга мўлжалланган.

Ўртача миқдордаги кейс – унинг кўриб чиқилиши одатда икки соатлик машғулотни банд қилади.

Катта кейс («америкача», узун) – ўнлаб саҳифаларни ўз ичига олади, бир неча амалий машғулотлар давомида ва ҳатто бутун ўқув курси мобайнида қўлланилиши мумкин.

Таркибий тузилиши бўйича кейслар турлари. Тузилмавий хусусиятларига қараб кейсларнинг икки тури фарқланади:

- *тузилмага келтирилган;*
- *тузилмага келтирилмаган.*

Тузилмали кейс ўзининг тузилмали шакли жиҳатидан вазиятнинг идрок этилиши ва фикрланишини енгиллаштирадиган ахборотни ўз ичига олади.

Тузилмага эга бўлмаган кейс, одатда, муаммони батафсил (баъзан, ҳатто ҳаддан ортиқ тафсилотлари билан) ёритадиган катта ҳажмдаги тузилмаланмаган ахборотни ўз ичига олади.

Ўқув топшириғини тақдим этиш усулига кўра тестлар турлари. Ушбу таснифлаш асосига кўра кейслар икки турда бўлади:

- *Саволли кейс* – унинг ечилишида тингловчилар вазият баён қилинганидан кейин қўйиладиган саволларга жавоб бериши керак.

- *Кейс-топшириқ* - кейсни ҳал қилиш жараёнида бажарилиши лозим бўлган вазифа ёки топшириқ, одатда вазият баёнигача қўйилади.

Дидактик мақсадларига кўра кейслар турлари. Ушбу таснифлаш асосига кўра кейсларнинг беш тури фарқланади:

1. *Муаммо, ечим ёки концепцияни изоҳловчи кейс.* Таниқли ва муваффақият билан ишлайдиган корхоналар (компаниялар)нинг узок муддат давомидаги иш фаолиятини баён қилади (мақсадлари, стратегиялари, маҳсулот модификациялари, турли бозорлардаги иши ва бошқалар).

Бундай кейснинг таълимий мақсади – мисол орқали ўқитиш. Режалаштириладиган ўқув натижалари – тўғри қабул қилинган қарорларни эслаб қолиш, таниқли ва муваффақият билан ишлайдиган корхоналар ва тармоқларнинг амалиёти билан танишиш.

2. *Тренингли, ўқув фани, мавзу бўйича малака ва кўникмалар орттиришига мўлжалланган кейс.* Унинг таълимий мақсади - тингловчиларга бирор-бир ҳаракатларни бажариш алгоритминини ўргатиш.

Тингловчи қуйидагиларни ўрганиши керак: муайян модель, формула, ҳисоб-китоб алгоритминини қўллаш, берилган одатий вазиятда ягона тўғри қарорни қабул қилиш.

3. *Таҳлил ва баҳолашига ўргатувчи кейс.* Бундай кейсда аниқ вақт давридаги вазият баён қилинган, вазият субъекти олдида турган муаммолар аниқланган ва аниқ ифодаланган бўлади.

Тингловчи вазиятни тушуниши, таҳлил қилиши ва баҳолаши, қўйилган муаммо юзасидан қарор қабул қилиши лозим.

4. *Муаммони ажратиш ва ечиш, бошқарувчилик қарорлари қабул қилишига ўргатувчи кейс.* Мураккаб шаклда баён қилинган вазиятга эга. Муаммо вазиятга киритилади-ю, лекин аниқ намоён бўлмайди. У статистик маълумотлар, корхона ҳисоботлари, бўлинмалар раҳбарлари нутқлари ва шу кабиларда тақдим этилган.

Тингловчилар муаммони аниқлаши ва ифодалашини, уни ҳал этиш усуллари ва воситаларинини кўрсатиши керак.

5. *Вазият субъекти ривожининг янги стратегиялари ва йўллари, янгича баҳолаш услублари ва шу кабиларни ишлаб чиқишга рағбатлантирувчи кейс.* Бундай кейснинг ўзига хос хусусияти шундаки, бошқарувчилик муаммоси корхона фаолиятининг муайян турига, муайян асосий шарт-шароитларга боғлаб баён қилинади.

Тингловчидан вазият субъектини ривожлантиришнинг янги стратегияси ва йўллари топиш талаб қилинади. Бундай кейсдаги вазиятда ахборотнинг бир қисми бўлмаслиги мумкин. Ахборотга эҳтиёжни аниқлаш ва уни топиш – тингловчининг яна бир вазифасидир.

Безатиш усулига қараб кейслар турлари. Кейслар тингловчиларга турли шаклда тақдим этилиши мумкин: босма, электрон, видео-кейс, аудио-кейс, мультимедиа-кейс.

Ўқитиш амалиётида, одатда, босма шаклдаги ва электрон ташувчилардаги кейслар қўлланилади – бундай шаклдаги ахборот билан ишлаш аудио ёки видео вариантлардагига нисбатан қулай ва таҳлил қилиш осонроқ. Бундан ташқари, кўп марталаб интерфаол кўздан кечириш имкониятларининг чекланганлиги бирламчи ахборотнинг бузилиши ва хатоларга олиб келиши мумкин. Мультимедиа – кейсларнинг имкониятлари юқорида кўрсатилган қийинчиликларнинг олдини олишга имкон беради ва ўзларида матнли ахборот ва интерактив видео тасвир устунликларини мужассам этади.

Кейсолог фаолияти мазмунини босқичма-босқич кўриб чиқамиз.

Мақсаднинг қўйилиши. Кейсни ишлаб чиқишнинг ушбу биринчи босқичи қуйидаги ҳаракатларни ўз ичига олади:

- кейснинг ўқув курси тузилмасидаги ўрнини белгилаш;
- унинг таълимий мақсадини ифодалаш (тингловчиларни таништириш, кейс мавзуси бўйича ҳақидаги билимларни шакллантириш, чуқурлаштириш, ўргатиш, малакаларни орттириш, кўникмаларни ривожлантириш ва ҳоказо);
- кейсда тингловчиларнинг таълимдаги ютуқлари натижалари учун «масъулият зонаси»ни аниқлаш;
- ўзлаштирилиши, кенгайтирилиши, ривожлантирилиши лозим бўлган билим, малака ва кўникмалар рўйхати (... ни таҳлил

этади, тузади (бизнес-режа), ишлаб чиқади (маркетинг стратегияси), ... га тайёрлик, кўникмани намоён этади ва ҳоказо);

- ечими тингловчиларнинг мўлжалланган ўқув натижаларига эришишини таъминлайдиган педагогик вазифаларнинг белгиланиши (... ни ўргатиш, ... ни бир тизимга солиш, ... ни тушунтириш ва ҳоказо).

Тингловчи – кейсологнинг аниқ ва бир хилда ифодаланган таълимий мақсадлари, ўқув натижалари ва вазифалари вазиятга доир машқни «қуриш» учун асос бўлади.

Муаммонинг ифодаланиши. Муаммо қандайдир ҳаракатлар қилиш учун етилган зарурат билан уни амалга ошириш учун шарт-шароитлар етишмаслиги ўртасидаги зиддиятнинг амал қилиши ва ифодаланиши шаклидан иборатлиги сабабли муаммонинг ифодаланиши ана шу зиддиятни белгилаш, сўнгра унинг асосий таркибий қисмлари – муаммо тузилмасини (кичик муаммоларни) белгилашни назарда тутди.

Кейс дастурий картасининг қурилиши. Кейс дастурий картасининг қурилиши кейсни ишлаб чиқишнинг энг муҳим босқичларидан бири. Кейснинг дастурий картаси кейс учун ахборот йиғиш ва вазиятни баён қилиш учун асос бўладиган асосий масалалар (тезислар)нинг тузилмаланган рўйхатидан иборат бўлади.

Қуйида келтирилган мисолдаги кейснинг дастурий картаси саволлар шаклида ишлаб чиқилган. Бу тингловчи – кейсологнинг ахборот йиғиши, шу жумладан, интервью шаклида йиғиши ва уни баён қилиши вазифасини енгиллаштиради.

Институционал тизимнинг изланиши, танланиши. Кейсни ишлаб чиқишнинг ушбу босқичига киришишдан олдин кейсолог қуйидаги қарорларни қабул қилади:

- Кейснинг қандай (хаётийлик, кабинетли ёки илмий-тадқиқотчилик) тусида бўлишини белгилаш.

- Кейс объекти кимлар, нималар (муайян шахс (шахслар) ёки корхона ёхуд кўп объектли) бўлишини белгилаш.

Фақат шундан кейин кейсни ишлаб чиқувчи тегишли институционал тизимни танлайди (кабинетли кейс учун) ёки топади (хаётий ёки илмий-тадқиқотчилик кейси учун).

Институционал тизим - кейсологнинг кейс дастурий картасини амалга оширишига бевосита дахлдор бўлган объектдир.

Улар қуйидагилар бўлиши мумкин:

- фирма;
- ташкилот;
- корхона ва ҳоказо.

Ахборот йиғиш усуллари ва воситаларининг танланиши. Кейс учун ахборот *йиғиш усуллари* сифатида қуйидагилар танланиши мумкин: интервью, суҳбат, ўрганиш (архив ҳужжатлари, ҳисоботларни), кузатув ва ҳоказо.

Қуйидагилар ахборот *йиғиш воситаси* бўлиб хизмат қилиши мумкин: сўровнома варағи, интервью олиш варағи, анкета, ҳар хил жадваллар, меъёрий ҳужжатлар, илмий мақола, монография, ОАВ материаллари ва бошқа манбалар билан ишлаш усуллари.

Ахборот йиғиш. Кейсга асос бўладиган ахборотларни излаш ва йиғиш уни ёзишдаги муҳим муаммодир. *Қуйидагилар ахборот манбалари бўлиши мумкин:*

- статистик материаллар, ҳисоботлар;
- вазият объекти фаолияти ҳақидаги маълумотномалар, ахборотлар, проспектлар ва бошқа маълумотлар;
- Интернет;
- оммавий ахборот воситалари;
- корхонанинг рақобатчилари, уларнинг таъминотчилари ва истеъмолчилари, тармоқдаги экспертлар ёки турли инвестицион фондлар таҳлилчилари билан мулоқот;
- тингловчиларнинг ўқув ва диплом лойиҳалари, магистрлик диссертациялари;
- илмий мақолалар, монографиялар ва бошқалар.

Вазият. Вазият - кейснинг асосий тузилмавий компоненти ҳисобланади.

Кейсда баён қилинган вазият корхонага шу пайтда ҳал қилувчи таъсир кўрсатадиган параметрлар, ўзгарувчан омилларнинг аниқ туркуми шаклида ифодаланади. Бошқача айтганда, у вазият объекти ҳақидаги релевант (муаммони ҳал этиш учун муҳим) маълумотлар рўйхатидан иборат бўлади.

Вазият мазмуни тингловчиларнинг келгусидаги фаолияти учун хос бўлган ишлаб турган корхоналар ёки моделлаштирилган корхоналарнинг ҳаётидаги реал воқеаларга асосланади.

Муваффақиятли вазиятли машқлар турли иштирокчилар ўртасидаги суҳбатларни ўз ичига олиши мумкин, тингловчилар

(кейсдан фойдаланувчилар) вазиятнинг реаллигини ҳис этишларига ёрдам берадиган бошқа публицистик усуллар ва воситалар ҳам ишлатилади.

Вазиятнинг кейсдаги баёни ва унинг ахборот таъминоти куйидагиларга кўра турлича бўлиши мумкин:

- *ҳажмига кўра*: бир неча жумладан тортиб, то юзлаб саҳифали матн гача;

- *деталлаштириши даражаси ва ахборотга бойлигига кўра*: таҳлил предметига бевосита тегишли бўлмаган ахборотнинг мавжуд бўлиши ёки, аксинча, вазият элементларидан бири ҳақидаги ахборотнинг бўлмаслиги ҳам мумкин.

Кейснинг мавзуси ва мақсадига қараб вазиятда шериклар, рақиблар ва (ёки) вазият субъекти биргаликда фаолият юритадиган бошқа ҳаракат қилувчи шахслар, вазият амал қилиши ва ўзгаришига асос бўладиган шарт-шароитлар ҳақидаги маълумотлар ҳам бўлиши мумкин.

Вазиятнинг баён қилинишида ишлатилган тўлдирувчи материаллар, бир томондан, кейсдан фойдаланувчиларни уни ҳал этиши учун зарур муайян тузилмага келтирилган ахборот билан таъминлайди, бошқа томондан эса, вазиятнинг кўрғазмали ахборотли негизини ташкил этади.

Вазият моделининг қурилиши. Кейсологнинг кейсни ишлаб чиқиш бўйича фаолиятининг ушбу босқичидаги мазмунини унинг куйидаги қарорлари белгилайди:

- Кейс қандай бўлади: сюжетли ёки сюжетсиз?
- Кейсдаги воқеалар ахборотни баён қилишнинг вақт бўйича изчиллиги ўтмишдан ҳозирга келадиган ёки кейс-хотира ёхуд башоратли бўладими?
- Вазиятга оид машқ қандай жанрда баён қилинади: ҳикоя ёки эссе ёхуд таҳлилий ёзишма ёки бошқача шаклда?

Кейсолог қабул қилинган ечим асосида вазият моделини қуради.

Кейсдаги вазият модели вазият субъекти фаолиятининг идеал инъикосидан иборат бўлади ва ифодаланган муаммо ташувчиси ролини бажаради. Ташқи кўринишига кўра бу ҳодисаларнинг муайян занжири ёки ҳодисалар доираси, ҳодисалар боғлами ва шу кабилар бўлиши мумкин.

Модель вазиятнинг турга оид белгиларини танлаш асосида шакллантирилади (...-жадвалга қаранг).

Вазият моделини қуриш муваффақияти унинг ўрганилаётган мавзу ёки ўқув предметига мувофиқ бўлиши даражасига қараб, шунингдек, унда ностандарт, муайян нуқтаи назарлар борлигига кўра белгиланади. Бу эса, унга муаммонинг ноодатий ечимини бахш этиб, тадқиқотчилик мотивациясини ҳосил қилади.

Кейс матнининг ёзилиши. Кейсолог кейсни ёзишга киришишдан олдин қуйидаги масалаларга доир ечимларни қабул қилади:

- Кейс ўз ҳажмига кўра қисқа ёки ўртача миқдорда ёхуд катта бўладими?

- Бу саволли кейсми ёки кейс-топшириқми?

- Кейсда муаммо қандай усулда берилади?

1-усул – муаммони кейсолог ифодалайди.

2-усул – вазиятдаги муаммо яққол ифодаланади, лекин бунда вазиятнинг зарур элементларидан бири (масалан, шериклар ҳақидаги) ахборот бўлмайди.

3-усул – матнда вазият субъектлари ўртасидаги зиддият мавҳум ифодаланади.

- Кейс тузилмаси бўйича қандай бўлади?

Гап шундаки, кейс бу шунчаки моҳирона бир ҳикоя ёки муайян воқеаларнинг оптимал сонли саҳифалардаги оддий баёни эмас. Юқорида қайд қилинганидек, у аввало, муайян ўқув мақсадларига эришиш учун қўлланиладиган педагогик воситадир.

Шу сабабли кейс тузилмаси уч асосий таркибий қисм билан белгиланади:

1) *мотивацион* - кейснинг долзарблиги, унинг мақсади ва тингловчи кейсни ҳал қилишда эришадиган ўқув натижаларини белгилайди;

2) *сюжетли* - у кейсдаги амалий вазият мазмунини очиб берадиган ҳаракатлар, воқеалар мажмуидан иборат бўлади;

3) *информацион* - у вазият таҳлили учун зарур ахборотни ўз ичига олади.

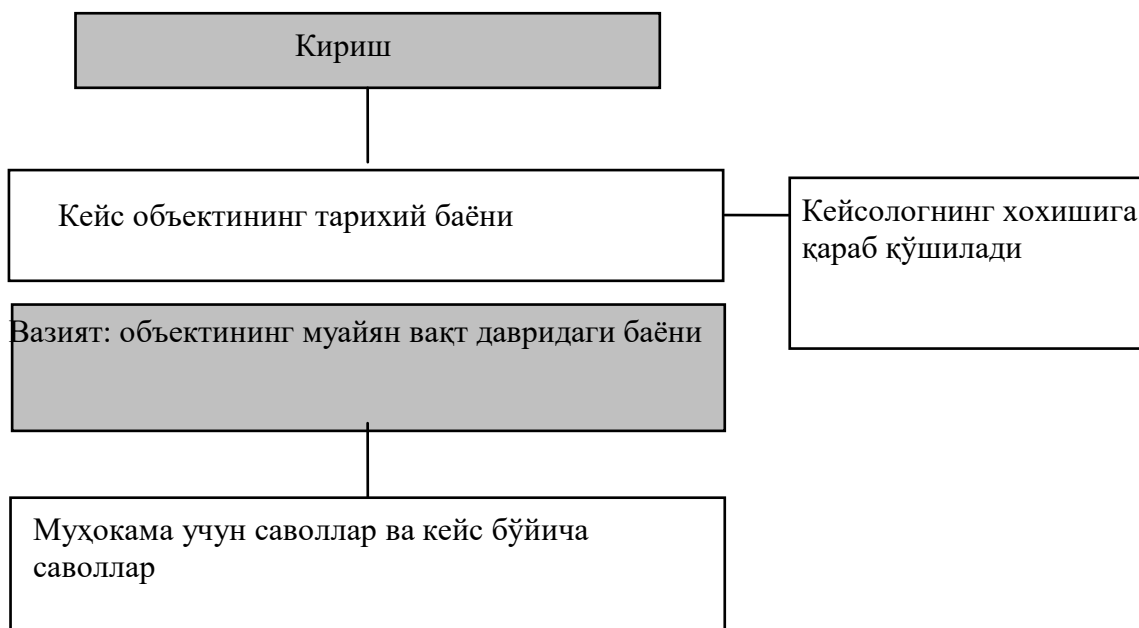
Сюжетли ва информацион қисмлар нисбатан мустақил тарзда ва чамбарчас боғлиқ ҳолда ҳам амал қилиши мумкин (...-схема).

Тингловчининг ҳал қилиши учун таклиф этиладиган ҳар қандай кейсда унинг мақсади ва топшириғи, саволлари аниқ ифодаланган бўлиши лозим. Улар топшириқни ҳал этиши учун зарур ва етарли ахборот ҳажминини ўз ичига олиши керак.

Кейс мазмунини ташкил қилувчи асосий компонентларининг таркибий тузилишини қуйидаги 2-схема кўринишида ифодалаш мумкин:

1-схема

Кейс мазмунининг таркибий тузилиши

■ - Мажбурий таркибий қисм (компонент).

Кейснинг ушбу тузилмали компоненти кейс долзарблигининг асосини, унинг таълим берувчи мақсади ва тингловчилар кейсни ҳал қилиш натижасида эришиши мумкин бўлган назарда тутиладиган ўқув натижаларини ўз ичига олади.

Кейс объектининг тарихий баёни. Ушбу компонент катта (америкача, узун) кейсларда доим бўлади.

Кейс объектининг тарихий баёни тўғрисидаги маълумотлар муаммонинг ретроспектив таҳлилинини ўтказиш, унинг сабаблари ва ривожланиш тенденцияларини белгилашга имкон беради.

ЎҚИТИШНИНГ 4 ПОҒОНАЛИ МЕТОДИ

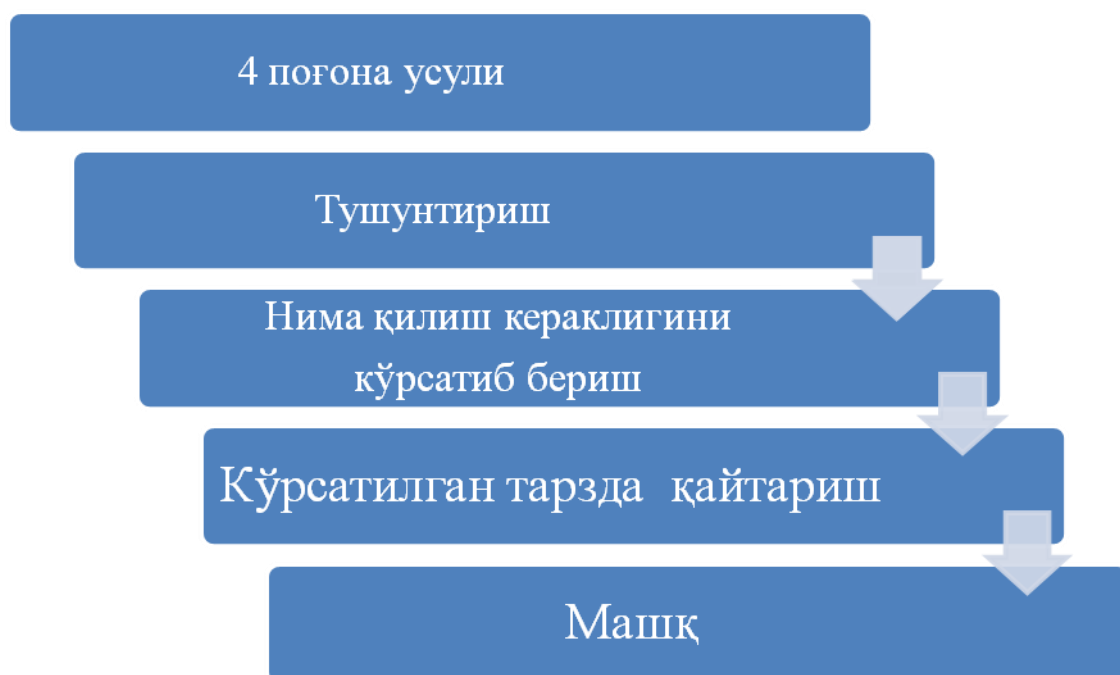
Касбий ҳаракатларни бажариш кўникмаларини ўргатиш методи

Ўқитишнинг 4 поғонали методи дастлаб АҚШда пайдо бўлган. Саноат корхоналарида конвейерли ишлаб чиқариш кўпайган сари шундай ўргатиш усуллари зарур бўлиб қолдики, ишчилар бир хилда қайтариладиган қўл ва бошқа тана аъзолари ҳаракатини тўғри бажариш кўникмаларини иложи борича тез ва мукамал равишда ўрганиб олишлари керак эди. Бу метод бўйича амалий кўникмаларни ўзлаштириш жараёни 4 та поғонали босқичлар доирасида кечади.

Бу поғоналарнинг номи: «Тушунтириш», «Нима қилиш кераклигини кўрсатиб бериш», «Кўрсатилган тарзда қайтариш», «Машқ қилиш».

Бу метод бўйича масалан, амалиёт ўқитувчиси талабаларга аввал бирор ишни бажаришнинг кичикроқ алоҳида босқичини тушунтириб беради, кейин нима қилиш кераклигини ўзи бажариб кўрсатади. Сўнгра талаба шу иш босқичини кўрсатилгандек бажариб такрорлаши (имитация қилиши) керак.

Талаба такрорлаб бажараётган пайтда амалиёт ўқитувчиси хатоларини тўғрилаб туради (мақтайди ёки танқид қилади). Ундан кейин эса, талаба шу иш босқичини мукамал ўзлаштиргунича машқ тарзида кўп марта такрорлаб бажаради.

Ўқитишнинг 4 поғонали методини қўллашдаги ҳаракатлар.

4 поғонали методни қўллашда шу поғоналар бўйича амалиёт ўқитувчиси талабалар билан гуруҳли ҳамда якка тартибда иш олиб боради. Бунда ўқитувчи 1 ва 2-поғоналарда гуруҳ билан, 3 ва 4-поғоналарда эса, ҳар бир талаба билан якка тартибда ишлаши асосий аҳамиятга эга бўлади. Бу ҳаракатларнинг мазмуни қуйидагича бўлади:

1-поғона. Амалиёт ўқитувчиси нима қилиш кераклигини тушунтиради. У талабаларга маълум бир иш босқичи ёки бир кўникмани қўллаш учун керакли барча маълумотларни беради. Талабалар ўқитувчининг оғзаки тушунтиришларини тинглаб, тушуниб борадилар.

2-поғона. Амалиёт ўқитувчиси тушунтирилган иш босқичи қандай бажарилиши кераклигини ўзи бажариб кўрсатади, талабалар эса, диққат билан кузатиб, эслаб қоладилар. Одатда, ўқитувчи нима қилаётгани ҳақида талабаларга изоҳлар бериб, такрорлаб намойиш этиб боради.

3-поғона. Амалиёт ўқитувчиси кўрсатиб берган иш босқичини бажариш ҳаракатларини талабалар кўрсатилган тарзда қайтарадилар. Ўқитувчи улар бажараётган ҳаракатлар юзасидан ўз фикрини билдириб, хатоларни тўғрилаб туради.

4-поғона. Ҳар бир талаба тегишли иш босқичи бўйича ҳаракатларни ўқитувчи кўрсатиб бергандек қайтариб бажариб кўради ва ўқитувчининг бу иш босқичини тўғри бажариш бўйича изоҳларини тушунганидан кейин, бу иш босқичини кутилган натижага эришмагунича такрорлаб машқ қилишда давом этади.

Шундан кейин амалиёт ўқитувчиси ишнинг кейинги босқичига доир ҳаракатни ўргатишга ўтади. Бу босқич ҳам 4 поғонадан иборат бўлиб, қуйидаги мазмунда бўлиши мумкин:

- машғулотда ҳар бир ҳаракатни ўргатишнинг бошланишида амалиёт ўқитувчиси томонидан назарий ва амалий маълумотлар берилади, сўнг эса, талабаларнинг шу ҳаракатларни амалий бажариш машқлари билан алмашинади;

- талабаларнинг ҳаракатлари амалиёт ўқитувчиси кўрсатиб берган ҳаракатлар доираси билан чекланади;

- талабалар якка тартибда ўрганиш (ўзлаштириш, машқ қилиш)га йўналтириладилар, лекин уларнинг мустақил фикрлашга

ҳақлари йўқ, чунки ўрганилаётган касбий ҳаракатни бошқача бажариш албатта нохуш ҳолатларга олиб келади;

- ишни ташкил қилиш (иш тартиби) одатда, ҳеч қандай янгича ёндашувларга йўл қўймайди.

Ўқитишнинг 4 поғонали методини қўллаш юзасидан йўл-йўриқлар.

1-поғона. Тушунтириш-қизиқтириш (мотивация), маълумот ва йўриқнома бериш. Амалиёт ўқитувчиси аввал бу йўриқнома бериш (инструктаж)ни ўқув хонасида ёки иш ўрнида ўтказиш мақсадга мувофиқлигини ҳал қилади. Бу эса, инструктажнинг моҳияти ва турига боғлиқ. У инструктаж вақти 20-30 дақиқадан ошиб кетмаслигини режалаштиради.

Ўрганилаётган мавзу бўйича ишни бажаришга қаратилган топшириқ юзасидан инструктаж талабаларнинг қизиқишини ўйғотишдан бошланади, чунки уларнинг қизиқиш ва эътибори ўрганилаётган нарсага қаратилиши керак.

Сўнгра амалиёт ўқитувчиси талабаларга амалий топшириқни бажариш учун керакли барча маълумотларни беради ва бажариладиган жараёнларни тушунтиради. Шу пайтда у ўзининг амалий иш тажрибасидан келиб чиқиб, мавзуга доир барча ўқув-дидактик материаллардан, масалан, чизмалар, иш режалари, эксплуатация бўйича инструкциялар, инструментлар ва хом ашёлардан кўргазмали материаллар сифатида фойдаланиши мумкин.

Ўқитувчи иш босқичларини уларнинг кетма-кетлигида тушунтиради ва керак бўлса, талабаларга шу босқичларни ўзларининг иш режаларига киритишларини талаб қилади. Шу пайтнинг ўзида у талабаларга сифат фарқини намоиш этиш мақсадида яхши ва ёмон синов иши мисолларини кўрсатиши мумкин. Талабалар нисбатан пассив бўлишади, улар тинглашади ва қараб туришади.

2-поғона. Нима қилишни кўрсатиб бериш - намоиш қилиш. Бу поғонада амалиёт ўқитувчиси тушунтирган иш босқичларини ўзи бажариб, намоиш қилиб кўрсатади. Бунинг учун у аввал керакли иш ўрнини пухталиқ билан тайёрлаб қўйган бўлади ва ўша иш ўрнида намоишни ўтказади. Ишни бажариш учун керакли барча инструментлар хом ашёлар ва иш режаси

ҳамда керак бўлса, тегишли станок (ускуна) тайёрлаб қўйилган бўлиши керак.

Намойиш қилаётган пайтда амалиёт ўқитувчиси талабаларнинг диққат билан кузатиб туришларини таъминлайди. Ҳар бир ҳаракатни 3 мартадан намойиш қилиб кўрсатиш тавсия этилади. Улар қуйидагича бажарилади:

1 - намойиш оддий тезликда ўтказилади, талабаларда касбий ҳаракатнинг амалда қандай бажарилиши тўғрисида тўла ва ҳақиқий тасаввур пайдо бўлиши учун.

2 - намойиш атайин секин тезликда ўтказилади, ҳар бир босқични алоҳида ва ўзига хос хусусиятларини яхшироқ кўрсатиш ҳамда меҳнат хавфсизлиги қоидаларини тушунтириш учун.

3 - намойиш оддий тезликда ўтказилади, ишни бажариш ҳаракати кўникмасини яна бир марта тўла равишда кўрсатиш ва ўқувчиларда «ички суръат» яъни, ҳаракатни бажариш усули, тартиби, кетма-кетлиги, тезлиги тўғрисида аниқ тасаввур пайдо бўлиши учун. Намойиш қилаётган пайтда амалиёт ўқитувчиси ҳар бир ҳаракатини изоҳлаб боради. Шундан сўнг бевосита инструктаж қисми тугайди.

3-поғона. Кўрсатилган тарзда қайтариш - тақлид (имитация). Бу поғонада талабаларнинг ҳар бири амалиёт ўқитувчисининг ҳаракатларини у кўрсатган тарзда қайтаришлари керак. Талабалар ишлаётган пайтда амалиёт ўқитувчиси ўз фикрини билдиради, яхши ишни мақтаб ёмон ишни танқид қилади ва нима қилишни яна бир марта кўрсатади. Ҳамма талабалар иш жараёнини тушунганлигини кўрганидан кейин амалиёт ўқитувчиси машқ қилишни бошлашга рухсат беради.

4-поғона. Машқ қилиш - талабалар кўплаб марта такрорлаш орқали инструмент ва ускуналар билан бажариладиган иш жараёнлари бўйича касбий ҳаракатларни тўғри бажаришни машқ қилишлари учун амалиёт ўқитувчиси уларга етарлича хом ашёлар бериб қўяди. Ҳар бир ўқувчи ўзи ишлайди ва бир хил ишлаш усулларини қўллайди. Агар иш натижаларининг сифати мақбул натижа стандартига (олдиндан белгиланган сифат мезонларига - аниқ мақсадларга) жавоб берса, иш тугатилиши мумкин. Амалиёт ўқитувчиси бу ерда назоратчи вазифасини бажаради.

Эслатма. 1-2-босқичлар (поғоналар) давомида амалиёт ўқитувчиси талабаларда дастлабки билимлар бор ёки йўқлигини

аниқлаши мумкин. Агар дастлабки билимлар даражаси етарлича бўлмаса, бу ҳолда у қайта назарий дарс ўтказиши керак.

Дидактик воситалар ва машқ материалларини тайёрлаш.
4 поғона методи кўп ва катта тайёргарликлар кўришни талаб қилмайди, яъни жуда оз воситалар билан ҳам ишлаш мумкин. Дидактик воситалар ва машқ материаллари сифатида одатда, асл (оригинал) иш ҳужжатлари ишлатилади масалан, техник чизмалар ёки бирор электр схема, иш босқичлари ва изоҳлар кўрсатилган жадвал шаклидаги иш режаси ҳамда назорат варағи, унда ўқувчининг натижалари ёзиб борилади.

Бунда ушбу чизмалар ва бошқа ҳужжатларни целлофан пакет, плёнкага чиқарилмайдиган қилиб солиб қўйган яхши ва талабаларга кўриш учун бериш керак. Иш режасини эса шахсий меҳнат воситаси сифатида ҳар бир ўқувчи ўзи тўлдириши керак. Бу мақсадда амалиёт ўқитувчиси тегишли шаклни тайёрлайди ва ўқувчиларга тўлдириш учун тарқатади.

Назорат ёки баҳолаш варағи ҳам тегишли шаклда бўлиши керак. Уни ўқитувчи натижаларнинг исботи сифатида машқлар тугаганидан кейин ўзида сақлаб қолади.

Қўшимча равишда талабаларга тарқатма дидактик материаллар (карточка-топшириқлар) берилиши мумкин. Тарқатма материаллар дарсликлар, махсус адабиётлар ёки эксплуатация бўйича йўриқномалардан олинган қисқа маълумотлар (кўчирмалар) бўлиши мумкин.

Машқ материаллари деб амалий машқларни бажариш учун керак хом ашёлар, сарфланадиган материаллар ва ёрдамчи материалларни айтилади. Улар касб-ҳунарни ўргатишга бевосита боғлиқ бўлиб, таълим берувчи корхона (фирма)нинг маҳсулотларидан келиб чиққан ҳолда аниқланади. Керакли машқ материалларини амалиёт ўқитувчиси одатда, бир йил олдиндан режалаштиради. Уларни ҳисоблашда қуйидаги маълумотларга асосланилади:

ҲУЖЖАТ

Техник чизма ёки электро схема

Иш режаси			

Назорат варағи			

Тарқатмалар

- бир йилда таълим оладиган талабалар сони, бир йилда ўтказиладиган машқлар сони ва бунинг учун керакли хом ашё сарфи ва ёрдамчи материаллар миқдори.

Жуда оддий мисол: Эговлаш машқлари учун 40ммx40ммx100мм хажмидаги тўрт қиррали пўлат кўзда тутилган. Йил давомида тахминан 30 ўқувчи шу машқни бажарадилар. Демак, бу йил учун 3 метр пўлат керак бўлади (30 киши x 100 мм). Бундай режаларни тузиш учун амалиёт ўқитувчиси шундай ҳужжатни ишлаб чиқиши керакки, унда қўйидаги индикаторлар (маълумотлар) бўлиши керак:

- барча курслар давомида ўтказиладиган машқлар рўйхати (номи ва сони);

- бирор техник чизма мавжудлиги ;

- бу машқлар бўйича хом ашё ҳажмлари кўрсаткичлари (хар бир маҳсулотнинг тайёр ҳажми ҳамда тайёрлаш жараёнидаги чиқиндилар);

- зарур бўладиган асбоблар, текшириш ва ўлчаш асбоблари, ёрдамчи воситалар, бошқа керакли асбоб-ускуналар тўғрисида маълумотлар;

- кўникмаларни шакллантириш ва мустаҳкамлаш учун тахминан қанча вақт талаб қилиниши тўғрисида маълумотлар.

Режалаштиришда эътибор бериш керак бўлган кейинги нарса - бу асбобларнинг ейилиши. Буни инобатга олиш лозим, чунки амалиёт ўқитувчиси қачон ва қанча миқдордаги асбобларни алмаштириш керак бўлишини билиши зарур.

Тайёрлаб қўйиладиган асбобларни икки турга бўлинади:

- устахонада умумий фойдаланиш учун мўлжалланган асбоблар (масалан қимматбаҳо ўлчаш воситалари камдан-кам ишлатиладиган махсус асбоблар);

- иш ўрнида яқка тартибда (индивидуал) фойдаланиш учун мўлжалланган асбоблар (ўқувчига бериб қўйилади);

- асбоб-ускуналарга тааллуқли, уларни созлаш, таъмирлаш, чархлаш ва ш. к. асбоблар;

- амалиёт ўқитувчисининг асбоблари ва ҳоказо.

Ҳар бир ўқувчида ўзининг индивидуал асбоблари бўлса, фақат шундагина ҳамма ўқувчилар машқларни бир вақтда бажаришлари мумкин.

Агар бунинг иложи бўлмаса, бошқа ташкилий ечимлар топилиши керак, масалан, асбобларни галма-гал ишлатиш, машқларни алмаштириб ўтказиш ва бошқа ечимлар.

Ўқитишнинг 4 поғонали методининг психологик асослари.

Бу метод психологияда бихевиоризм назарияси (инсоннинг ўзини тутишига оид назария) билан асосланган.

Дастлаб ҳайвонлар устида ўтказилган экспериментларда олинган натижалар кейинчалик инсонга нисбатан қўлланила бошланган. Бунда кўзғовчи ва реакция каби элементлар ҳамда аниқ ўлчаш мумкин бўлган кўрсаткичлар муҳим роль ўйнаган. Чунки олимларнинг фикрича, режа асосида ишлатилган ташқи кўзғовчилар ва назорат қилиниши мумкин бўлган реакцияларгина етарли даражада текширилиши мумкин ва шундан келиб чиқиб, умумий илмий хулосалар чиқариш мумкин деб ҳисобланган. Шунга мувофиқ аниқланган қуйидаги илмий хулосаларни таъкидлаб ўтиш зарур:

1. Ўзлаштириш (ўрганиш) - бу «кўзғаш таъсири-реакция» кетма-кетлиги такрорланишининг натижасидир. Шу такрорлар сони қанча қўп бўлса ўзлаштириш натижаси шунча яхши бўлади. («Такрор орқали ўрганиш» тамойтли).

2. Иккинчи кўзғовчи биринчи кўзғовчи билан биргаликда тез-тез ишлатиб турилса, у биринчи кўзғовчининг ўрнини боса олади. («Шартли рефлекслар орқали ўрганиш» тамойили).

3. Ўзлаштиришда эришилган яхши натижалар мақтаб турилса, бундай натижалар кўпайиб бораверади. («Кучайтириш орқали ўрганиш» принципи).

4. Аниқ бир мақсадга қаратилган тарзда ишлатилган мақтов ва жазолар орқали деярли исталганча тегишли ўзини тутиш тарзлари ўзлаштирилиши ёки йўқ қилиниши мумкин.

Амалиётда ўргатиш учун эса, бундан қуйидаги хулосалар чиқарилди:

Кўзғовчи сифатида берилган ҳар бир қисқа саволга тўғри жавоб берилиши билан иложи борича уни дарров мақтаб қўйиш (масалан «Яхши жавоб!» деб) керак. Нотўғри жавоб ҳам очик ва ойдин танқидланиши (танбеҳланиши) лозим.

Амалиётда талабалар бирорта иложи борича қисқа иш босқичи билан таништирилади, сўнг уни қайтарадилар ва то уни мукаммал ўзлаштирмагунларича такрорлаб машқ қиладилар. Бундай машқларнинг зарурлиги очик ва ойдин тан олиними керак. Бунда кичик ўқув босқичлари катта аҳамиятга эга. Бугунги кунда бу усулга баъзи дидактик элементлар қўшилиб, мукаммалаштирилди.

Бундан ташқари босқичларни бироз мураккаброқ қилишга ҳаракат қилинмоқда. Яъни шундай машқлар ҳам киритилиши мумкинки улар доирасида талаба бирданига бир нечта кўникмалар ва операцияларни амалда бажариши керак. «Тушунтириш» ва «нима қилишни кўрсатиб бериш» поғоналари эса, босқичма-босқич амалга оширилади.

Ҳайвонлар устида муваффақиятли ўтказилган экспериментлар асосида олимлар инсон ўзини тутишини истаганча манипуляция қилиш (бошқариш) мумкин деб ҳисоблаб, инсоннинг фикрлашидаги ички жараёнларни батамом эътибордан ташқарида қолдиришган, чунки улар фақат айрим жонзотлар ташқи қўзғовчиларга қандай реакция қилишларини ўлчаганлар холос. Шунга қарамай бу усул одамларга ҳар турли касбий ҳаракатларни бажариш кўникмаларини ўргатишда ўзини жуда ҳам яхши оқлади.

Шунинг учун бу усул касбий-техникавий соҳаларда энг аввало, иш ўрнида керакли кўникмаларни ўргатишда келажакда ҳам муҳим роль ўйнайди.

СУГГЕСТОПЕДИЯ МЕТОДИ

Суггестопедия методининг асосчиси болгариялик врач Лозанов. Бу таълим жараёни бир одам (ўқитувчи)нинг бошқаси (таълим олувчи)га психик таъсир кўрсатишидан иборат. Бу усул чет тилларини жадал ўргатишда қўлланилади. Лекин бошқа фанларда ҳам қўллашга ҳаракат қилинмоқда.

Лейпциг университети мнемология лабораториясида чет тиллари сифатида инглиз, рус тилларида 30 кунда 3200 лексик бирлик, кунига 120—140 лексик бирлик ўргатилади. Бу бошқа жадал ўқитишларга нисбатан 3 марта ортиқ.

Бу машғулотларга 50 ёшгача бўлганлар, баъзан ундан ҳам катта ёшдагилар илгари чет тилини ўқиган бўлса, қабул қилинади.

Методикаси: таълим олувчилар фикрни жамлаш учун аутоген машқлар бажарадилар, яъни паст овоздаги сокин мусиқа ёрдамида хотиржам ҳолатга келтирилади.

Формуласи: „Мен батамом хотиржамман“. Классик мусиқа билан бир вақтда ўқитувчи турли интонацияларда таъсирчан, баланд, баъзан эса жуда паст овозда, лекин аниқ, тушунарли қилиб чет тилидаги матнни ўқиб, маъносини она тилида тушунтиради.

Бунда инсон онгига маълум ахборот осон кириб боради. Лекин бундан ташқари, таълим олувчилар ўзлаштирган билимларидан машғулотларда фаол фойдаланишлари, куннинг 2-ярмида уйда тўлиқ такрорлаб боришлари лозим.

Бу усулда диққатни тўлиқ жамлаб анланган, эслаб қолинган ахборот анланмаган ахборот билан қўшилиб, хотира имкониятларини кенгайтиради.

Натижа жуда яхши: таълим олувчилар ўзлаштирган билимлар уларнинг хотираларида 3 ойдан кейин 95 %, 1 йилдан кейин 85% сақланади.

Суггестия – (лотинча) ишонтириш маъносини билдиради. Бундай мулоқот шаклида таълим олувчи (суггеренд) таъсир кўрсатувчи, ишонтирувчи ўқитувчи (суггестор)нинг айтганларини пассив, ихтиёрсиз, ўйламасдан ўзлаштиради ва унинг топшириқларини мотивлар курашисиз бажаради.

Ўз-ўзини ишонтириш ёки ўз-ўзига таъсир кўрсатиш деб суггеренд ва суггесторликни бир киши бажаришига айтилади.

ГИПНОПЕДИЯ МЕТОДИ

Гипнопедия уйкуда ўқитиш методи бўлиб, купрок чет тилларни ўргатишда қўлланилади. Бу метод ҳаммага ҳам тўғри келмайди. Бунинг сабаби эса, бу метод хар ким учун алоҳида чуқурликдаги уйку даражасидагина самара беришидан иборат. Зарур уйку чуқурлигига эришиш ва уни саклаб туриш кийин.

Билимларни ўзлаштириш, идрок қилиш ва қайта ишлашдаги шахсий фарқлар ўзлаштириш тезлиги ва мустаҳкамлигининг асосий омиллари ҳисобланади. Уларнинг айрим хусусиятлари куйидагилар:

Ақли заифлар — жуда кам ҳажмдаги билимларни ўзлаштирадilar.

Бошқаларда турлича бўлиб, айримлар материални осон ўзлаштиради, тез унутади, баъзилар секин ўзлаштиради, лекин унутмайди. Булар ўзлаштириш тезлиги ва мустаҳкамлик омиллари ҳисобланади.

Булар марказий асаб тизими таркибининг хусусиятлари, яъни асаб ҳужайраларининг "эслаб қолиш имкониятлари" билан боғлиқ.

Ўзлаштириш натижаларига фаолият турларини мақбул тарзда алмаштириб туриш ижобий таъсир кўрсатади. Шунини ҳисобга олган ҳолда дарс жадвалида ҳамда уйда дарс тайёрлашда бир-биридан кўпроқ фаркли фанлар ўзаро кетма-кетликда бўлиши яхши натижа беради. Буни куйидаги тажриба тасдиқлайди:

Гуруҳ талабаларига 20 та русча сўзни ёд олиш топширилади. Улар бажаргач, шу талабаларни 2 та кичик гуруҳга ажратилади. Шундан сўнг биринчи кичик гуруҳга 20 та болгарча (русчага яқин тил) сўзни ёдлаш, иккинчисига бадий асар ўқиш топширилади. Кейин иккала кичик гуруҳда русча сўзларни эслаб қолганлик даражаси текширилади. Кўрсаткич 2- кичик гуруҳда юкори бўлади.

Ёмон бахонинг сабаби ўқувчининг мактабга ёмон муносабати сабабли ҳамда мактабнинг ўқувчига ёмон муносабати сабабли ҳам бўлиши мумкин.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

*Ҳеч ким ҳеч кимга ҳеч нарса ўргата олмайди,
ўқувчи ўзи ўрганиши керак. Билим – бу
воқеликнинг нусхаси эмас, у индивид томонидан
конструкция қилинади. (Ж. Пиаже).*

Мустақил таълим олинган билим, кўникма, малакаларни мустаҳкамлаш, кўшимча маълумот ёки материални мустақил ўрганиш мақсадида ташкил этилади. Мустақил таълимнинг афзаллиги ўқувчилар билимларни ўзлари учун қулай бўлган

шароит ва вақтда ўзлаштира оладилар. Бугунги кунда мустақил таълим олиш учун кенг имкониятлар мавжуд. Ўқувчи мавжуд нашр материаллари (ўқув, илмий, илмий-оммабоп ва оммабоп асарлар), Интернет, оммавий ахборот воситалари томонидан тақдим этилаётган материаллар ёрдамида ўз билим, кўникма, малакаларини мустаҳкамлаш имкониятига эга.

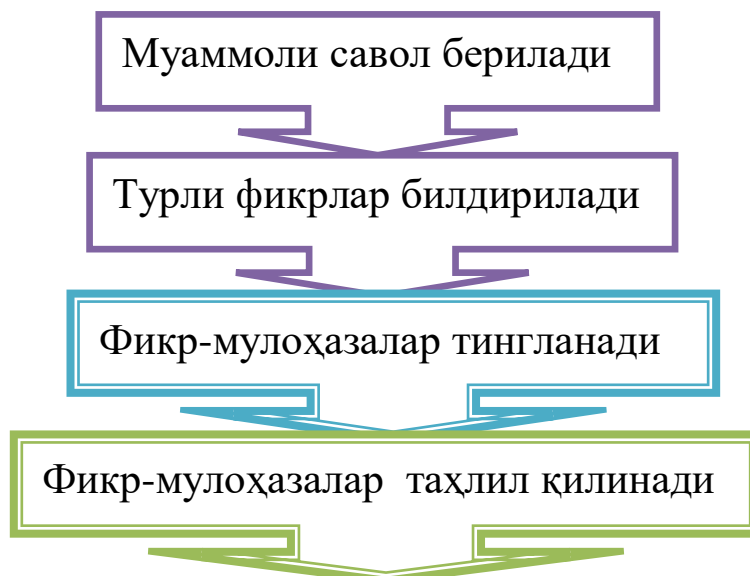
Мустақил таълим методлари кўп шаклларда амалга оширилади. Мустақил таълимнинг самарали бўлиши ва ундан кўзланган мақсадга эришишнинг асосий йўли уни қатъий режа асосида ҳамда шу режада белгиланган вақтлар давомида тўлиқ ҳажмда ва пухта олиб боришдан иборат.

“БАҲС -МУНОЗАРА” МЕТОДИ

“Баҳс -мунозара” методи- бирор мавзу бўйича таълим олувчилар билан ўзаро баҳс-мунозара ва фикр алмашув тарзида ўтказиладиган машғулот методидир.

Баҳс-мунозаралар ўқув гуруҳини икки ёки ундан кўп кичик гуруҳларга бўлган ҳолда иштирокчиларнинг бирор мавзу бўйича ўзаро фикрлар алмашиши тарзида ўтказилади.

«Баҳс-мунозара» методининг тузилмаси

Аниқ ва мақбул ечим танлаб олинади

Баҳсининг самарали бўлиши энг аввало баҳслашувчиларнинг бир-бирларига нисбатан қандай ҳолатда жойлашувларига боғлиқ. Тингловчи ва музокарада қатнашувчиларнинг ўзаро жойлашувлари ва уларнинг психологик мавқеларининг моҳияти муҳим аҳамиятга эга эканлиги боис биз ушбу масала бўйича қуйидаги вариантларни келтирамиз:

- **Синф шароити.** Бу - анъанавий дарс ўтказиш шакли бўлиб, тингловчилар бир-бирларининг юзларини кўриш имкониятлари чекланган ҳолатда ўтирадилар. Уларнинг доска олдидаги ўқитувчига ва у баён этаётган мазмунга нисбатан муносабатлари ва масъулиятлари турлича. Бу шароитда баҳс ўтказиш мумкин эмас. Чунки синфда охириги қаторда ўтирган бола билан биринчи қаторда ўтирганнинг дарсга муносабати кескин фарқ қилади. Тингловчининг психологик мавқеи - **«Мен» - ўйиндан ташқарида»** деб баҳоланади.

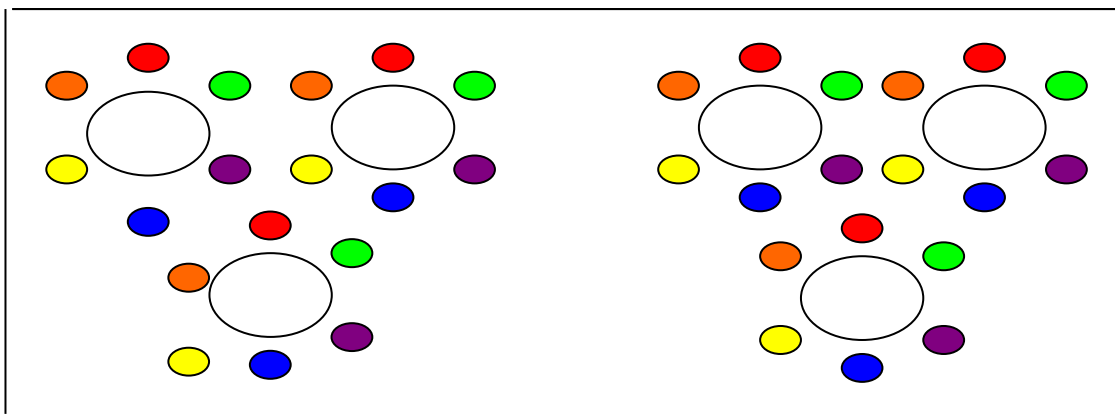
- **«Мен» - ўйинда»** деб аталувчи ҳолат: тингловчилар доира шаклидаги стол атрофида жойлашадилар ва ўртага ташланган мавзу юзасидан эркин фикр алмашиш, ҳаттоки, айрим ижтимоий ролларга ҳам кириш имкониятига эга бўладилар, ҳатто бошловчи ҳам «қаторда» ўтиради. «Ишчанлик ўйинлари» ва бошқа ролли ўйинлар ана шундай шароитда ўтказилиши мумкин.

- **«Мен» - мунозарада»** деб аталувчи ҳолат айтилиши баҳс - мунозаралар ўтказиш учун қулай, чунки унда шахс ўз фикрини дадил айтиш учун имкониятни ҳис қилади. Одатда, бундай баҳслар тўртбурчак стол атрофида уюштирилади.

- **«Мен» - ҳамкорликдаман»** деган ҳолат каттароқ гуруҳлар таркибида ташкил этилади. Мунозара аъзолари тўрт-беш кишидан бўлиб алоҳида столлар атрофида ўтириб, ҳар бир гуруҳ ўз қарорини чиқаради. «Мунозара» клублари» фаолияти шу тарзда ташкил этилади.

2-схема

**«Баҳс-мунозара» методи иштирокчиларининг жойлашиши
схемаси**

Бу келтирилган ҳар бир ҳолат баҳс қатнашувчиларида ўзига хос руҳий тайёргарлик ва масъулият хиссини келтириб чиқаради.

Демак, дарс мобайнида ўқитувчи мавзунинг характери ва у бўйича шакллантириш лозим бўлган билим, малака ва фазилатларга мос тарзда мунозара шароитини танлаши ва шундан кейингина машғулотни бошлаши керак. Кўриниб турибдики, анъанавий синфда ташкил этиладиган машғулотларнинг самарадорлиги деярли йўқ, чунки улар олдинги қаторларда ўтирган тингловчиларнинг фаоллигигагина йўналтирилган, қолганлар «ўйиндан ташқари» ҳолатда, бу нарса уларнинг дарс мазмунига муносабатларида бевосита акс этади.

Кичик, тор доиралардаги ихчам гуруҳларда уюштирилган мунозараларнинг **эркин мавзули, йўналтирилган ва аниқ сценарийли диспут** турлари мавжуд бўлиб, бу танланган мавзуга ва мунозара гуруҳларининг мулоқот тажрибасига боғлиқдир («диспут» сўзининг луғавий маъноси - «фикрляпман», «ортишяпман», деган маъноларни билдиради). Кичик гуруҳларда ташкил қилинадиган мунозаралардаги асосий нарса - гуруҳ аъзоларининг танланган мавзу хусусиятига қараб, ҳар бирининг ўз фикр-мулоҳазаларини охиригача баён этиш имкониятлари борлигидир.

Бундай гуруҳда бошловчи ҳам қаторда ўтириб, мавзунинг ечими батамом ҳал бўлмагунча фаол мулоқотларнинг иштирокчиси бўлиши мумкин. Лекин асосий роль гуруҳнинг аъзоларига юкланганлигини ва бевосита ажралиб чиққан норасмий лидер асосий баҳс юритувчи бўлиши мумкинлигини унутмаслиги зарур. Бундай баҳс-мунозаралар турли шароитда, кўпинча баҳс иштирокчилари учун табиий шароитларда (масалан, синфда, талабалар аудиторияларида, иш хоналарида ва б.да) ўтказилса мақсадга мувофиқ бўлади.

“ЎЗМА БАҲСЛАР” МЕТОДИ

Бу метод ўқувчиларга ўқув хонасидаги тенгдошлари билан биргаликда шу онда жамоатчилик фикрини тўлқинлантираётган мавзуларда мулоқотларни режалаштириш имконини беради. Услуб ўқувчиларнинг берилган мавзу соҳасидаги билимларини чуқурлаштириш шароитини яратиш, мунозара маданиятини ўргатиш ва ўз фикрини асослаш қобилиятини ривожлатиришга хизмат қилади.

Бу методдан фойдаланишда ўқитувчи ўқувчиларни баҳолаш учун асос хизматини ўтовчи ажойиб материалга эга бўлади. Ўзма баҳслар услубиёти бундай мулоқотларни ўқув хонасидаги барча ўқувчилар иштирокида ўзма шаклда ўтказиш имконини беради.

Машғулотни ўтказиш тартиби:

1. Ўқувчилар баҳс мавзуси билан олдин ўтказилган машғулотда танишадилар. Баҳс арафасида ўқитувчи бўлажак мавзу тўғрисида ўқувчиларга ахборот берар экан, баҳслар қай йўсинда ўтишини қисқача тушунтиради (бу, албатта, баҳслар биринчи марта ўтказилаётган бўлса, жуда ҳам муҳимдир).

2. Ўқитувчи гуруҳ ўқувчиларини иккига ажратади ва уларни ўқув хонасининг икки томонига қатор қўйилган столлар атрофига юзма-юз ҳолатда ўтказди ва ҳар бир гуруҳ қатнашчилари қайси нуқтаи назарни химоя қилишларини белгилайди (масалан, 1-гуруҳ - ижобий ҳолат жорий қилиниши тарафдорлари, 2-гуруҳ - бунга қаршилар).

3. Шундан сўнг ўқитувчи ўқувчиларни жуфтликларга ажратади, ҳар бир жуфтликда қарама-қарши қарашлар тарафдорлари бўлиши керак. Жуфтликларни тартиб рақами ёки алифбо ҳарфлари билан белгиланади. Агар ўқув хонасида ўқувчилар сони тоқ бўлса, ўқитувчи мунозарага етишмаган шерик ҳуқуқида қатнашиши мумкин. Ўқитувчи 1-гуруҳ ўқувчиларига (келтирилган мисолда - ижобий ҳолат жорий қилиниши тарафдорлари) ҳар бир жуфтнинг рақами (ҳарфи ёки рамзи) билан белгиланган катак қоғоз варақларини тарқатади

4. Ўқувчилар ўқув хонасининг икки томонида ўтириб, жуфтма-жуфт ўзма мулоқотни бошлайдилар. 1-гуруҳ ўқувчиларига ўзлари маъқуллаётган нуқтаи назар фойдасига битта очиқ далилни

шакллантириш учун 5 дақиқа вақт берилади. Улар бу далилни қоғоз варағига пухта таҳрир қилинган параграф шаклида ёзадилар. Бу вақтда 2-гуруҳ ўқувчилари ўзлари баҳс жараёнида баён этишлари мумкин бўлган нуқтаи назарларини исботлашлари мумкин.

5. Ёзилган варақлар қарши гуруҳдаги шерикларга (ижобий ҳолатнинг жорий қилинишига қарши чиқувчиларга) берилади. Уларга жуфтлик бўйича шерикларининг далилларига қарши жавоб топиш ва ёзиш учун ҳамда ўз қарши далиларини баён қилишлари учун 8 дақиқа вақт ажратилади.

6. Далиллар алмашишнинг бундай тартиби 2-3 марта такрорланади бунда ҳар бир ўқувчи шеригининг далил-исботига жавоб қайтариши ва ўзининг ақс далилини келтириши шарт. Ўқувчиларнинг билимларини аниқлаш учун 3-4 раунд етарлидир. Охири раундда ўқувчиларга якуний параграфни ёзиш имкони берилади. Шундан сўнг ёзма иш йиғиб олинади.

7. Баҳсларни самарали яқунлашнинг энг қулай шакли - иккала томонга қаратилган саволдир: “Қарши томоннинг энг яхши далил-исботлари қайсилар бўлди?” Ҳар иккала томон вакиллари қарши тараф ёзган фикрларни ўқиб юқоридаги саволга жавоб берадилар.

8. Ўқитувчи ишни яккама-якка ёки жуфтлик бўйича баҳолаши мумкин. Агар ўқитувчи ёзма ишни баҳолашни режалаштирган бўлса, бу ҳақда ўқувчиларни дарснинг бошидаёқ огоҳлантириши керак.

Таълим муассасаларидаги машғулотларда ёзма баҳслар усулидан фойдаланиш давомида қуйидаги жадвал кўринишда келтирилган тарқатма материалдан фойдаланиш мумкин:

4-жадвал

**“Ёзма баҳслар” методи бўйича жавобларни асослаб ёзиш
варағи намунаси**

Баҳс мавзуси:
ҲА <ul style="list-style-type: none">• Бу жавобни асосланг.• Далил келтиринг.

ЙЎҚ

- Бу жавобни асосланг.
- Далил келтиринг.

”ЭССЕ” МЕТОДИ

Эссе француз тилидан таржимада “тажриба, андаза” маъноларини англатади. Эссе – прозаик этюд, қандайдир бир предметга оид умумий ёки дастлабки мулоҳазалар. Кўпинча эссе ёзиш машғулотнинг бошида, ёки рефлексия сифатида, охирида таклиф этилади. Эссе ёзиш кўпинча назарий машғулотлар, маърузалар ҳамда мустақил машғулотлар таркибида ўтказилади. Унинг қуйидаги турлари тегишли мақсадларга мувофиқ ҳолда қўлланилади:

Эссе – таклиф этилган мавзу юзасидан 1000 дан 5000 гача сўз ҳажмидаги иншо.

Эссе – бу муаллифнинг таъкидлаб ўтадиган индивидуал нуқтаи назарини эркин ифода этиш шакли; қандайдир мавзу бўйича умумий ёки дастлабки дунёқарашни ўз ичига олади.

Асосланган эссе – қўйилган саволга асосли жавоб келтирилган ёзма ишдир. Муаллиф маълум бир нуқтаи назарни эгаллайди ва уни ҳимоя қилади, бунда ўзининг нуқтаи назарини қўллаб-қувватлаш учун бир қанча асосланган исботларни келтиради. Мақсад – муаллиф лозим топадиган қарашларни бошқаларнинг ҳам қабул қилишига ишонтириш.

Асосланган самарали эссе ёзиш учун агар сиз ўз эссеингизни ёзиш жараёнида уни фикрий жиҳатдан китобхонларга (уни ўқувчиларга) “тақдим эта олсангиз” ва улар билан фикрий мулоқот ўрната олсангиз, уни ёзишингиз енгил бўлади.

Асосланган эссе таркиби:

Мисол сифатида “Менимча мамлакатимиз иқтисоди гуллаб яшнайти, агарда ...” мавзусида асосланган эссе ёзинг,³ деган топшириқни бажариш тартибини кўриб чиқамиз:

1. Мавзу (савол)га нисбатан муаллиф нуқтаи назарининг баён этилиши (1 хатбоши).

³ Д.Тожибоева. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. – Т.: 2007, 281-283-бетлар.

2. Баён этилган нуқтаи назарни асослаш – ушбу нуқтаи назарни қўллаб-қувватлаш бўйича муаллифнинг ишонарли далиллари ва ушбу нуқтаи назарни қабул қилишга ишонтириш.

3. Хулоса – резюме.

Асосланган эссени баҳолаш кўрсаткичлари ва мезонлари:

- мавзу мазмунига мос келиши (мавзудан четга чиқмаслик);
- мазмуни, фикри;
- унга тааллуқли муаммони олдиндан кўра билиш, шахсий нуқтаи назари, маълумотлар етарлилиги;
- услуб, ифода аниқлиги, муайянлиги;
- орфография қоидаларига риоя қилиниши.

Беш дақиқали эссе – ўрганилаётган мавзу бўйича олинган билимларни умумлаштириш, мушоҳада қилиш мақсадида ўқув машғулоти охирида 5 дақиқа оралиғида ўтказилади. Ёзма топшириқнинг ушбу тури талабаларнинг мавзуга доир ўз мустақил фикрларини ифодалай олишга ёрдам бериш ва ўқитувчига ўз талабалари ўқув материали билан танишганда қайси жиҳатларига кўпроқ эътибор беришлари хусусида фикрлаш имконини беради.

Ушбу ёзма топшириқ турида таълим олувчилардан қуйидаги **икки топшириқни** бажариш: мазкур мавзу бўйича улар нималарни ўрганганликларини мустақил баён этиш ва улар барибир жавобини ололмаган битта саволни бериш сўралади.

Ўқитувчи таклиф этиши мумкин:

– “Мен бу ... ҳақида нимани ўйлайман” ёки “Нима учун, менинг фикримга кўра ...” саволларига жавоб беринг;

– ўқув машғулотида берилган талаблар учун янги саналган ғояни тавсифлаш ва шарҳлаб бериш;

– олинган билим, кўникмалар қаерда амалиётда қўлланилишини тавсифлаш.

Ушбу кўринишдаги эссе баҳоланмаслиги ҳам мумкин. Аммо, ўқитувчи жуфтликларга ажралиш, ишлар билан ўзаро алмашиш ва ёзилганларни муҳокама қилиш таклифини бериши мумкин. Ушбу ҳолда ўқитувчи 2-3 та эссени танлаб текшириши мумкин, уларни овозини чиқарган ҳолда шарҳлаши талабалар билан муҳокама қилиши ва хулоса қилиши мумкин.

Эркин ёзиш методи - беш дақиқали эссенинг бошқа кўриниши бўлиб, талабаларнинг муайян мавзу бўйича ўз хаёлларига келган барча нарсаларни тўхтамасдан ёзиш машқларидан иборат. Масалан, талабаларга беш дақиқа ичида

“Улуғбек фожеаси” мавзуси бўйича ўз хаёлларига келган барча нарсаларни тўхтамасдан ёзишни таклиф қилиш мумкин. Беш дақиқа тугаганида (эслатма, беш дақиқа тугади деб эълон қилинг ва ишни тугаллаш учун яна бир дақиқа вақт беринг, зеро қизиқарли фикрлар одатда танг вазиятларда туғилади) уларга ўз ёзганларини шерикларига ўқиб беришларини таклиф этиш мумкин.

Мазкур босқичда ўқитувчининг ихтиёрида кўп имкониятлар бўлади. Масалан, жуфтликларга ўз фикрларини бутун гуруҳ билан ўртоқлашишни таклиф этиш ва гуруҳли ақлий ҳужум вазиятини яратиш мумкин.

“СКАРАБЕЙ” МЕТОДИ

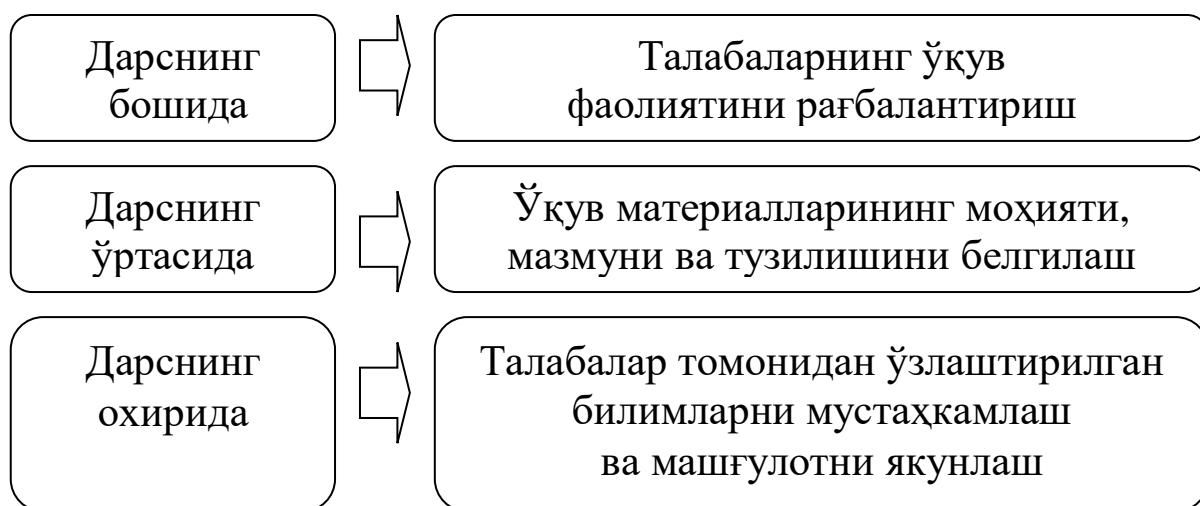
Скарабей - “қўнғиз” - ҳар томондан кавлаб чиқувчи маъносини билдиради. “Скарабей” методи талабаларда мантиқий фикрлаш қобилиятини, хотирани, шунингдек, муайян муаммони ҳал қилишда ўз фикрини очиқ, эркин ифодалаш малакасини ривожлантиришига хизмат қилади. Бу методни қўллаш жараёнида таълим олувчиларнинг билимлари сифати ва даражасини холис баҳолаш, ўрганилаётган мавзу ҳақидаги тасаввурлари кўламини аниқлаш имконияти ҳосил бўлади. Шунингдек, бу метод турли ғояларни очиқ, эркин, мантиқан ифодалаш, улар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни аниқлашда ҳам самарали саналади.

Унинг ёрдамида талабаларда қуйидаги сифатларни шакллантириш, ривожлантиришга эришиш мумкин: мустақил ишлаш; мулоқотга эркин кириша олиш; хушфەъллик, ўзгалар фикрини ҳурмат қилиш; фаоллик; фаолиятга ижодий ёндашиш; фаолиятининг самарали бўлишига қизиқиш; ўз-ўзини баҳолаш.

Ушбу методдан дарснинг муайян босқичларида турли мақсадларда фойдаланиш мумкин. Уни умумий тазда қуйидаги 3-схема кўринишида ифодалаш мумкин:

3-схема

“Скарабей” методидан дарснинг турли босқичларида фойдаланиш мақсадлари схемаси

Мазкур стратегия талаба томонидан осон қабул қилинади. Зеро, у шахсга хос фикрлаш, билиш хусусиятларини инобатга олган ҳолда ишлаб чиқилган.

“ПИНБОРД” МЕТОДИ

Пинборд - (инглизча: “pin” - мустаҳкамлаш, маҳкамлаб тақиб, қадаб қўйиш “board” – ёзув тахтаси (доска) маъносини билдиради) - мунозара усуллари ёки ўқув суҳбатини амалий усул

“Пинборд” методи билимларни мустаҳкамлаш ва янги билимларни ўргатишга хизмат қилади. Бу метод бўйича машғулотда иштирокчиларнинг вазифалари қуйидагича белгиланади:

Таълим берувчи:

- машғулот мавзуси бўйича ҳал этиш лозим бўлган муаммони ечишни таклиф этади;

- таклиф этилган муаммони ечиш бўйича ўз нуқтаи назарини баён қилади;

- таълим олувчилар билан ақлий ҳужум машғулотини ташкил қилади ва бошқариб боради.

Таълим олувчилар:

- муаммони муҳокама қиладилар, унинг ечими юзасидан таклифлар билдирадилар, ўз ғояларини асослайдилар;

- билдирилган ғоялардан энг кўп маъқул бўлган, самарали ғояларни танлайдилар ва баҳолайдилар;

- танлаган ғояларини қоғоз варағига асосий сўзлар (2 сўздан кўп бўлмаган) кўринишида ёзадилар ва ёзув тахтасига маҳкамлайдилар.

Гуруҳ аъзоларидан (таълим берувчи томонидан белгиланган) 2-3 талаба ёзув тахтаси олдида чиқадиладар ва бошқалар билан маслаҳатлашиб:

- хато деб ҳисобланган ёки такрорланган ғояларни ажратадилар;

- баҳсли тортишувларнинг тўғри ечимларини аниқлайдилар;

- ғояларнинг тизимлаштириш мумкин бўлган белгиларини аниқлаб тизимлаштирадилар;

- шу белгилар бўйича ҳамма ғояларни гуруҳларга ажратиб ёзув тахтасига жойлайдилар (варақлар ёки бошқа кўринишда).

Таълим берувчи:

- мавзу бўйича муҳокама жараёнидаги фикрларни умумлаштиради ва иш натижаларини баҳолайди.

5-жадвал

Пинборд методи қўлланилган ўқув машғулотининг технологик харитаси

Ишлар босқичи ва мазмуни	Фаолият	
	Таълим берувчи	Таълим олувчилар
1-босқич. Тайёргарлик.	Ўқув машғулотида пинборд методини қўллаш ўрнини аниқлайди, унинг мақсадини шакллантиради, муаммони ва уни ечиш бўйича таклиф этилаётган ғояларни баҳолаш мезонларини аниқлайди.	
2-босқич. Мавзуни яхши ўрганиш.	Мавзу тузилмасини аниқлайди. Пинборд методини тушунтиради. Ўзининг фикрларини айтади ва таълим олувчиларга ўз фикрларини	Ҳар бир гуруҳ баҳолаш ва мақбул, самарали, оқилона ғояларни қайд этиб бориши учун эксперт танлайди. Гуруҳ аъзолари ҳамкорликда ишлашлари

	айтишларини таклиф этади. Мунозара бошланишини тезлатиш учун бир қатор саволлар беради. Кузатади. Берилган муаммони эслатади ва бошлашга рухсат беради	мумкин бўлган ҳолда ўтирадилар.
3-босқич. Умумлаштириш.	Маслаҳат, тавсиялар беради.	Мунозара жараёнида ишлаб чиқилган, ўз фикрларини, асосий якуний хулосадек кичик қоғозларга ёзадилар ва ёзув тахтасига бириктирадилар.
4-босқич. Якуний хулосани ёзма баён этиш.	Жараённи кузатиб ва бошқариб боради.	Ўқув гуруҳидан 2-3 вакиллар бошқа таълим олувчилар билан маслаҳатлашиб, маълумотни тизимлаштирадилар ва мазмунига кўра гуруҳлайдилар. Кўрсатувчи чизиклар ёки бошқа белгилар ёрдамида уларнинг мосликларини кўрсатадилар.
5-босқич. Якунлаш, таҳлил қилиш ва баҳолаш.	Якунларни умумлаштиради, гуруҳлар ишини таҳлил қилади ва баҳолайди: ижобий, ижодкорликнинг юқори даражаси ҳолатлари, жамоавий фаолият муваффақиятларини кўрсатади.	Ўз-ўзларини баҳолайдилар.

ПАРАДОКСЛАР МЕТОДИ

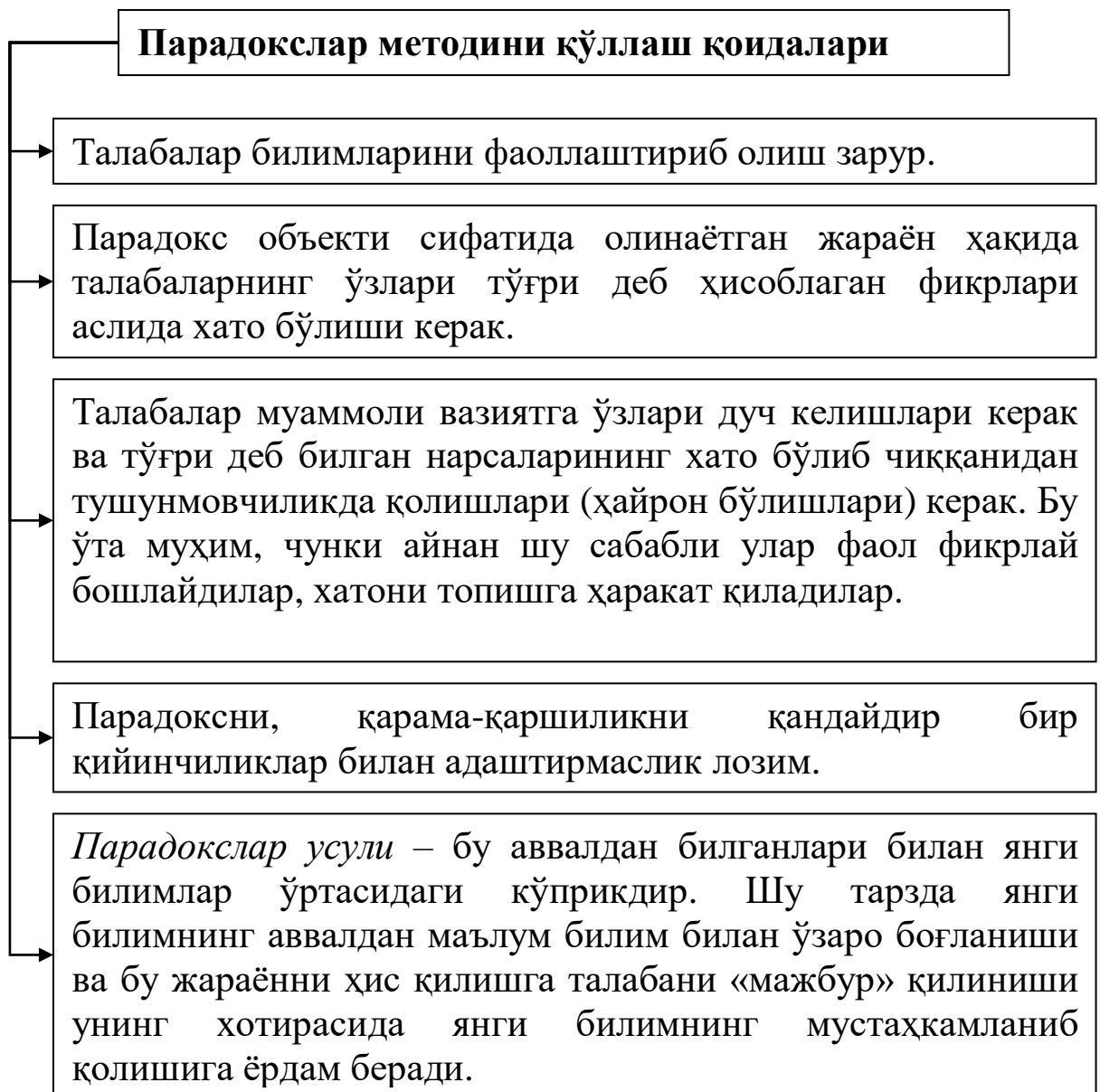
Хатолар ақл беради (Л.Н. Толстой)

Педагог маърузани олиб бориш жараёнида талабаларнинг қарама-қаршиликка (тушунчалардаги, билимлардаги) дуч келишларини таъминлайди. Бундай вазият асосан талабанинг тушунчаларидаги адашишлар ва хатоликлар билан боғлиқ. Демак, бу муаммоли вазият талабаларнинг олдинги фикр, тушунчалари ва хулосаларига қарама-қарши, парадоксал бўлган вазиятдир.

Талабалар муаммоли вазиятни юзага келтирган амаллардаги хатоликни излайдилар (лекин амалларда хатолик йўқ) Ижодий фикрлай оладиган талаба амалларнинг бажарилиши жараёни эмас, балки мазкур амалнинг ўзи хато эканлигини аниқлай олади (бундай талаба топилмаса, ўқитувчининг ўзи буни ошкор қилишига тўғри келади).

Энди қуйидаги схемада Парадокслар методини қўллаш қоидалари келтириб ўтамыз.

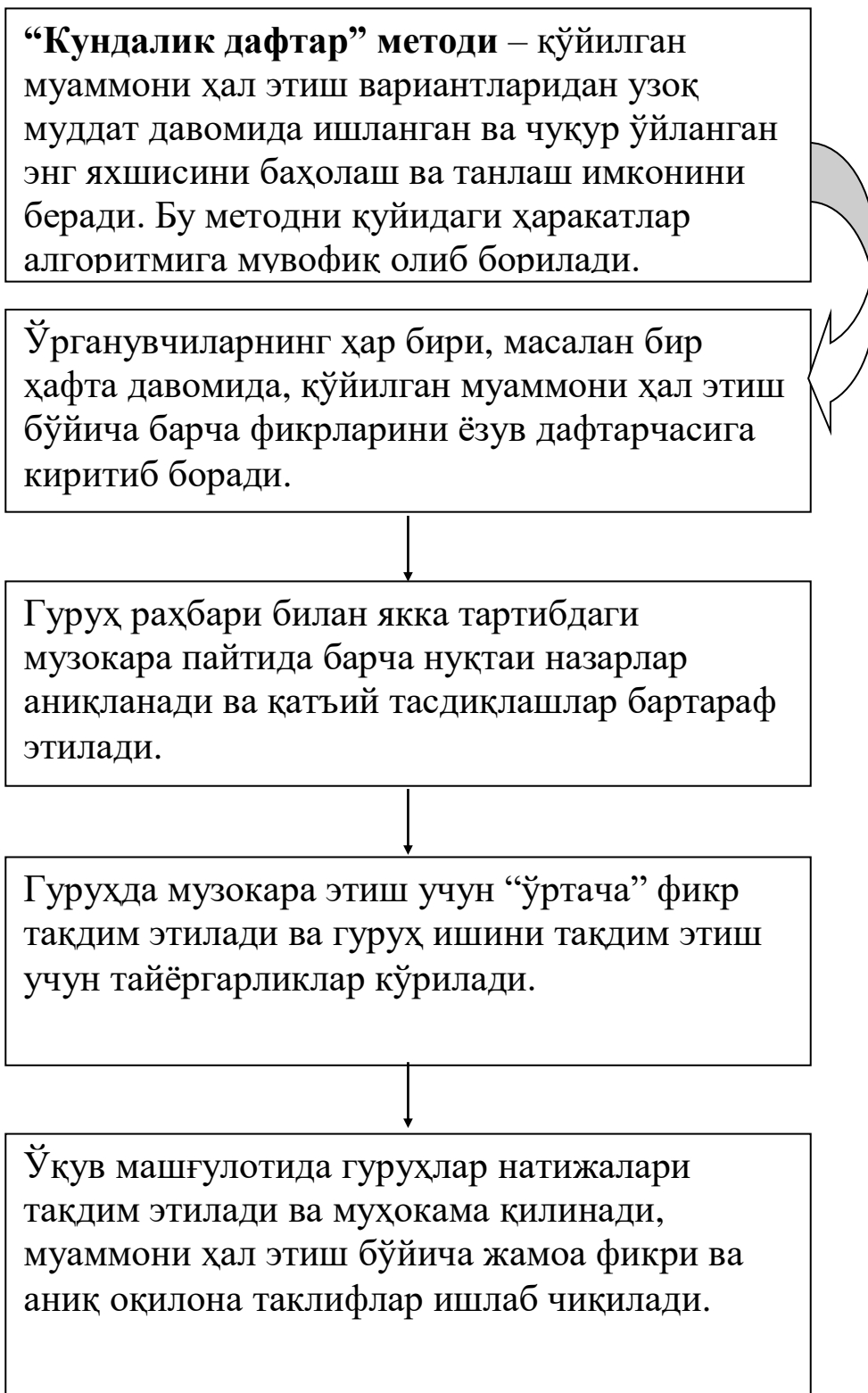
5 -схема

“КУНДАЛИК ДАФТАР” МЕТОДИ

Кундалик дафтар юритиш методи. Гуруҳнинг ҳар бир аҳзосига ён чўнтак дафтарчаси тарқатилади. Унга, айтайлик, бир ҳафта давомида муҳокама қилинадиган муаммо бўйича туғилган фикрлар қайд қилиб борилади. Барча иштирокчиларнинг ёзиб борган фикрлари пешқадамлар томонидан таҳлил қилиниб, тайёрланган материал охириги муҳокамага олиб чиқилади.

Бу метод қуйидаги жиҳатлари билан ажралиб туради: биринчидан, туғилган ғоя, аниқ рационал таклиф ўша гуруҳнинг фикри даражасига кўтарилади, иккинчидан, турли хилдаги тортишувлар, нуқтаи назарлар гуруҳ мажлисигача ҳал қилинади, кескинлашган нуқтаи назарлар ҳам текисланади.

“Кундалик дафтар” методи босқичлари

АҚЛИЙ ҲУЖУМ» МЕТОДИ

“Ақлий ҳужум” – инглизча “*brain storming*” сўзларидан олинган бўлиб, бирор муаммо бўйича иштирокчилар томонидан билдирилган эркин фикр ва мулоҳазаларни тўплаб, улар орқали маълум бир ечимга келинадиган методдир. Бу метод ақлий фаолликни кўзғатади, ижодий ва инновацион жараёнларни жадаллаштиради.

Бу методнинг пайдо бўлиши иккинчи жаҳон урушида Япон денгизида хизмат қилган америкалик мутахассис *А.Осборн* билан боғлиқ. Ҳарбий кемани қандай қилиб торпедолардан ҳимоя қилиш мумкинлиги масаласида кема кенгаши ўтказилади. Кенгаш қоидасига кўра ҳамма – юнгадан тортиб капитангача ҳар қандай, ҳатто хаёлий ва амалга ошириб бўлмайдиган ғояларни ҳам айтаверса бўларди, ҳар қандай таклифлар ёзиб борилди.

Матрослардан бири шундай фикрни илгари сурди: “Торпедони сезиб қолсам, мен бутун жамоани бортга тизардим-да, торпедога қараб пуфлашни буюрардим”. Ғояни эшитиб, ҳамма кулиб юборди, лекин, шу ғояни ҳам ёзиб қўйилди. Муҳокама давомида бу ғоя қайта ишлаб чиқилди ва сувнинг кучли оқимидан фойдаланишга қарор қилинди. Сув насосдан отилаётган оқим ёрдамида торпедога урилди ва у тўхтатилди. Бир қарашда кулгили туюлган ғоя масалани ҳал қилди-қўйди.

50-йилларнинг охирига келиб америкалик психолог *А.Осборн* ўзи ишлаётган университетда “Ақлий ҳужум” методини кутилмаган ғоя ва таклифлар тўплаш ва мураккаб бўлган масалаларни ечиш усули сифатида тарғиб қила бошлади.

Ижодий фаолликнинг ва маҳсулдорликнинг стимулятори ҳисобланган «Ақлий ҳужум» методи асосан янги, оригинал фикрларнинг туғилишига қаршилик кўрсатувчи танқидий муҳитнинг йўқлиги деб аталган психологик механизмга таянади. Бундай муҳитда ҳеч қандай фикр танқид қилинмайди, нотўғри фикр айтишдан қўрқилмайди, ҳеч кимнинг устидан кулинмайди.

Шундай қилиб, “Ақлий ҳужум” методи дастлаб АҚШ, Англия, Францияда сўнгра Японияда ишлатилди. 70-йиллардан бошлаб Россияда, 90-йиллардан бошлаб эса, Ўзбекистонда ишлатила бошланди.

“Ақлий ҳужум” методини ўтказишдан кўзланган мақсадлар қуйидагилар:

- муаммони ҳал қилиш учун ғояларни чиқариш;
- ғояларни уларнинг аҳамиятлигига қараб, тартиблаш;
- фаол фикрлаш малакасини шакллантириш;
- кутилмаган ғояларнинг пайдо бўлиш жараёнини намоиш қилиш;
- топилган ғоялардан фойдаланиш кўникмасини шакллантириш.

7-схема

“Ақлий ҳужум” методининг асосий қоидалари

“

Ақлий ҳужум” методини олиб борувчи маълум муаммони илгари суради ва иштирокчилардан бу муаммони ҳал қилиш бўйича қандай мулоҳазалари борлигини ҳамда улардан энг кутилмаган фикрларни ҳам илгари суришларини сўрайди. Билдирилаётган барча фикрларни котиб томонидан ёзиб борилади. Айтилаётган фикрларга нисбатан ҳеч қандай танқидий муносабат билдирмайди ва фикрлар охиригача ёзиб борилаверади.

“Ақлий ҳужум”да қуйидаги қоидаларга амал қилинади:

1. *Ҳоияларнинг илгари сурилиши босқичида танқид (ҳатто ҳазил) тақиқланади.*

2. *Оригинал, ҳатто фантастик ҳоиялар рағбатлантирилади.*

3. *Барча ҳоиялар ёзиб борилади ёки аудио ёки видеоплёнкада қайд қилинади.*

4. *Агар маъқул топса, муаллифнинг ўзи ҳам ёзиб бориши мумкин.*

5. *“Ақлий ҳужум” методи қатнашчилари ҳаммаси бир-бири билан юридик ва административ (маъмурий) жиҳатдан мутлақо боғлиқ бўлмаслиги зарур.*

6. *Таҳлилчилар гуруҳи нисбатан самарали ҳоияларни таҳлил қилади, синтез қилади, баҳолайди ва танлайди.*

“Ақлий ҳужум” методини амалда татбиқ этиш

“Ақлий ҳужум” методини амалда бевосита ўтказишнинг намунавий шартларини келтирамиз. Масалан, экранда ҳал этилиши

зарур муаммо, уни ҳал этишдан кўзланаётган мақсадлар, тегишли режа, иштирокчилар риюя қилиши шарт бўлган қоидалар акс эттирилади.

Бу тадбирларни амалга оширишга 10 дақиқагача вақт талаб қилинади.

Муаммони қўйиш ва уни тушунтириш

Бу босқичда асосий роль “Ақлий ҳужум” методини ўтказувчига боғлиқ бўлади. У ташкилотчи ва ижодкор бўлмоғи лозим. Олдинига у “Ақлий ҳужум” методи иштирокчиларига бир қанча муаммолардан бирини танлашни таклиф қилади. Шу билан бирга танланган муаммо мутахассис-қатнашчилар учун долзарб, таниш, қизиқарли бўлмоғи лозим.

Агар бу қишлоқ хўжалик фанларига оид муаммо бўлса, унда, масалан, ўқув жараёнида қишлоқ хўжалик экинлари агротехникасини яхшилаш ва юқори ҳосил олиш муаммосини ўрганиш мумкин. Шунда муаммони қуйидагича қўйиш мақсадга мувофиқ:

1. *“Ўзбекистонда иўрланган ерлардан қандай самарали фойдаланиш мумкин?”*.

2. *Пахтачиликни ривожлантириш муаммолари.*

3. *Қишлоқ хўжалик экинларидан юқори ҳосил олиш масаласи.*

4. *Тупроқ агротехникасини ривожлантириш муаммолари ва ш.к.*

Муаммони шакллантириш ва иштирокчилар томонидан қабул қилиниши учун тегишли омилларни ҳисобга олган ҳолда муаммонинг умумий таҳлилини амалга ошириш зарур бўлади:

– *муаммонинг мураккаблиги нимада;*

– *муаммонинг таснифи, яъни маълум бир типга алоқадорлиги, ноаниқлик даражаси ва ҳ.к.;*

– *мураккаб саволларни аниқлаштириш;*

– *муаммонинг салбий ва ижобий жиҳатлари (минуслари ва плюслари);*

– *қабул қилинадиган қарорнинг бажарилиши имкониятлари.*

Муаммонинг бундай таҳлили муаммо ҳақида тингловчиларда тасаввур пайдо қилади ва тингловчилар муаммони ҳал қилиш йўллари топишда қийналишмайди.

Генерация – эксперимент (разведка) босқичи

Шундай қилиб, “Ақлий ҳужум” методини ўтказиш бошланади. Олдинига ғоялар яратилишининг эксперимент (разведка) босқичи бошланади. Методни ўтказувчи илк ғояларни илгари суради, қоидаларга риоя қилинишини қатъий назорат қилади, айниқса, танқидга тааллуқлисига алоҳида эътибор беради. Генераторларнинг ғояларини 12-жадвалга мос ҳолда тўлдиради. Бу жараён 5-7 дақиқа давом этади.

Ғояларнинг генераторлари учун

Муаммони ёзинг: Масалан, “Ўзбекистонда шўрланган ерлардан қандай самарали фойдаланиш мумкин?”

6-жадвал

Генераторларнинг ғояларини ёзиш шакли

Муаммони ҳал қилиш бўйича Сизнинг ғояларингиз	Ғоянинг янгилиги нимада? Кутилаётган қийинчиликлар, ўзига хос хусусиятлар, бажаришнинг таклиф қилинган муддати. Сизнинг шахсан қатнашадиган қисмингиз, бажариш алгоритми. Кутиладиган натижалар	Ғоя муаллифининг исми, шарифи
---	---	-------------------------------

Бевосита генерация босқичи

Генерация – эксперимент (разведка) босқичи секин-аста бевосита генерация босқичига ўтади. Бунда энди ҳар бир иштирокчи ўзининг оригинал ғоясини илгари суради. Махсус ассистент ғояларни қандай айтилаётган бўлса, шундайлигича ҳеч қандай шарҳсиз ёзиб боради.

Агар методни ўтказувчи иштирокчиларнинг янги ғояларни илгари сурмай қўяётганини сезиб қолса, уларни илгариги фикрларининг аксини айтишга чорлаш керак бўлади. Шунда уларда «иккинчи нафас» очилади.

Бу босқичнинг сўнггида (бу босқич 20-30 дақиқа давом этади) раҳбар барчага «Ақлий ҳужум»да қатнашганликлари учун миннатдорчилик билдиради.

Ишнинг синтез босқичи

Бу босқичда таҳлилчилар гуруҳи (3-5 одамдан иборат) 2-шакл бўйича тўпланган ғояларни йиғиб олиб, уларни кейинчалик таҳлил қилиш учун корзинкаларга жойлашади. Шундан сўнг барча ғоялар тизимлаштирилади, тасниф қилинади, баҳоланади ва нисбатан муаммонинг ечилишига ёрдам берадиганларини алоҳида олиб қўядилар.

Танқидий босқич

Бу босқичда таҳлилчилар иккита гуруҳга бўлинадилар: таҳлилчилар ва танқидчилар. Танқидчилар илгари сурилган ғояларни танқид қиладилар ва бунда генераторнинг шахсини эмас, балки ғояларнинг ўзини танқид қилиш зарур бўлади.

Шундан сўнг ғоялар учта корзинага ташланади:

1. Янги, бемалол ҳаётга татбиқ қилса бўладиган ғоялар.

2. Маълум ғоялар.

3. Кейинчалик таҳлил қилиш учун сақланадиган ғоялар.

Бу методни ўтказувчилар таҳлилчиларга доимий консультациялар бериб борадилар ва регламентни сақлашга ҳаракат қиладилар (регламент 30 дақиқа). Таҳлилчилар ... – жадвалга мос ҳолдаги шаклни тўлдирадилар. Шундай қилиб, янги маълумот тизими дунёга келади.

Таҳлилчилар учун “Таҳлилчилар гуруҳи”нинг исми-шарифи (асосий таҳлилчиларни кўрсатинг)

Илгари сурилган ғоялар бўйича киритиладиган маълумотлар.

1. Миқдорий кўрсаткичлар: _____

а) қатнашчилар миқдори _____

б) ғоялар миқдори _____

2. Сифат кўрсаткичлари:

а) янги, ҳаётга татбиқ қилиш мумкин бўлган ғоялар;

б) маълум ғоялар;

б) кейинги таҳлил учун “заҳира ғоялар”.

3. Биринчи иккита йўналишдаги ғояларни алоҳида белгилаш ва таҳлил қилиш зарур;

4. Муаллифини таъкидлаган ҳолда нисбатан оригинал ғояларни ажратиш зарур (ғоянинг мазмунини қисқача ёзиш зарур):

Ғояларни умумлаштириш бўйича бош таҳлилчининг маърузаси.

Таҳлилчилар гуруҳи 10 дақиқалик маъруза учун бош таҳлилчини мустақил ҳолда танлашади. Маърузанинг тахминан қуйидаги шакли таклиф қилинади. Миқдорий кўрсаткичлар:

1. *Иштирокчилар миқдори*

2. *Ғоялар миқдори*

Шулардан:

- *Янги ва реал ғоялар*
- *Оригинал ғоялар*
- *Маълум ғоялар*
- *Кераксиз ғоялар*

Биринчи корзинкадаги ғояларга алоҳида эотибор қаратилади.

“Ақлий ҳужум” бўйича умумий хулосаларнинг чиқарилиши

“Ақлий ҳужум” методини ўтказувчи ғояларни олдинга қўйилган мақсаддан келиб чиққан ҳолда таҳлил қилади ва мавжуд бўлган эски ғоялар билан қиёслайди. Бундан ташқари, “Ақлий ҳужум”ни ўтказиш жараёнига қисқача баҳо беради. Шу ўринда натижага алоҳида эътибор қаратилади, энг келажаги бор ғоялар реал амалий фаолиятда қўлланилиши таъкидланади.

“Ақлий ҳужум” методини ҳар хил вариантларда амалга ошириш мумкин:

– *огзаки индивидуал фикр билдириш. Бунда муаллиф ва унинг ғояси доскада муқаррар қайд қилинади;*

– *гуруҳ билан ишлаш. Бунда жамоаларнинг гуруҳли ғоялари қайд қилинади;*

“Ақлий ҳужум” методи “Ғоялар конференцияси” кўринишида ҳам амалга оширилиши мумкин;

“Ақлий хужум”нинг яна бир кўринишида муаллифларнинг ўзлари ўз фикрларини ёзадилар ва уни оғзаки тушунтирадилар.

Хулосада шу нарсани таъкидламоқчимизки, “Ақлий хужум” методи янгилик туйғуси ривожланган, интеллектуал ижод рағбатлантириладиган, ғояларни ҳақиқатдан ҳам ҳаётга татбиқ этиладиган жамоадагина самара бериши мумкин.

Маълумки, баъзи бир ишга тааллуқли ўйинларда маълум масалаларнинг муҳокамаси пайтида “Ақлий хужум”дан фойдаланилади. Шунинг учун педагоглар “Ақлий хужум” методини ўйин жараёнида қўллаш технологиясини иложи борица мукамал ўзлаштириб олишлари зарур.

“ЯЛПИ ФИКРИЙ ХУЖУМ” МЕТОДИ

*Ақли бўлишнинг ўзи кифоя эмас,
ақли ишлата билиш керак (Цицерон)*

“Ялпи фикрий хужум” методи – бирор муаммо бўйича ўқувчилар томонидан билдирилган янги фикр ва ғояларни тўплаб, улар орасидан энг яхши ва ўзига хос деб топилган жавобларни танлаб олинadиган методдир. Метод ўқувчилар томонидан янги ғояларнинг ўртага ташланиши учун шароит яратиб беришга хизмат қилади.

“Ялпи фикрий хужум” методи *J. Donald Filips* томонидан ишлаб чиқилган.

“Ялпи фикрий хужум” методини амалда қўллаш

“Ялпи фикрий хужум” методини бир неча ўн (20-60) нафар ўқувчи-талабалардан иборат гуруҳларда қўллаш мумкин. Бунда аввало, ўқувчилар томонидан янги ғояларнинг ўртага ташланиши учун гуруҳлар шакллантирилади. Барча иштирокчилар 5 ёки 6 нафар ўқувчиларни ўз ичига олган кичик гуруҳларга бўлинади ва ҳар бир кичик гуруҳ ҳал қилинадиган ижодий вазифа ёки муаммолар бўйича 15 дақиқа давомида “*Фикрлар хужуми*” ўтказилади. Топшириқ ва ижодий вазифалар белгиланган вақт ичида ижодий ҳал этилгач, бу ҳақда гуруҳ аъзоларидан бири ахборот беради.

Гуруҳ томонидан берилган ахборот (топшириқ ёки ижодий вазифанинг ечими) ўқитувчи ва бошқа гуруҳлар аъзолари томонидан муҳокама қилинади ва унга баҳо берилади. Машғулот якунида ўқитувчи берилган топшириқ ёки ижодий вазифаларнинг ечимлари орасидан энг яхши ва ўзига хос деб топилган жавобларни эълон қилади. Машғулот жараёнида гуруҳ аъзоларининг фаолиятлари уларнинг иштироклари даражасига кўра баҳолаб борилади.

7-схема

“Ялпи фикрий ҳужум” методининг тузилмаси

“ФИКРЛАРНИНГ ШИДДАТЛИ ҲУЖУМИ” МЕТОДИ

*Цивилизациянинг буюк вазифаси,
одамни фикрлашга ўргатишдир.
Т.Эдисон*

“Фикрларнинг шиддатли ҳужуми” методи – жамоа орасида муайян топшириқларни бажараётган ҳар бир ўқувчининг шахсий имкониятларини рўёбга чиқаришга ва ўқувчиларда маълум жамоа (гурух) томонидан билдирилган зид фикрга қарши ғояни илгари суриш лаёқатини юзага келтиришга асосланган методдир. Бунда жамоа бўлиб ғоялар ишлаб чиқишда иштирокчиларнинг ижодий имкониятлари фаоллаштирилади ва уларнинг фикрларига зид ғоялар қўйилади.

“Фикрларнинг шиддатли ҳужуми”
методи **Я.А. Александров** томонидан
асосланган ҳамда **Г.Я. Буш**
томонидан қайта ишланган.

“Фикрларнинг шиддатли ҳужуми” методини ижтимоий, гуманитар ва табиий йўналишлардаги фанлар юзасидан ташкил этиладиган машғулотлар жараёнида бирдек муваффақиятли қўллаш мумкин.

Ушбу методдан фойдаланишга асосланган машғулот бир неча босқичда ташкил этилади. Улар қуйидагича:

8-схема

“Фикрларнинг шиддатли ҳужуми” методини амалда қўллаш босқичлари

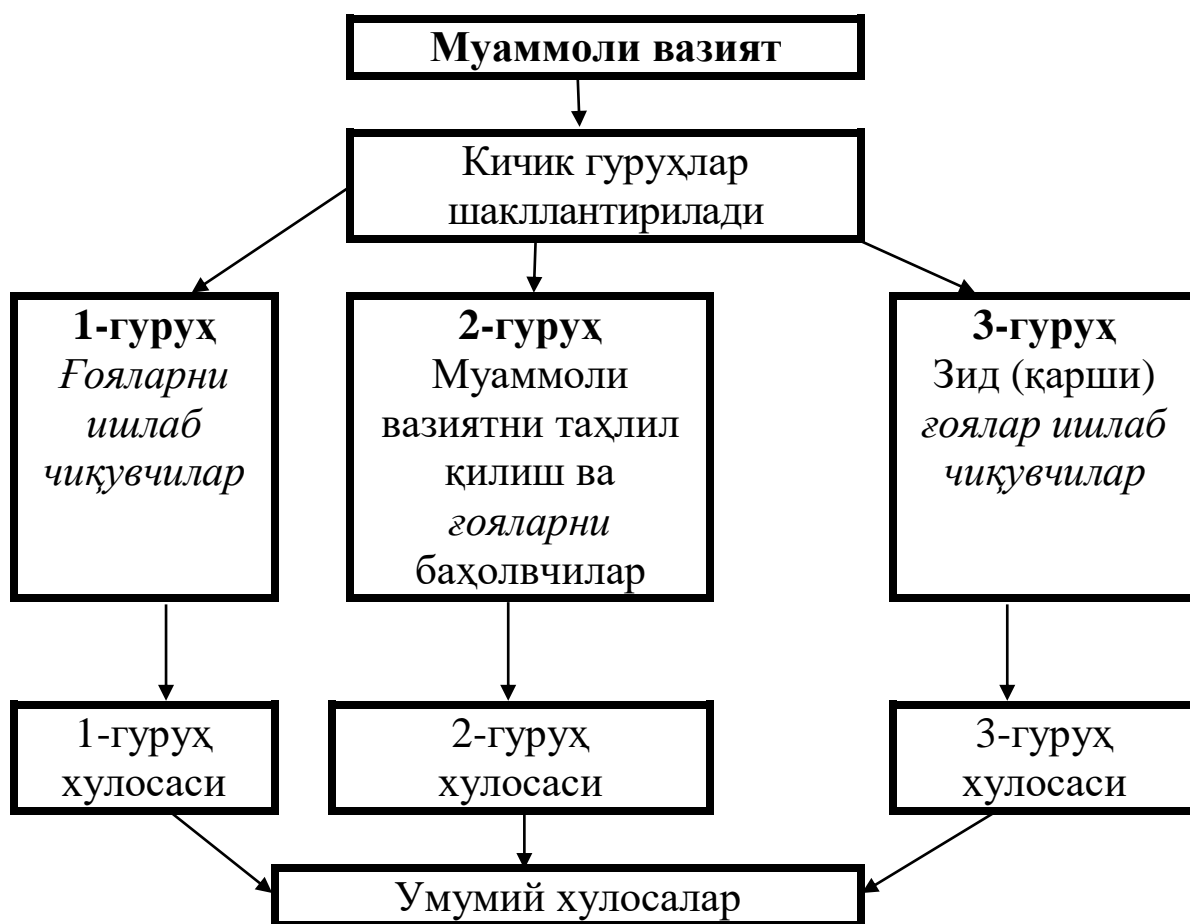

“Фикрларнинг шиддатли ҳужуми” методини қўллаш жараёнида қуйидаги ҳолатлар юзага келади:

- ўқувчи-талабалар томонидан муайян назарий билимларнинг пухта ўзлаштирилишига эришиши;
- вақтни тежаси;
- ҳар бир ўқувчи-талабани фаолликка ундаш;
- уларда эркин фикрлаш лаёқатини шакллантириши.

9-схема

“Фикрларнинг шиддатли ҳужуми” методининг тузилмаси

«ЯШИРИН ФИКРЛАРНИНГ ШИДДАТЛИ ҲУЖУМИ» МЕТОДИ

Кейинги даврларда «Яширин фикрларнинг шиддатли ҳужуми» шаклидаги метод кенг ривожланмоқда. Бу методнинг келиб чиқиш моҳияти шундай: ҳар бир киши ҳам ижодий меҳнат қила олмайди, бегона шахслар олдида, айниқса, бегона шахслар баҳсга аралашиб турганда ғоялар ишлаб чиқа олмайди, лекин уларнинг ғоялар ишлаб чиқишга уқувлари бор, балки улар ёлғизликка ва сокинликка муҳтож бўладилар.

Шу туфайли «яширин фикрлар ҳужуми»да икки ғоя ишлаб чиқувчи гуруҳча: бири - одатдаги фикрларнинг шиддатли ҳужуми давомида ғояни олға сурувчилар; иккинчиси – яширин, яъни улар биринчи гуруҳ муҳокамаларида қатнашмайдилар, улар учун «яширин хона» ташкил этилади ва жойлаштирилади. Улар

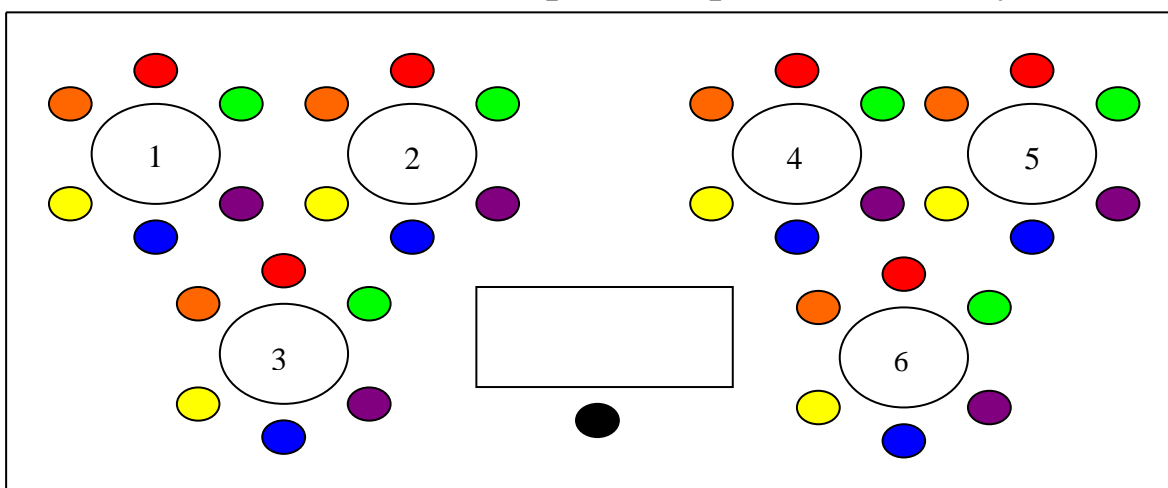
телемонитор воситасида биринчи гуруҳнинг баҳсларини кузатадилар ҳамда юзага келган ғояларни ўз дафтарчаларига ёзиб борадилар ва уларни «эксперт»ларга узатадилар.

“6x6x6” МЕТОДИ

Бу метод ёрдамида бир вақтнинг ўзида 36 нафар ўқувчи-талабани муайян фаолиятга жалб этиш орқали маълум топширик ёки масалани ҳал этиш, шунингдек, гуруҳларнинг ҳар бир аъзоси имкониятларини аниқлаш, уларнинг қарашларини билиб олиш мумкин. “6x6x6” методи асосида ташкил этилаётган машғулотда ҳар бирида 6 нафардан иштирокчи бўлган 6 та гуруҳ ўқитувчи томонидан ўртага ташланган муаммо (масала)ни муҳокама қилади (10-схемага қаранг).

10-схема

“6x6x6” методида иштирокчиларнинг жойлашуви

Белгиланган вақт ниҳоясига етгач, ўқитувчи 6 та гуруҳни тарқатиб, улардан қайта 6 та гуруҳ тузади. Қайтадан шаклланган гуруҳларнинг ҳар бирида аввалги 6 та гуруҳдан биттадан вакил бўлади. Янги шаклланган гуруҳ аъзолари ўз жамоадошларига аввалги гуруҳ томонидан муаммо (масала) ечими сифатида тақдим этилган хулосани баён этиб берадилар ва мазкур ечимларни биргаликда муҳокама қиладилар.

“6x6x6” методининг афзал жиҳатлари куйидагилардир:

- гуруҳларнинг ҳар бир аъзосини фаол бўлишга ундайди;
- улар томонидан шахсий қарашларнинг ифода этилишини таъминлайди;

– гуруҳнинг бошқа аъзоларининг фикрларини тинглай олиш кўникмаларини ҳосил қилади;

– илгари сурилаётган бир неча фикрни умумлаштира олиш, шунингдек, ўз фикрини ҳимоя қилишга ўргатади.

Энг муҳими, машғулот иштирокчиларининг ҳар бири қисқа вақт (20 дақиқа) мобайнида ҳам мунозара қатнашчиси, ҳам тингловчи, ҳам маърузачи сифатида фаолият олиб боради.

Ушбу методни 5, 6, 7 ва ҳатто 8 нафар ўқувчи-талабадан иборат бўлган бир нечта гуруҳларда ҳам қўллаш мумкин. Бироқ йирик гуруҳлар ўртасида “6х6х6” методи қўлланилганда вақтни кўпайтиришга тўғри келди. Чунки бундай машғулотларда мунозара учун ҳам, ахборот бериш учун ҳам бирмунча кўп вақт талаб этилади. Сўз юритилаётган метод қўлланилаётган машғулотларда гуруҳлар томонидан бир ёки бир нечта мавзу (муаммо)ни муҳокама қилиш имконияти мавжуд.

“6х6х6” методидан таълим жараёнида фойдаланиш ўқитувчидан фаоллик, педагогик маҳорат, шунингдек, гуруҳларни мақсадга мувофиқ шакллантира олиш лаёқатига эга бўлишни талаб этади. Гуруҳларнинг тўғри шакллантирилмаслиги топшириқ ёки вазифаларнинг тўғри ҳал этилмаслигига сабаб бўлиши мумкин.

“6х6х6” методи ёрдамида машғулотлар қуйидаги тартибда ташкил этилади:

1. Ўқитувчи машғулот бошланишидан олдин 6 та стол атрофига 6 тадан стул қўйиб чиқади.

2. Ўқувчи-талабалар ўқитувчи томонидан 6 та гуруҳга бўлинади. Ўқувчи-талабаларни гуруҳларга бўлишида ўқитувчи қуйидагича йўл тутishi мумкин: 6 та столнинг ҳар бирига муайян объект (масалан, кема, тўлқин, балиқ, дельфин, кит, акула) сурати чизилган лавҳани қўйиб чиқади. Машғулот иштирокчиларига кема, тўлқин, балиқ, дельфин, кит ҳамда акула сурати тасвирланган (жами 36 та) варақчалардан бирини олиш таклиф этилади. Ҳар бир ўқувчи-талаба ўзи танлаган варақчада тасвирланган сурат билан номланувчи стол атрофига қўйилган стулдан жой эгаллайди.

3. Ўқувчи-талабалар жойлашиб олганларидан сўнг ўқитувчи машғулот мавзусини эълон қилади ҳамда гуруҳларга муайян топшириқларни беради. Маълум вақт белгиланиб, мунозара жараёни ташкил этилади.

4. Ўқитувчи гуруҳларнинг фаолиятини кузатиб боради, керакли

ўринларда гуруҳ аъзоларига маслаҳатлар беради, йўл-йўриқлар кўрсатади ҳамда гуруҳлар томонидан берилган топшириқларнинг тўғри ҳал этилганлигига ишонч ҳосил қилганидан сўнг, гуруҳлардан мунозараларни яқунлашларини сўрайди.

5. Мунозара учун белгиланган вақт ниҳоясига етгач, ўқитувчи гуруҳларни қайтадан шакллантиради. Янгидан шаклланган ҳар бир гуруҳда аввалги 6 та гуруҳнинг ҳар биридан бир нафар вакил бўлишига алоҳида эътибор қаратилади. ўқувчи-талабалар ўз ўринларини алмаштириб олганларидан сўнг, белгиланган вақт ичида гуруҳ аъзолари аввалги гуруҳларга топширилган вазифа ва унинг ечими хусусида гуруҳдошларига сўзлаб берадилар. Шу тартибда янгидан шаклланган гуруҳ аввалги гуруҳлар томонидан қабул қилинган хулосалар (топшириқ ечимлари)ни муҳокама қиладилар ва якуний хулосага келадилар.

“ҚАРОРЛАР ШАЖАРАСИ” МЕТОДИ

..бизни қандай ҳаёт кечиримиз қабул қиладиган қароримизга боғлиқ (Рокфеллер)

“Қарорлар шажараси” методи – муайян фан асослари борасидаги бир қадар мураккаб мавзуларни ўзлаштириш, маълум масалаларда ҳар томонлама, пухта таҳлил этиш асосида улар юзасидан муайян хулосаларга келиш, бир муаммо хусусида билдирилаётган бир нечта хулосалар орасидан энг мақбул ҳамда тўғриси топишга йўналтирилган техник ёндашувлар имкониятини яратувчи методдир.

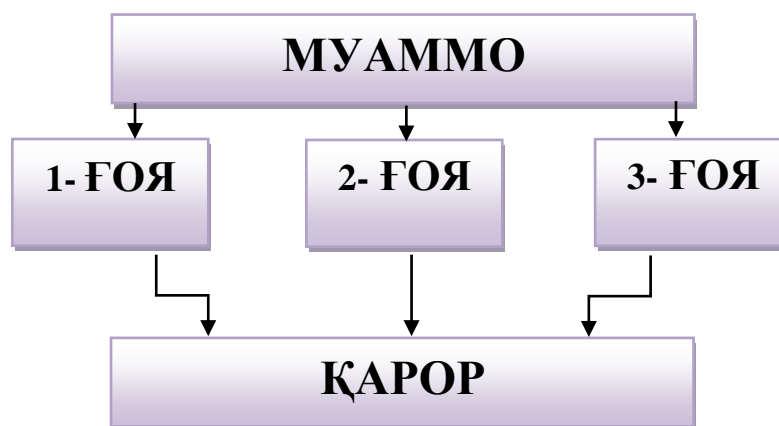
Ушбу метод, шунингдек, аввалги вазиятларда қабул қилинган қарор (хулоса)лар моҳиятини яна бир бора таҳлил этиш ва уни мукамал тушунишга хизмат қилади.

Ўқувчи-талабалар гуруҳи иштирокида қўлланиладиган "Қарорлар шажараси" бир неча ўн нафар ўқувчи-талабаларнинг билимлари даражасини аниқлаш, уларнинг фикрларини жамлаш ва баҳолаш имконини беради. Таълим жараёнида мазкур методнинг қўлланилиши муайян муаммо юзасидан оқилона қарор қабул қилиш (хулосага келиш)да ўқувчи-талабалар томонидан

билдирилаётган ҳар бир вариант, уларнинг мақбул ҳамда номақбул жиҳатларини муфассал таҳлил этиш имкониятини яратади. Машғулот жараёнида ўқувчи-талабалар қуйидаги -схема асосида тузилган жадвални тўлдирадилар (ёки ушбу тартибдаги фаолиятни олиб боришда ёзув тахтасидан фойдаланадилар).

11-схема

“Қарорлар шажараси” методи схемаси

"Қарорлар шажараси" методи қуйидаги шартлар асосида қўлланилади:

1. *Ўқитувчи машғулот бошланишидан олдин мунозара, таҳлил учун мавзуга оид бирор муаммони белгилайди. Гуруҳлар томонидан қабул қилинган хулоса (қарор)ларни ёзиш учун плакатларни тайёрлайди.*

2. *Ўқитувчи ўқувчи-талабаларни 4 ёки 6 нафардан иборат гуруҳларга ажратади. Муаммонинг ҳал этилиши ва бу борада энг мақбул қарор қабул қилиниши учун муайян вақт белгиланади.*

3. *Қарорни қабул қилиш жараёнида гуруҳларнинг ҳар бир аъзоси томонидан билдирилаётган вариантларнинг мақбуллик ҳамда номақбуллик даражаслари батафсил муҳокама қилинади. Ҳар бир вариантнинг афзал ва афзал бўлмаган жиҳатлари ёзиб борилади. Билдирилган вариантлар асосида муаммони ижобий ҳал этишга хизмат қилувчи усул хусусида гуруҳ аъзолари бир тўхтамага келиб оладилар.*

4. *Мунозара учун ажратилган вақт ниҳоясига етгач, ҳар бир гуруҳ аъзолари ўз гуруҳининг қарори тўғрисида ахборот берадилар. Зарур ҳолларда ўқитувчи раҳбарлигида барча ўқувчи-*

талабалар билдирилган хулоса (қарор)ларни бир-бири билан қиёслайдилар.

Муаммога оид тегишлича қарорлар борасида саволлар юзага келса, уларга тегишлича жавоб қайтарилади, ноаниқликларга аниқлик киритилади. Агар барча гуруҳлар томонидан муаммо юзасидан бир хил қарорга келинган бўлса, ўқитувчи бунинг сабабини изоҳлайди.

"Қарорлар шажараси" методининг ўзига хос жиҳати шундан иборатки, бу метод бевосита маълум лойиҳа асосида қўлланилади. Мазкур лойиҳа қуйидаги кўринишга эга:

7-жадвал

"Қарорлар шажараси" методини қўллаш лойиҳаси

"ҚАРОРЛАР ШАЖАРАСИ" методи					
УМУМИЙ МУАММО					
1-қарор варианты		2-қарор варианты		3-қарор варианты	
Афзаллиги	Камчилиги	Афзаллиги	Камчилиги	Афзаллиги	Камчилиги
Қарор:					

"БЕШИНЧИСИ (ОЛТИНЧИСИ, ЕТТИНЧИСИ, ...) ОРТИҚЧА" МЕТОДИ

Ушбу метод ўқувчи-талабаларнинг мантиқий тафаккур юритиш кўникмаларига эга бўлишларида алоҳида аҳамиятга эга. **Уни қўллашда қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:**

– *ўрганилаётган мавзу моҳиятини очиб беришга хизмат қилувчи тушунчалар тизимини шакллантириши;*

– *ҳосил бўлган тизимдан мавзуга тааллуқли бўлган тўртта (бешта, олтита, ...) тушунчанинг ўрин олишига эришиши;*

– ўқувчи-талабаларга мавзуга тааллуқли бўлмаган тушунчани аниқлаш ва уни тизимдан чиқариш вазифасини топириши;

– ўқувчи-талабаларни ўз ҳаракатлари моҳиятини шарҳлашга ундаш (мавзунини мустаҳкамлаш мақсадида ўқувчи-талабалардан тизимда сақланиб қолган тушунчаларга ҳам изоҳ бериб ўтишлари ҳамда улар ўртасидаги мантиқий боғлиқликни асослашларини талаб этиш лозим).

Мавзу моҳиятини ёритувчи тушунчалар ўртасидаги мантиқий боғлиқликни кўрсата ва асослай олиш ўқувчи-талабаларда мустақил фикрлаш, шахсий ёндашувларни асослай олиш, шунингдек, тенгдошларининг фикрлари билан шахсий мулоҳазаларини ўзаро таққослаш кўникмаларини ҳам шакллантиради.

“3/3” (“4/4”, “5/5”, ...) МЕТОДИ

Мазкур метод ҳам юқорида қайд этилган методларнинг муқобили ҳисобланиб, ўқувчи-талабалардан ўрганилаётган мавзу (ёки бўлим, боб) юзасидан тахлилий мулоҳаза юритиш, шунингдек, энг муҳим таянч тушунчаларни ифодалай олишни талаб этади.

Унга кўра, ўқитувчи мавзу (бўлим, боб) юзасидан учта (тўртта, бешта ва ҳоказо) тўғри ва унга тенг нисбатда (учта, тўртта, бешта) бўлган ва ноўрин қўлланилган тушунчалар (сўзлар, белгилар, тасвирлар ва бошқалар)дан иборат тизимни шакллантиради. Ўқувчи-талабалар ушбу тизимдан мавзу (бўлим, боб)га тааллуқли бўлмаган тушунчаларни ажратадилар ва ҳаракатларининг моҳиятини изоҳлайдилар.

Методни қўллашда қуйидаги ҳаракатлар ташкил этилади:

– ўқитувчи ўзаро тенг нисбатда мавзу (бўлим, боб)га оид ва оид бўлмаган асосий тушунчалар тизимини яратади;

– ўқувчи-талабалар мавзу (бўлим, боб)га оид ва оид бўлмаган асосий тушунчаларни аниқлайдилар ва дахлдор бўлмаган асосий тушунчаларни тизимдан чиқарадилар;

– ўқувчи-талабалар ўз ҳаракатларининг моҳиятини изоҳлайдилар.

Методдан индивидуал, гуруҳли ва оммавий шаклда ўқувчи-талабалар томонидан мавзунинг пухта ўзлаштирилишини

таъминлаш ҳамда уларнинг билимларини аниқлаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

“РАСМЛАРНИ ТЎҒРИ ЖОЙЛАШТИРИНГ” МЕТОДИ

Кичик гуруҳларда ишлашда ушбу методдан фойдаланиш ҳам ижобий натижаларни кафолатлайди. **Методни қўллашда қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:**

– ўқитувчи томонидан ўрганилаётган мавзунинг моҳиятини мантиқий кетма-кетликда ёритишга хизмат қилувчи тушунчаларни ифода этган махсус карточкалар тўпламлари тайёрланади. Бу карточкаларнинг бир томонида мавзунинг моҳиятини ёритишга хизмат қилувчи тушунчани ифода этган тасвирлар ёки бошқа белгилар акс эттирилган бўлади. Шу тасвир ёки белгининг маъносига мос равишда ҳар бир карточканинг орқа томонига мавзунинг моҳиятини ёритувчи “ядро” тушунчанинг биттадан ҳарфи жойлаштирилади ва махсус қоплама билан беркитилади. Мавзунинг моҳиятини мантиқий кетма-кетликда ёритишга хизмат қилувчи ҳар бир “ядро” тушунчага бағишланган бундай карточкаларнинг тўпламлари кичик гуруҳлар сонига тенг сонда тайёрланади;

– ҳар бир гуруҳга махсус карточкаларнинг битта “ядро” тушунчага тегишли тўлиқ тўлами алоҳида топширилади ва карточкаларни улардаги тушунчаларга асосан, мантиқий кетма-кетликда жойлаштириши вазифаси юкланади;

– гуруҳлар томонидан топшириқ бажарилиб бўлингач, карточкаларнинг орқа томони ўгирилади ва махсус қоплама очилиб, топшириқнинг қай даражада тўғри бажарилганлиги аниқланади.

Агар топшириқ гуруҳлар томонидан тўғри бажарилган бўлса, якуний жараёнда карточкалар орқа томонга ўгирилганда мавзунинг моҳиятини ёритувчи “ядро” тушунча ҳосил бўлади.

Методдан фойдаланишнинг афзаллиги шундаки, бу жараёнда ўқувчи-талабаларда мавзуни муайян қисмларга бўлиб ўрганиш ва қисмлар ўртасидаги мантиқий боғлиқлик ҳамда алоқадорликни анализ ва синтез асосида аниқлаш кўникмалари ҳосил қилинади.

"ҚИЗИЛ ВА ЯШИЛ РАНГЛИ КАРТОЧКАЛАР БИЛАН ИШЛАШ" МЕТОДИ

Ўқувчи-талабалар билан оммавий ва гуруҳ шаклида ишлашда ушбу методни қўллаш ниҳоятда қулай. Бу методдан машғулотлар сўнггида мавзунини мустаҳкамлашга оид **тезкор савол-жавобни ташкил этишда** фойдаланиш мумкин. Бунда тезкорликни таъминлаш учун одатда, “ҳа” ёки “йўқ” деб жавоб бериш мумкин бўлган саволлардан фойдаланилади. Метод қуйидаги ҳаракатларни ташкил этиш асосида қўлланилади:

– ўқитувчи томонидан қизил ва яшил рангли карточкалар иштирокчилар сонига мувофиқ тайёрланиб, уларга тарқатилади.

- тезкор савол-жавобни ташкил этишда ўқитувчи саволларни бирма-бир эълон қилиб боради. Бунда битта саволни эълон қилинганда ўқувчи-талабалар “ҳа” ёки “йўқ” деган жавобни билдириш учун тегишлича тартибда яшил ёки қизил рангли карточкалардан тегишлисини кўтариб жавоб берадилар. Бу усул дарсда шовқин бўлмастлигига ҳамда бир вақтда гуруҳдаги барча ўқувчи-талабаларнинг ўзлаштириш даражасини билишга имкон беради. Ўқитувчи тўғри ва нотўғри жавобларни санаб белгилайди ва кейинги саволни эълон қилади ҳамда жавобларни санаб белгилаб боради.

Ўқитувчи тўғри ва нотўғри жавобларнинг нисбатини аниқлаш орқали гуруҳдаги ўқувчи-талабаларнинг умумий ўзлаштириш даражасини билиш ва тегишли чораларни кўриш имконига эга бўлади.

Мақтаб, академик лицей, олий ва ўрта махсус ўқув юртларида “Иқтисодий назария” ва “Иқтисодий билим асослари” фанлари бўйича ташкил этилган машғулот жараёнида “Қизил ва яшил рангли карточкалар билан ишлаш” методини қўллашда ўқувчи-талабаларга қуйидаги саволларни бериш мумкин.

1. Инсон эҳтиёжларини қондириш учун унга турли хил неъматлар (ресурслар) зарур бўладими?

2. Ҳаво, сув, қуёш нури ва иссиқлиги, шунингдек, фойдали қазилмаларни инсон кучи билан ҳосил қилиш мумкинми?

3. Инсон меҳнати, унинг томонидан ташкил этилаётган иқтисодий фаолиятнинг маҳсули маҳсулот деб аталадими?

4. Маҳсулотлар фақат моддий неъматлардангина иборатми?

5. Хизмат кўрсатишнинг муайян кўриниши маҳсулот бўла оладими?

6. Моддий неъмат яратмайдиган, бироқ натижаси инсонлар эҳтиёжини қондиришга қаратилган иқтисодий фаолият хизматлар

деб аталадими?

7. Маҳсулот ишлаб чиқариш учун иқтисодий ресурслар (хомашё, инсоннинг жисмоний ва ақлий кучи, турли механизм, машина ва асбоб-ускуналар, ишлаб чиқариш корхоналари)нинг бўлиши шартми?

8. Иқтисодий ресурслар миқдорининг "чекланган деб ҳисобланиши" тўғрими?

9. Жамиятда иқтисодий чекланганлик муаммоси мавжудми?

10. Иқтисодий чекланганлик муаммосининг иқтисодиётнинг асосий (бош, етакчи) муаммоси деб ҳисобланиши тўғрими?

"ВИДЕОТОПИШМОҚ" МЕТОДИ

Сўнги йилларда педагогик фаолиятда турли ахборот-коммуникация воситалари (компьютер, монитор доска, проектор, мультимедиа материаллари, телевидение, радио, нусха кўчирувчи қурилма, слайд, видео ва аудиомагнитофонлар) ёрдамида таълим жараёни ташкил этилишига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўқитувчилар олдида таълим жараёнида турли ахборот воситаларидан ўринли ва мақсадга мувофиқ фойдаланиш вазифаси турибди. Видеотопишмоқ методидан фойдаланишда қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

– ўқувчи-талабаларга ўрганилаётган мавзу моҳиятини тасвирий ёритишига ёрдам берувчи изоҳларсиз бир нечта видео лавҳа намойиш этилади;

– ўқувчи-талабалар ҳар бир лавҳада қандай жараён акс эттирилганлигини изоҳлайдилар;

– жараёнларнинг моҳиятини дафтарларига қайд этадилар;

– ўқитувчи томонидан берилган саволларга жавоб қайтарадилар.

"ЮМАЛОҚЛАНГАН ҚОР" МЕТОДИ

Ушбу метод ҳам мавзунини муайян қисмларга бўлган ҳолда ўзлаштириш имконини беради ҳамда ўқувчи-талабаларда гуруҳ бўлиб ва жуфтликда ишлаш кўникмаларини шакллантиришга

хизмат қилади. Методни қўллаш жараёнида қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

- *тасвирли карточкалар тайёрланади;*
- *уларнинг орқа томонига мавзунини ўзлаштиришига оид ўн бешта вариантдан иборат топшириқлар ёзилади;*
- *ўқувчи-талабалар икки ёки уч гуруҳга бўлинадилар (гуруҳларни ҳосил қилишида тасвирли карточкалардан фойдаланилади);*
- *ҳар бир гуруҳ аъзолари бир нечта жуфтликларга бириктирилади;*
- *ҳар бир жуфтлик бир вариантдаги топшириқни бажаради;*
- *жараён якунида умумий хулосалар чиқарилади.*

“Юмалоқланган қор” методидан муайян бўлим ёки боблар бўйича ўзлаштирилган назарий ва амалий билимларни мустаҳкамлаш мақсадида фойдаланиш ниҳоятда қулай.

“ДУМАЛОВЧИ ҚОР УЮМИ” МЕТОДИ

Думаловчи қор уюми методи ўқув машғулоти ўтказиш методининг рамзий номи бўлиб, иш қўйилган муаммо устида мулоҳаза юритиб кўриш учун талабаларга вақт, тегишли манбалар, тарқатма материаллар беришдан бошланади. Бу метод гуруҳнинг ҳар бир аъзосига бутун гуруҳнинг билимлари ва тажрибаларидан фойдаланиб, ўзининг кенг қамровли нуқтаи назарини баён этишни назарда тутаяди. Бунинг учун талабалар 4 та кичик гуруҳларга ажратилади. Муҳокама қилиб чиқиш учун барча гуруҳларга битта топшириқ берилади.

Ҳар бир кичик гуруҳ топшириқ устида алоҳида ишлайди. Сўнгра биринчи билан иккинчи ва учинчи билан тўртинчи гуруҳлар муаммо устида биргаликда муҳокама юритишади. Охир оқибатда барча кичик гуруҳлар бирлашиб, бутун яхлит гуруҳ бўлиб қўйилган муаммо ечимини ҳал этишнинг турли йўллари, вариантларини муҳокама қилишади. Бундай муҳокама жараёнида талабаларнинг қўйилган муаммо юзасидан билимлари чуқурлашиб, ойдинлашиб, бойиб, кенгқамровли бўлиб боради.

“ҚОР БЎРОН” МЕТОДИ

Иккига ажратилган гуруҳ талабалари бир муаммо юзасидан энг кўп тўғри жавоблар топиш мақсадида биргаликда муҳокама юритишади. Ҳар бир тўғри жавоб юмалоқланган қор кўринишида ўша гуруҳ ҳисобига ёзиб қўйилади; тўпланган умумий баллар миқдори асосида гуруҳлар баҳоланади.

Муаммо битта гуруҳда ёки икки кичик гуруҳларда муҳокама қилинади. Бунда топшириқлар ҳар хил ёки бутун гуруҳга битта бўлиши мумкин. Гуруҳлар қўйилган муаммони маълум муддат муҳокама этиб, натижани бошқаларга маълум қилишади. Муаммо ечимининг энг яхши варианты танлаб олинади.

“ЗАКОВАТЛИ ЗУККО” МЕТОДИ

"Заковатли зукко" методи ўқувчи-талабаларда тезкор фикрлаш кўникмаларини шакллантириш, шунингдек, уларнинг тафаккур тезликларини аниқлашга ёрдам беради. Мавжуд билимларни пухта ўзлаштиришда ўқувчи-талабаларнинг фикрлаш, тафаккур юритиш лаёқатларига эгаликлари муҳим аҳамиятга эга.

Метод ўз хоҳишларига кўра шахсий имкониятларини синаб кўриш истагида бўлган ўқувчи-талабалар учун қулай имконият яратади. Улар ўқитувчи томонидан берилган саволларга тез (қисқа вақт давомида) тўғри ва аниқ жавоб қайтара олишлари зарур. Саволларнинг мураккаблик даражасига кўра ҳар бир саволга қайтарилган тўғри жавоб учун баллар белгиланади.

Якуний балларнинг ўртача арифметик қийматини топиш асосида ўқувчи-талабаларнинг тафаккур тезлиги аниқланади. Балларнинг белгиланиши ўқувчи-талабаларнинг шахсий имкониятлари тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлишларини таъминлайди.

Метод ўқувчи-талабалар билан якка тартибда, гуруҳли ва оммавий ишлашда бирдек қўлланилиши мумкин.

"ҚАРАМА-ҚАРШИ МУНОСАБАТ" МЕТОДИ

Бу метод ўз моҳиятига кўра ўзлаштирилган билимларни таҳлил ва синтез қилиш асосида асосий ҳамда иккинчи даражали

маълумотлар сифатида гуруҳларга ажратиш имконини беради. Методни қўллашда қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

- мавзунинг умумий мазмуни ёдга олиниб, унинг аҳамиятини ёритувчи таянч тушунчалар аниқланади;
- улар муайян кетма-кетликда қайд этилади;
- тушунчалар шахсий ёндашув асосида муҳим ва у қадар муҳим бўлмаган тушунчалар тарзида гуруҳланади;
- жадвал яратилиб, унинг 1-устунига муҳим бўлган, 2-устунига муҳим бўлмаган тушунчалар ёзилади;
- кичик гуруҳлар асосида шахсий ёндашувлар муҳокама қилинади;
- жамоанинг умумий фикрига мувофиқ бўлган якуний хулосани ифода этувчи жадвал яратилади.

Ўқувчи-талабалар фаолиятининг самарадорлигини таъминлаш учун уларга мавзу бўйича қуйидаги 8 ва 9-жадвалларни тўлдиришни таклиф этиш мақсадга мувофиқ:

1. Якка тартибда ишлаш жараёнида фойдаланиш учун:

8-жадвал

Мавзу бўйича тушунчаларни саралаш жадвали

Мавзунинг аҳамияти			
№	Муҳим тушунчалар	№	Муҳим бўлмаган тушунчалар
1.		1.	
2.		2.	
3.		3.	
4.		4.	
5.		5.	
...		...	

2. Жамоа асосида ишлаш жараёни учун:

9 -жадвал

Мавзунинг аҳамиятини таҳлил қилиш жадвали

Мавзунинг аҳамияти		
№	Жамиятнинг ижтимоий (иқтисодий, маданий) ҳаётдаги роли	Шахс ҳаётдаги роли

1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
...		

“ЗИГ-ЗАГ” ЁКИ “БОШҚАЛАРНИ ЎҚИТИШ” МЕТОДИ

Бу метод талаба-ўқувчилар билан гуруҳ асосида ишлаш, мавзунини тезкор ва пухта ўзлаштиришга хизмат қилади. Методнинг афзаллиги қуйидаги жиҳатлар билан белгиланади:

1. *Ўқувчи-талабаларда жамоа бўлиб ишлаш кўникмаси шаклланади;*

2. *Мавзунини ўзлаштиришга сарфланадиган вақт тежсалади*
“Зиг-заг” методининг қўлланиш қондаси қуйидагича:

1-босқич. *Кичик гуруҳлар ташкил этилади.*

2-босқич. *Ҳар бир гуруҳ иштирокчиларига 1, 2, 3 рақамлари ёзилган қозғозлар (топириқлар сонига қараб) тарқатилади.*

3-босқич. *Ҳар бир гуруҳдаги иштирокчилар алоҳида стол атрофида бирлашади. Буни шартли равишда (1,1,1,1), (2,2,2,2), (3,3,3,3) кўринишида ифодалаш мумкин. Ушбу гуруҳларнинг ҳар бирига алоҳида топириқлар берилади (мисол учун 1-гуруҳга дарснинг методик таҳлили, 2-гуруҳга илмий, 3-гуруҳга дидактик таҳлили).*

4-босқич. *Гуруҳ иштирокчилари белгиланган вақт оралигида берилган таҳлил турларини пухта ўрганадилар ва ҳар бир иштирокчи “ўқитувчи” даражасига кўтарилади.*

5-босқич. *Ҳар бир иштирокчи аввалги ўрнига қайтади ва ўзининг пухта ўрганиб келган материални (дарс таҳлили турини) шерикларига галма-галдан тушунтириши керак. Мана шу тартибда дарс таҳлили турлари талабалар томонидан мустақил ўрганилади. Ва бу ишларнинг тақдимоти ўтказилади.*

Дарс таҳлилининг қайси тури бўйича тақдимот қилиши ўқитувчи томонидан белгиланади, яъни гуруҳлар тақдимот қилиб берадилар. Ҳар бир гуруҳлар тақдимотини қолган гуруҳлар баҳолайди.

Баҳолаш мезони максимал – 10 балл. Шундан таҳлил мазмуни учун – 6 балл, тақдимот сифати учун – 2 балл, ижодий ёндашув учун - 2 балл бўлиб, гуруҳ ўқитувчи томонидан рағбатлантирилади.

«АЖУРЛИ АРРА» МЕТОДИ

«Ажурли арра» (французча «ажоур» сўзидан олинган бўлиб, “бир ёқдан иккинчи ёққа ўтган, икки томони очиқ” деган маънони англатади) методи-яхлит мавзунини бир неча қисимларга ажратган ҳолда мазмунини ёритиш асосида таълим олувчиларнинг пухта ўзлаштириши, ўз билимларини бошқаларга етказиб бериш имконига эга бўлиши таъминланади.

Ушбу методни Ф.Славин томонидан ишлаб чиқилган (1986 й.)

“Ажурли арра” методи тузилиши жиҳатидан ўзида қуйидаги босқичларни қамраб олади:

Топшириқни бўлиш: топшириқ ва матнли материаллар бир неча асосий қисмларга (ёки) мавзуларга қирқилади.

Бирламчи гуруҳлар: ҳар бир гуруҳ аъзолари қирқилган мавзунини олади ва экспертга айланади.

• *Эксперт гуруҳлар: қўлида бир мавзуга оид ўқув топшириқлари мавжуд бўлган ўқувчи-талабалар мавзунини муҳокама қилиши, бошқаларга ўргатиши, режасини*

Бирламчи гуруҳлар: ўқувчи-талабалар ўзларининг бирламчи гуруҳларига ўрганганларини ўқитишади.

Шунингдек:

1. Ўқитиш жараёнига бу тарзда ёндашилганда ўқувчи-талабаларнинг ҳамкорликда ишлашларига ва қисқа вақт ичида катта ҳажмдаги ахборотларни ўзлаштиришларига имкон тугилади.

2. У ёки бу фаолиятни дарсда амалга ошириш учун талаба-ўқувчиларга бошланғич ахборотларни узатиш зарурат тугилса, маъруза ўрнини боса оладиган самарали қурол ҳисобланади.

3. Ўқитувчи мураккаб мавзулар бўйича ўқувчи-талабаларни дарсга тайёрлаш учун олдиндан уларнинг ҳар бирига мўлжалланган алоҳида ахборот тайёрлайди. Унда дарсликдан ташқари қўшимча тарзда газета, журналлардаги мақолалардан материаллар бўлиши керак.

4. Ҳар бир ўқувчи-талаба икки гуруҳ таркибида иштирок этади: Дастлаб “ўз уйи” (бирламчи) гуруҳига, кейин эса (эксперт) гуруҳига бирлашиб, ўқув элементларини мустақил равишда ўрганишади. Эксперт гуруҳини тезда ташкил этиш учун ўқувчи-талабалар олган ахборот пакетларидан ҳар бир мавзуга оид материаллар, бир хил рангдаги қозғозларга ёзилган ёки рангли қалам билан қозғознинг бирор бир бурчаги бўялгани маъқул.

5. Ҳар бир гуруҳда 3 тадан 5 тагача ўқувчи-талаба (ўқувчи-талабалар сонига қараб) бўлиши мумкин. Ҳар бир ўқувчи-талаба “ўз уйи” дагиларни ва қайта учраиши жойини аниқлаб олиши керак.

6. Ўқитувчи ўқувчи-талабаларни “рангли топшириқлар” асосида гуруҳга бирлашишларини таклиф этади ҳамда улар алоҳида мавзулар бўйича экспертга айланади. Мисол учун, “қизил”ларни аудитория ёки синф хонаси охирида, “кўк”ларни эса ЎқЮ, касб-ҳунар коллежи, мактаб йўлакчасида учраиши белгиланади. Ҳар бир эксперт гуруҳида ўқувчи-талабалар сони 3 нафардан кам бўлмаслиги керак.

7. Гуруҳларга ахборотли пакетлар тарқатилади, ҳар қайси гуруҳ турли хил материаллар тўпламини олишлари ва уларни муҳокама қилиши, айнан ана шу ахборотлар бўйича экспертга айланиши лозим. Ўқув материаллари бўйича “эксперт” бўлиши учун ўқувчи-талабаларда вақт етарли бўлиши зарур. Агар

материаллар мураккаб ва катта бўлса, бир дарс жараёни тўлиқ талаб қилинади.

8. Ўқувчи-талабаларга қуйидаги топшириқлар берилади:

– пакетдаги материалларни қунт билан ўрганинг ва муҳокама қилинг;

– бир-бирингиздан сўранг, материалларни ҳар бирингиз тушуниб олганингизга ишонч ҳосил қилинг;

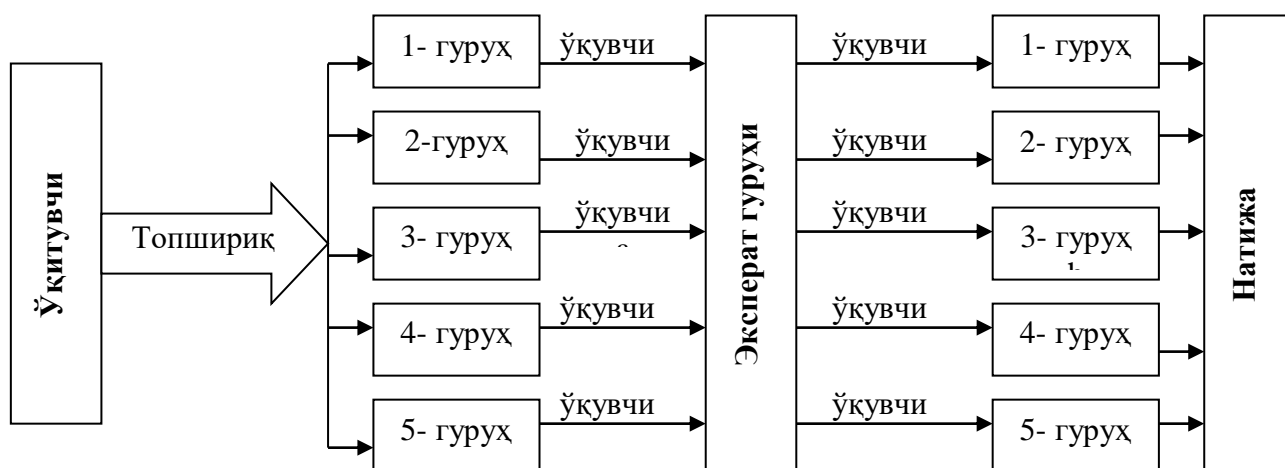
– ўз “уйингиз” гуруҳида ўқитиш зарурлигини ҳисобга олиб, материалнинг муҳим ўқув унсурларига эътиборни қаратинг.

9. Ўқувчи-талабаларнинг ўз “уйларига” қайтишларини илтимос қилинг. Ҳар бири ўз “уйи” гуруҳига ахборот беради. Шак-шубҳасиз, “уй” гуруҳида эксперт гуруҳидан 1 та ўқувчи-талаба бўлиши шарт. Ўрганиб келган ўқувчи-талаба материалларни ўз гуруҳи ўқувчи-талабаларига ўргатиш жавобгарлигини бўйнига олади. Бу жараён ўқув материалларининг ўзлаштирилиши зарурлигига қараб, яна бир соат давом этиши мумкин.

“Ажурли арра” стратегиясининг технологик моделини қуйидаги 13-схема шаклида ифодалаш мумкин:

13-схема

“Ажурли арра” стратегиясининг технологик модели схемаси

ЕЛШИҒИЧ (ВЕЕР) МЕТОДИ

Бу метод мураккаб, кўп тармоқли, кўпинча муаммоли характерга эга бўлган мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, унда мавзунинг барча жиҳатлари (масалан, ижобий ва салбий томонлари, афзаллик ва камчиликлари,

фойда ва зарарлари, бошқа фазилатлари) тўғрисида бир йўла шарҳ берилади. Айни пайтда уларнинг ҳар бири алоҳида белгиланади ва тегишлича муҳокама этилади.

Бу интерфаол метод ўқувчи-талабаларда танқидий, таҳлилий, аниқ, мантиқий фикрлашнинг муваффақиятли ривожланишига ҳамда ўз ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда ихчам баён этиш, ҳимоя қилиш қобилиятини ривожлантиришга имконият яратади.

Елпиғич методи умумий мавзунинг айрим жиҳатларини алоҳида муҳокама қилувчи кичик гуруҳларнинг ҳамда ҳар бир иштирокчининг ва шу билан бирга, бутун гуруҳнинг фаол ишлашини ташкил қилишга йўналтирилган.

Елпиғич методини мавзунини ўрганишнинг турли босқичларида қўллаш мумкин:

– бошланишида: ўқувчи-талабаларнинг билимларини эркин фаоллаштириш;

– мавзунини ўрганиш жараёнида: унинг асосларини чуқур фаҳмлаш ва англаб етиш;

– якунлаш босқичида: олинган билимларни тартибга солиш.

Бу методни қўллашда мавзу бўйича қуйидаги асосий тушунчалар ўрганилади:

– мавзуга тегишли тушунчалар, нуқтаи назарлар, предмет, ҳодисалар;

– афзаллик – бирор нарса билан қиёслагандаги устунлик, имтиёз;

– нуқсон–номукаммаллик, қоидаларга, мезонларга номувофиқлик;

– фазилат – ижобий сифатлар;

– хулоса – муайян бир фикрга, мантиқий қоидалар бўйича далилдан натижага келиш.

Елпиғич методи таълим мақсадидан ташқари тарбиявий характердаги қуйидаги вазифаларни амалга ошириш имконини ҳам беради:

– жамоа, гуруҳларда ишлаш маҳорати;

– муаммолар, вазиятларни турли нуқтаи назардан муҳокама қилиш маҳорати;

– мурасали қарорларни топа олиш маҳорати;

– ўзгалар фикрига ҳурмат;

– хушмуомалалик;

– ишга ижобий ёндашиш;

– фаоллик;

– муаммога диққатини жамлай олиш маҳоратини шакллантириш ва мустаҳкамлаш.

“СИНКВЕЙН” МЕТОДИ

“Синквейн” методи – машғулот мавзусига доир ахборотларни қисқача баён қилиш, мураккаб ғояларни, ҳис-туйғуларни, тасаввурларни бир нечта сўзлар воситасида аниқ ва қисқа баён қилишни ўргатиш имкониятини берувчи интерфаол таълим методидир.

Ж.Стилл, К.Мерעדс, Ч.Темил томонидан ишлаб чиқилган.

“Синквейн” атамаси французча “*беш қатордан иборат*” шеър маъносини билдиради.

“Синквейн” методи “*Ўқш ва ёзиш асосида танқидий фикрлашни ривожлантириш дастури*” да кўзда тутилган ҳар бир таълим олувчининг фикрлаш фаоллигини ошириш, уларда танқидий фикрлаш қобилиятини ривожлантиришга хизмат қиладиган методдир. Синквейн бу – “*беш қатордан иборат*” ўзига хос қофиясиз шеър бўлиб, у бирор воқеа муносабати билан ёзиладиган ёки рефлексия қилинадиган ахборот ва материалларнинг қисқа ифодаларда синтезланишини талаб этади.

Синквейн кўринишидаги шеърда машғулот мавзуси ва унга доир ўрганилаётган тушунча, ҳодиса, воқеа ҳақидаги ахборотни ўқувчи-талаба сўзи билан умумлаштирилган ҳолда турли вариантларда ва турли нуқтаи назарлар орқали ифодаланади. Ҳозирда синквейн ёзишнинг муайян тартиби шаклланган.

Синквейнни ёзиб чиқиш қондаси қуйидагича:

1. Биринчи қаторда бир сўз билан мавзу ёки муаммо ёзилади (одатда, от туркумига оид сўз билан).

2. Иккинчи қаторда мавзу ёки муаммо икки сўз билан тавсиф қилинади (сифат туркумига оид икки сўз билан).

3. Учинчи қаторда ушбу мавзу ёки муаммо бўйича хатти-ҳаракатлар уч сўз билан тавсиф этилади.

4. Тўртинчи қаторда бир сўз билан ифодаланган мавзу ёки муаммога алоқадорликни кўрсатувчи тўрт сўздан иборат ҳиссиётни ифодаловчи гап (ибора) тузилади;

5. Бешинчи қаторда мавзунинг моҳиятини такрорловчи бир сўздан иборат синоним ёки моҳиятининг янгича ифодаси ёзилади:

Амалиётда синквейн:

- *мураккаб ахборотни синтезлаш қуроли;*
- *ўқувчи-талабалар тушунча захирасини баҳолаш воситаси;*
- *фикрни ижодий ифодалаш воситаси сифатида жуда фойдалидир.*

Синквейн тушунчалар ва ахборотларни рефлексиялаш, синтезлаш ва умумлаштиришда тезкор, айти замонда қудратли қурол ҳисобланади.⁴

Агар синквейн маълум бир мавзу ўрганилгандан сўнг тузилса, унинг асосий хусусиятлари, моҳияти тушунилиб, яқунланади. Синквейн материаллар устида ўйлашга, мураккаб ахборотни синтезлашга ёрдам беради. Ижодий ишлаш имконияти келиб чиқади.

“Синквейн” методини нисбатан адабиёт, фалсафа, тарих ва бошқа шунга ўхшаш фанларда қўллаш осонроқ. Сабаби, уларнинг сифати ва ҳаракати билан боғловчи синоним сўзларни топиш осон. Иқтисодий фанларда эса, категорияларнинг синонимини топиш қийинроқ. Лекин уни бошқача усуллар билан қўлласа бўлади. Ана шу қийинчилик уни қўллашнинг қизиқарли бўлишига олиб келади.

“Синквейн” методидан иқтисодий категорияларни ўрганишда фойдаланишни қуйидаги мисол ёрдамида кўриш мумкин.

“Синквейн” методини амалда татбиқ этишга мисол:

1. Ном (от) **Коллеж**
2. Тавсифи (2 та сифат) **катта, чиройли**
3. Ҳаракат (3 та феъл) **ўқитади, ўргатади, тарбиялайди**
4. Мавзуга тегишли гап (4 та сўз) **тадқиқот илм фан маскани**
5. Синоним (1 та сўз) **билимгоҳ.**

⁴ Qarang: Azizxodjayeva. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat .- T.: 2006, 39-45-betlar.

Вазифа: “Фермер” мавзуси бўйича фикрларингизни синквейн кўринишида баён этинг.

1. Ном (от) _____
2. Тавсифи (2 та сифат) _____, _____
3. Ҳаракат (3 та феъл) _____, _____, _____
4. Мавзуга тегишли гап (4 та сўз) _____
5. Синоним (1 та сўз) _____

ФИКР, САБАБ, МИСОЛ, УМУМЛАШТИРИШ (ФСМУ) МЕТОДИ

ФСМУ методининг тавсифи: Бу метод машғулотда ўрганилаётган мавзунинг муҳокамаси жараёнида унга доир масалалар бўйича талабалар ўз фикрларини баён қилишлари, шу фикрларни асословчи сабабларни кўрсатишлари, уларни тасдиқловчи мисолларни келтиришлари ва пировардида умумлаштирувчи хулосалар чиқаришларини ўргатиш ва машқ қилдириш методидир.

Бу метод талабаларни эркин фикрлашга, ўз фикрини ҳимоя қилишга ва бошқаларга ўз фикрини ўтказишга, очиқ ҳолда баҳслашишга, баҳс-мунозара маданиятига, шу билан бир қаторда, талабалар томонидан ўқув жараёнида эгалланган билимларни таҳлил этишга ва ўзлаштириш даражасини аниқлашга, баҳолашга ўргатади.

ФСМУ методининг умумий схемаси:

- Ф-фикрингизни** баён этинг;
- С-фикрингизни** асословчи **сабаб** кўрсатинг;
- М-кўрсатган** сабабингизни тасдиқловчи **мисол** келтиринг;
- У- фикрингизни умумлаштиринг.**

ФСМУ методини амалда қўллаш намунаси:

Ўқитувчи қуйидагига ўхшаган вазифалар ёзилган тарқатма материалларни олдиндан тайёрлаб, машғулот вақтида кичик гуруҳларга ёки алоҳида талабаларга тарқатади.

1-вазифа. “Таълим технологияси ўзини оқлайди” мавзуси юзасидан фикрларингизни ФСМУ методи бўйича баён этинг.

Ф- _____
С- _____
М- _____
У- _____

2-вазифа. “Маданий ўсимликларнинг бегона ўтлар билан муносабати” мавзуси юзасидан фикрларингизни ФСМУ методи бўйича баён этинг.

Ф- _____
С- _____
М- _____
У- _____

Ўқитувчи вазифани бажариш учун вақтни белгилаб эълон қилади. Вазифаларни бажариш вақтида умумий раҳбарликни амалга оширади. Талабалар ўзларига берилган вазифани бажариб бўлгандан сўнг, уларнинг умумий муҳокамасини ташкил қилади. Вазифани энг яхши бажарганлар рағбатлантирилади.

“РЕЗЮМЕ” МЕТОДИ

“Резюме” методининг тавсифи: Бу метод мавзу билан боғлиқ турли масалалар бўйича бир йўла якуний ахборотни, одатда, хулосаларни белгилаш машқларини ўз ичига олади. Масалан, бу метод орқали тегишли масалаларга доир ижобий ва салбий жиҳатлар, афзаллик ва камчиликлар, фойда ва зарарлар белгиланади.

“Резюме” методининг мақсади: ўқувчиларни эркин, мустақил, танқидий фикрлашга, изланишга, фикрларни жамлаб таққослаш услуби ёрдамида мавзудан келиб чиққан ҳолда ўқув муаммосининг ечимини топишга, керакли хулосаларга келиш ва қарорлар қабул қилишга ўргатиш ҳисобланади.

“Резюме” методини амалда қўллаш шаклига мисол:

Ўқитувчи қуйидагига ўхшаган вазифалар ёзилган тарқатма материалларни олдиндан тайёрлаб, машғулот вақтида кичик гуруҳларга ёки алоҳида талабаларга тарқатади.

10-жадвал

“Резюме” методини амалда қўллаш учун тарқатма материаллар намуналари

а)

Мавзу: “Меваларни қайта ишлаш технологияси”	
Афзалликлари	Камчиликлари

б)

Мавзу: “Тупроққа ишлов бериш машиналарининг турлари, вазифаси ва ишлатилиши”	
Афзалликлари	Камчиликлари

Ўқитувчи вазифани бажариш учун вақтни белгилаб эълон қилади. Вазифаларни бажариш вақтида умумий раҳбарликни амалга оширади. Талабалар ўзларига берилган вазифани бажариб бўлгандан сўнг, уларнинг умумий муҳокамасини ташкил қилади. Вазифани энг яхши бажарганлар рағбатлантирилади.

«ҚАЛИН ВА ИНГИЧКА САВОЛЛАР» МЕТОДИ

Бу метод «Қалин» ва «ингичка» саволлар методи деб аталишининг сабаби қуйидагича. Таълим жараёнида саволлардан фойдаланишда уларни икки турга: оддий ва мураккаб саволларга ажратиш қабул қилинган. Бунда оддий саволлар “ха” ёки “йўқ” ёхуд бошқа бирорта сўзлар билан жавоб бериш мумкин бўлган саволлардан иборат. Уларни бошқачасига қисқа ёки ихчам, образли қилиб эса, ингичка саволлар деб ҳам аташ мумкин. Мураккаб саволлар уларга бирнечта сўзлар, иборалар, гаплар ёки тегишлича баён қилиш, тушунтириш билан жавоб бериш лозим бўлган саволлардан иборат. Уларни бошқачасига тўлиқ ёки ёйиқ, образли қилиб эса, қалин саволлар деб аташ ҳам мумкин.

Шунга кўра ушбу «Қалин» ва «ингичка» саволлар методининг номини бошқачасига «Тўлиқ» ва «қисқа» ёки «Ёйиқ» ва «ихчам» саволлар методи деб ҳам аташ мумкин. Бу методдан ўқувчи-талабаларнинг ўзлаштиришини тезкор назорат қилиш ҳамда фаолликларини ошириш мақсадларида машғулотнинг турли босқичларида фойдаланиш мумкин. Бунинг учун ўқитувчи дарснинг мавзусига тегишли «Қалин» ва «ингичка» саволлар жадвалини (17-жадвал) олдиндан тузиб олиши керак.

Бундай жадвалдаги саволлардан дарснинг учта босқичларидан бошланиш (чақирув) босқичида – мавзуни ўрганилгунича саволлар; англаб етиш босқичида – ўқиш, эшитиш жараёнидаги ўрганилаётган маълумотларни фаол қайд этишга, фикрлашга ёрдам берувчи саволлар; ўтилган мавзуни мустаҳкамлаш босқичида – дарсдаги маълумотларнинг тўғри ва тўлиқ ўзлаштирилганлигини назорат қилиш ҳамда уларни такрорлашга йўналтирилган саволлардан фойдаланиш мумкин.

11-жадвал

«Қалин» ва «ингичка» саволлар жадвали намунаси

"Ингичка" саволлар	"Қалин" саволлар
<p>Битта сўздан иборат жавоб бериш мумкин бўлган саволлар, репродуктив режа саволлари. Масалан: Ким? сўроғи бўлган савол: «Жиноятчи» ҳикоясининг муаллифи ким? Шунингдек, қуйидагиларга ўхшаган сўроқлар иштирок этган саволлар: Нима? Қачон? ... қандай аталади? ... содир бўлдими? ва бошқалар.</p>	<p>Фикрлашни, қўшимча билимларни жалб қилишни, таҳлил қила билишни талаб этадиган саволлар. Масалан: Учта тушунча беринг, нима учун ...? Тушунтириб беринг, нима учун ...? Нима деб ўйлайсиз ...? Нима деб ҳисоблайсиз ...? ... ўртасидаги фарқ нимада? Фараз қилинг, агар ... нима содир бўлади? Агар ... ? ... қандай қилиш мумкин? ... нима қилса бўлади? ... мумкин эдими? ... нима учун?</p>

	<p>... сабаби нимада? ... қандай рўй беради? ва бошқалар.</p>
--	--

“БЛИЦ-СЎРОВ” МЕТОДИ

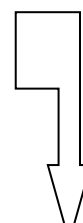
“Блиц-сўров” (“блиц” (инглизча) - тезкор, бир зумда) методи берилган саволларга қисқа, аниқ, лўнда ва тез жавоб қайтаришга ўргатишни машқ қилиш методи саналади. Таълим муассасаларида ушбу методга мувофиқ саволлар, асосан, ўқитувчи томонидан берилади. Берилган саволларга жавоблар жамоавий, гуруҳли, жуфтлик ёки индивидуал тарзда қайтарилиши мумкин. Жавоб қайтариш шакли машғулот тури, ўрганилаётган мавзунинг мураккаблиги, талабаларнинг қамраб олинишига кўра белгиланади.

Машғулотларда «Блиц-сўров» методини қўллаш намунаси қуйидаги 14-схемада келтирилган.

14-схема

«Блиц-сўров» методини амалга ошириш схемаси намунаси

Ўқитувчи ўрганилган мавзу ва унинг муайян таркибий қисмлари моҳиятини очиб беришни талаб этадиган саволларни ишлаб чиқиб, ўқувчи-талабалар эътиборига ҳавола қилади

Бу методни қўллашда мавзуга доир таянч тушунчалар, асосий ғояларнинг моҳияти талабалар томонидан оғзаки, ёзма ёки тасвир (жадвал, диаграмма) тарзида ёритилиши мумкин.

«ДЕБАТ» МЕТОДИ

«Дебат» (фр. «дебаттере» сўзидан олинган бўлиб, «дебатс» – «баҳслашмоқ») методи машғулотларда, шунингдек, турли йиғилиш, мажлисларда бирор мавзу юзасидан иштирокчилар ўртасида ўзаро баҳс уюштириш, уларнинг ўзаро фикр алмашишларини таъминлашга хизмат қилади.

«Дебатлар» методи Қадимги Грецияда яратилган бўлиб, улар демократиянинг муҳим элементи сифатида намоён бўлган. Афина фуқаролари тақдим этилаётган қонунларнинг афзал томонлари ва камчиликлари ҳақида тортишиб, масалани яхши тушуниш учун уни турли томондан таҳлил қилишар, шу билан бирга, таҳлил қилиб баҳс қилишга ўрганар эдилар. Ўрта асрларда Европа таълим тизими таркибида нутқ сўзлаш маҳорати ва дебатлар дарслари мавжуд бўлган. Ҳозирги вақтда дебатлар бутун дунё мактабларида ва университетларида ўтказилмоқда.

Дебатни ўтказишда қуйидагиларга амал қилиш лозим:

- 1-дебатлар кўп нарсага ўргатади,
- 2-чин диллик ва виждонлилик мажбурияти,
- 3- ҳурмат ва эҳтиром кўрсатиш.

Дебатда иштирок этиш натижасида таълим олувчиларда муаммони аниқлаш ва ажратиш қобилияти, далиллар ва фикрларни

аниқлаш маҳорати, танқидий фикр юритиш, муҳим бўлган маълумотни муҳим бўлмаган маълумотдан ажратиш, сабаб ва унинг бўлиши мумкин бўлган оқибатларига баҳо бериш, хулоса чиқариш, муаммоларни ажратиш ва самарали ечим топиш малакалари, ўзининг фикр юритишига, тафаккур жараёнига баҳо бериш кўникмалари, жамоада ишлаш қобилияти, нутқ сўзлаш маданияти шаклланади. Ўтказилган педагогик тажриба-синов натижаларига таяниб, биз малака ошириш жараёнида дебат ўтказиш тартибини ишлаб чиқдик.

12-жадвал

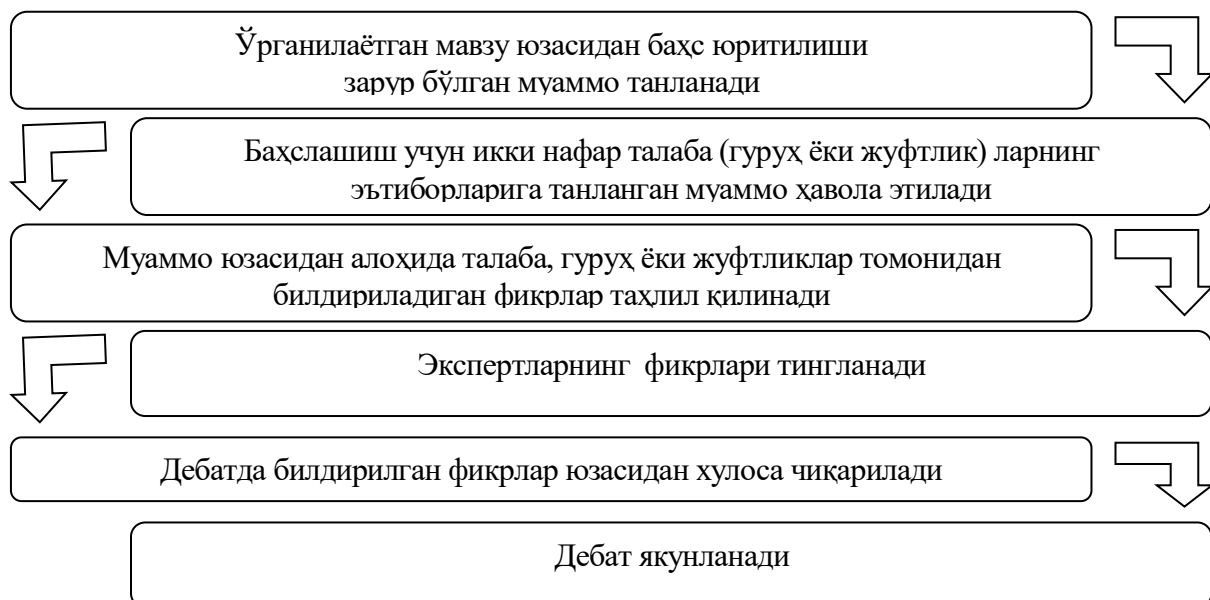
«Дебат»ни ўтказиш тартиби

Дебатнинг мақсад ва вазифалари	Дебатлар қарама-қарши нуқтаи назарларнинг тўқнашувидир. Унинг мақсади - иштирокчиларда интеллектуал, мантиқий фикрлаш малакасини шакллантириш, ўзгача фикрни инобатга олмасдан хулоса чиқариш нотўғри қарор қабул қилишга олиб келиши мумкинлигини исботлашдан иборат. Ўйин сифатида дебатларда танқидий фикр юритиш, танқидий тафаккур, тадқиқий ва ташкилий малакалар, эшитиш, ёзма қайд қилиш малакалари шаклланади.
Дебатни тайёрлаш ва ўтказиш тартиби	<p>1. Дебат иштирокчилари учун қизиқиш уйғотувчи мавзу ёки ғоя аниқлангач, дебатнинг мавзуси тасдиқловчи маънодаги фикр билан ифодаланиши керак. Масалан: «Давлат ҳар бир болага таълим бериши керак» ёки «Ягона жаҳон ҳукумати зарурдир» каби. Дебатнинг мавзуси сиёсий, ҳуқуқий, кадр-қиммат мавзуларида бўлиши мумкин.</p> <p>2. Дебатда иккита жамоа иштирок этади. Биринчи жамоа-тасдиқловчи томон сифатида, иккинчи жамоа - қарши томон сифатида. Иштирок этувчилардан тасдиқловчи томоннинг сўзга чиқувчилари, яъни спикерларини Т1, Т2, Т3; қарши томоннинг сўзга чиқувчилари, яъни спикерларини К1, К2, К3 деб шартли равишда белгилаш мумкин.</p>
Дебатнинг ўтказилиши	Дебат методини қўллашда энг асосий иш иштирокчиларни танлаб олиш бўлиб, бунда ҳар бир иштирокчини дебат жараёни билим ортиришга мўлжалланган дастур эканлигига ишонтириш лозим; маъмурият томонидан кўмак олиш, яъни тадбирларни ўтказиш жараёнида раҳбариятнинг иштирок этишини таъминлаш керак. Шу билан бирга, жамоа ишини тўғри ташкил қилиш ва жамоа тартибини сақлаб туриш, жамоанинг ҳар бир аъзоси ўз вазифасини тўлиқ тушунишига эришиш лозим.
Дебатнинг	Дебатлар фикрни исботлашга асосланган бўлиб, иштирокчилардан аудитория эътиборини жалб қилиш учун

мазмуни	кутилмаган статистик маълумот ёки мисоллар келтириш орқали эътибор қозониш талаб этилади.
Дебатнинг давомийлиги	Дебатда мавзу олдиндан эълон қилиниши ва мавзуни ёритиш учун вақт ҳисобга олинган бўлиши лозим. Малака ошириш курсларида ташкил этиладиган дебатларнинг давомийлиги 1 соатдан 3 соатгача белгиланиши мумкин. Ундан ортиқ вақт давом этган дебат кутилган натижаларни бермайди.
Назорат шакли ва баҳолаш	Ҳакамлар ҳар иккила жамоанинг келтирган фактларини тинглагач, ҳакамлик жадвалини тўлдирадилар ва дебат натижасида қайси жамоага афзаллик берилганлиги ҳақидаги ҳакамлар қарорини ёзиб қўядилар.

15-схема

Ўқув машғулотларида дебат методини қўллаш схемаси

Ҳозирда дебатларнинг қуйидаги шакллари амалиётда турли жараёнларда қўлланилади:

Америкача мунозара (дебат). Бундай тарзда дарс ўтишда икки талаба белгиланган қатъий тартиб бўйича, мунозарага раислик қилувчининг раҳбарлиги остида берилган савол ёки муаммо бўйича мунозара олиб борадилар. Уларнинг билдирган фикрларини ҳакамлар жамоаси баҳолайди. Ҳакамлар жамоасининг таркиби талабалардан белгиланади.

Инглизча мунозара (дебат). Мунозаранинг бу шаклида муҳокама қилинаётган муаммо ечимига етказилади.

Очиқ мунозара (дебат). Қўйилган муаммони белгиланган қоида бўйича муҳокама қилиниб, унинг дебат натижасидаги ечимини

қабул қилиш ёки қилмасликни машғулот раҳбарига, агар дебат йиғилиш, мажлисда ўтказилган бўлса, унинг юқори бўғинига, раҳбариятига топшириш билан якунланади.

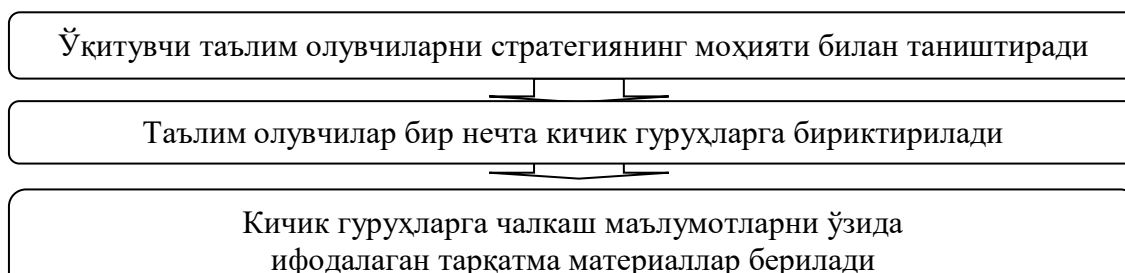
“МАНТИҚИЙ ЧАЛКАШ ЗАНЖИР” МЕТОДИ

Бу метод тушунчалар, билдирилган фикрлар ўртасида боғлиқликни юзага келтириш, уларни мантиқий жиҳатдан кетма-кетликда тўғри ифодалашга ёрдам берувчи таълим стратегиясидан иборат. Унинг моҳияти шундан иборатки, ўқитувчи бу методни қўллашда машғулот мавзусини ёритувчи маълумотларни тўғри ҳамда нотўғри тартибда, ўзига хос чалкашликда баён этади.

Талабаларнинг вазифаси мантиқий жиҳатдан нотўғри ифодаланган маълумотларни тўғри далилларга айлантириш, юзага келган мантиқий чалкашликни тузатиш, фикрларни муайян кетма-кетликда тўғри жойлаштирган ҳолда узилган занжирни “улаш”дан иборат. Бу методни машғулотда қўллаш қуйидаги 16-схемада кўрсатилган тартибда амалга оширилади:

16-схема

“Мантиқий чалкаш занжир” методини амалда қўллаш схемаси

Масалан, “Таълим методлари” мавзуси бўйича амалий машғулот ўтказилаяпти, дейлик. Дастлаб ўқитувчи доскага таълим методларини чалкаштирилган ҳолда ёзиб қўяди (18-жадвал). Сўнгра, талабалардан мазкур методларнинг ҳар бирини қайси гуруҳга киришига қараб, оғзаки, кўрғазмали ва амалий методларга таснифлашни таклиф этади.

13-жадвал

“Таълим методлари” мавзуси бўйича амалий машғулот учун дидактик материал намунаси

1. Машқ	7. Суҳбат
2. Ҳикоя	8. Тушунтириш
3. Видеометод	9. Маъруза
4. Мунозара	10. Китоб билан ишлаш
5. Дидактик ўйинлар	11. Экскурсия
6. Лаборатория методи	12. Намойиш

Оғзаки	Кўрғазмали	Амалий
2, 4, 7, 8, 9	3, 10, 12	1, 5, 6, 11

Изоҳ: ўқитувчи талабаларнинг мустақил ишлашини таъминлаш учун топшириқ мазмунини бироз ўзгартирган ҳолда ҳар бир талабага алоҳида топшириқ бериши мумкин..

“МУАММОЛИ ВАЗИЯТ” МЕТОДИ

Инсон енгиб ўтиши ўта муҳим бўлган муаммоларга тўқнаш келгандагина фикрлаб, тафаккур қила бошлайди. Шунинг учун тўғри ташкил қилинган таълим муаммоли бўлмоғи зарур. (Ж.Дью)

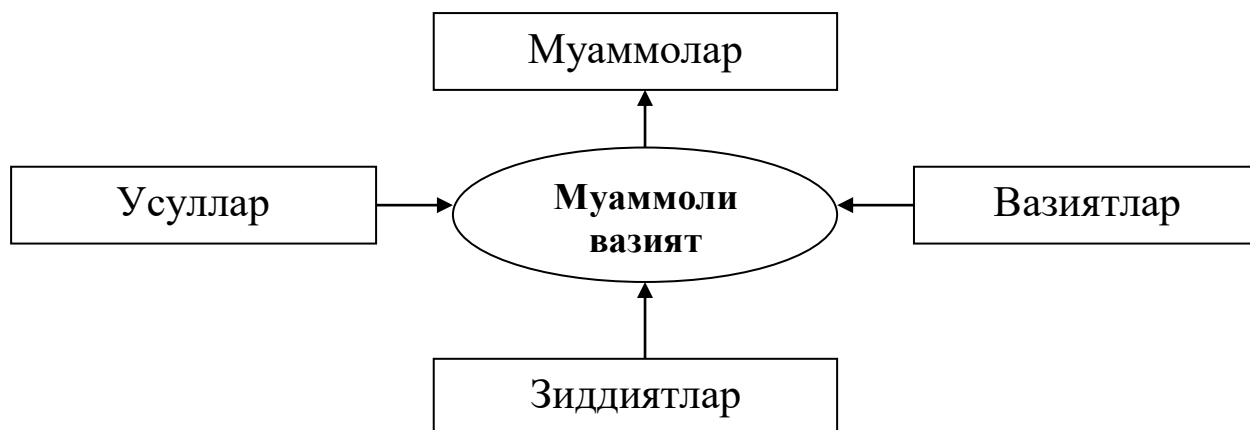
Муаммоли вазият методининг моҳияти машғулотлар жараёнида муаммоли вазиятларни яратиш ва ечишдан иборат бўлиб, унинг асосида машғулотни ташкил қилиш ва олиб боришда фойдаланиладиган дидактик зиддиятлар ётади. Муаммоли вазият методи концепциясининг асосий тушунчалари «муаммоли вазият» «муаммо», «муаммони топиш», «муаммони ечиш», «зиддиятлар», «усуллар» кабилар ҳисобланади. “Муаммоли вазият” методининг дастлабки босқичи муаммоли вазиятни аниқлаш ҳисобланиб, ўзида ўрганилаётган мавзуга доир маълум ёки қисман тушуниб етилган муаммони ифодалайди.

Уни бартараф этиш янги билимлар, усуллар, ҳаракат кўникмаларини ўзлаштиришни тақозо этади. Агар ўқувчида муаммони ҳал этиш билан боғлиқ қийинчиликларни бартараф қилиш йўллари излаб топиш учун бошланғич маълумотлар етарли бўлмаса, у албатта, муаммоли вазият ечимини топа олмайди, яъни муаммонинг ечими унинг онгида акс этмайди. Ўқувчи-талабалар муаммоли вазиятни қабул қилишлари (тушуниб етишлари) биланоқ ўзларида мавжуд бўлган билим ва кўникмалар мажмуаси ва изланиш тажрибаси ҳамда фикрлаш асосида муаммонинг моҳиятини ҳар тарафлама тўлиқ тушуниб етиш, унинг асосий боғлиқликларини белгилаш, таҳлил қилиш, умумлаштириш, хулоса чиқариш ва уни тўғри ифодалаш жараёни бошланади. Бу ҳолда муаммоли вазият ҳал этилиши лозим бўлган муаммога айланади. Бундай боғлиқликдан кўриниб турадики, ҳар бир муаммо муаммоли вазиятни ўзида намоён этади, бироқ барча муаммоли вазиятлар муаммога айланавермайди.

Зиддиятларни бартараф этиш нафақат илмий билиш йўли, шу билан бирга ўқиш, ўрганиш, янги билим, кўникма, малакалар ҳосил қилиш йўли ҳамдир. Бу методни қуйидаги 17-схема ёрдамида ифодалаш мумкин:

17-схема

Муаммоли вазият методининг тузилмаси

Мазкур методдан фойдаланиш жараёнида муаммо ечимини топишга ёрдам берувчи йўналишлар кўрсатилмайди ва чегараланмайди. Бу хусусият муаммоли масалага хосдир. Муаммода ечимининг қандайдир параметрлари кўрсатилса, у ўрганилаётган мавзуга доир маълум ёки қисман тушуниб етилган муаммоли масала ҳисобланади.

Ҳар қандай муаммоли топшириқ маълум муаммони ва унга тегишли муаммоли вазиятни ҳам қамраб олади. Бироқ юқорида таъкидланганидек, барча муаммоли вазият муаммо бўла олмайди. Инсон ҳар доим муаммоли масалаларни ҳал этади. Агар унинг олдида муаммо пайдо бўлса, уни муаммоли масалага айлантиради, яъни унинг ечими учун ўзидаги билимлар тизимига таянади ва маълум кўрсаткичларни белгилаб олади. Муваффақиятсизликка учраган тақдирда, у бошқа кўрсаткичларни қидиради ва шу муаммо бўйича янги вариантлардаги масалаларни лойиҳалайди.

Таълим жараёнида муаммоли вазият методини қўллашда ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан қуйидаги ҳаракатлар амалга оширилади:

14-жадвал

Муаммоли вазият методи иштирокчиларининг фаолияти тузилмаси

Ўқитувчи фаолиятининг тузилмаси	Ўқувчи фаолиятининг тузилмаси
<p>Ўқув материалга оид муаммоли вазиятларни белгилаш ва ўқувчи-талабаларга ҳсал этиш учун таклиф этиш: муаммоли вазиятларни тузиш;</p> <p>муаммонинг мавжудлигини аниқлаб бериш;</p> <p>-муаммоли топшириқларни лойиҳалаш.</p>	<p>Ўқув материали моҳиятини англаб этиш ва топшириқни бажариш:</p> <p>муаммоли вазият юзасидан фикрлаш;</p> <p>мавжуд билимлар ва тажрибани қайта тиклаш;</p> <p>муаммоли масалани таҳлил қилиш, ечимини аниқлаш;</p> <p>топшириқни бажариш.</p>

“Муаммоли вазият” методини амалга оширишбосқичлари:

Ўқитувчи:

1. “Муаммоли вазият” методи асосида ишлаш йўлларини тушунтиради ва тарқатма материалларни тарқатади.
2. Муаммоли вазиятнинг фойдали ва муаммоли томонлари кўриб чиқилади.
3. Ҳақиқий муаммо танлаб олиниб ва ўқитувчи кўрсатмаси билан кичик гуруҳларга бўлинишлари илтимос қилинади.
4. Ҳар бир гуруҳга маълум бир муаммони белгилаб беради.
5. Гуруҳлар ўз фикрларини ёзма равишда баён этишлари уқтирилади, ҳимоя қилишлари ташкил этилади.
6. Ўқитувчи ўқувчи-талабаларнинг фикр-мулоҳазаларини таҳлил этади, натижани белгилайди.

Ўқувчи-талабалар:

1. “Муаммоли вазият” методи асосида ишлаш йўлларини тушуниб оладилар.
2. Муаммоли вазиятнинг фойдали ва муаммоли томонларини таҳлил этадилар.
3. Ҳақиқий муаммони танлаб олиб ва ўқитувчи кўрсатмаси билан кичик гуруҳларга бўлинадилар.
4. Ҳар бир гуруҳ маълум бир муаммони танлаб олади.
5. Гуруҳлар ўз фикрларини ёзма равишда баён этадилар ва ҳимояга чиқадилар.

6. Фикр-мулоҳазаларни таҳлил этадилар ва натижани қўлга киритадилар.

Кутиладиган натижа: Талабалар “Муаммоли вазият” методини амалиётга татбиқ этишни ўрганадилар.

«ТРАМК РЕЖАСИ» НОМЛИ ТАЪЛИМ ШАКЛИГА АСОСЛАНГАН МЕТОД

«Трамк режаси» методи АҚШда жуда машхур. Бу ўқитиш шакллари шундай тизимики, унда катта аудиториядаги машғулотлар кичик гуруҳлардаги индивидуал машғулотлар билан қўшиб олиб борилади.

«Трамк режаси» XX асрнинг 60-йилларида америкалик педагог Люйд Трамк томонидан асосланган бўлиб, унга кўра машғулотларни катта (100-150 нафар кишилик) аудиторияда, 10-15 кишидан иборат гуруҳларда ёки ўқувчиларнинг ҳар бири билан якка тартибдаги ишларни олиб бориш асосида ташкил этилади.

Замонавий техника воситалари ёрдамида 100-150 кишидан иборат катта гуруҳларда юксак малакали ўқитувчилар, профессорлар маъруза ўқийдилар. 10-15 кишидан иборат кичик гуруҳларда эса, маъруза материалларини муҳокама қиладилар, баҳс юритадилар. Якка тартибдаги ишлар эса, мактаб кабинетларида, лабораторияларида ўтказилади.

Ўқув вақти маъруза машғулотларига 40%, кичик гуруҳлардаги машғулотларга 20%, кабинет ва лабораторияларда якка тартибдаги ишларга 40% ажратилади. Одатдаги синф тушунчаси йўқ, кичик гуруҳлар ҳам доимий эмас.

«ИККИ ҚИСМЛИ КУНДАЛИК ДАФТАР» МЕТОДИ

«Икки қисмли кундалик дафтар» методи ўқувчиларга матн мазмунини ўз шахсий тажрибаси билан чамбарчас боғлаш, ўзининг табиий қизиқувчанлигини қондириш имконини берадиган метод ҳисобланади. Айниқса, ўқувчилар қандайдир катта матнни уйда, ўқув аудиториясидан ташқарида ўқиб чиқиш

топшириғини олишганида икки қисмли кундалик дафтарлар фойдалидир.

Икки қисмли кундалик дафтар учун ўқувчилар тоза (ёзилмаган) қоғоз варағининг ўртасидан тик чизик ўтказиб, уни икки қисмга ажратишлари керак. Қоғознинг чап томонида матннинг қайси қисми уларга энг кўп таассурот қолдирганини қайд этишади. Эҳтимол, у қандайдир хотирани уйғотар ёки ҳаётларида юз берган воқеаларни эсга туширар, ёки шунчаки таажжубга солар. Ёхуд уларнинг қалбида кескин норозилик ҳиссини уйғотар.

Ўнг томонида улар шарҳ беришлари керак: айти шу цитатани ёзишга уларни нима нарса мажбур этди? Уларда қандай фикрлар уйғотди? Шу муносабат билан уларда қандай савол туғилди? Қисқаси, матнни ўқиркан, ўқувчилар вақти-вақти билан тўхташлари ва ўзларининг икки қисмли кундалик дафтарларида тегишли белгилар қўйиб боришлари керак.

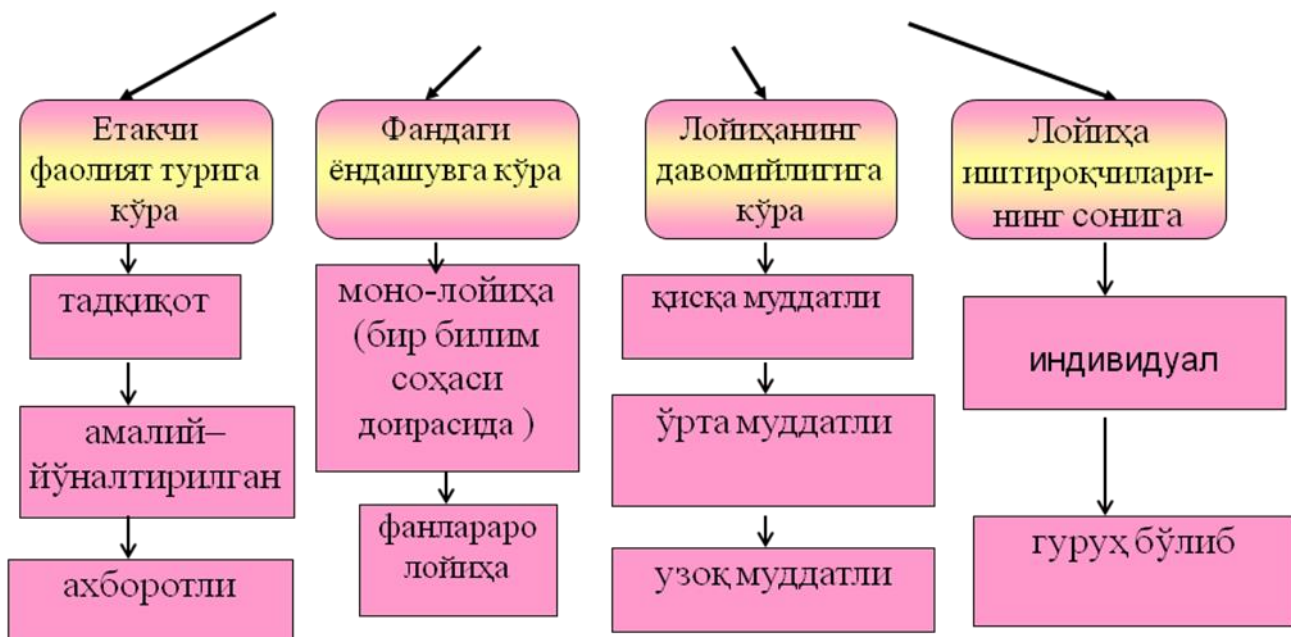
“ЛОЙИҲА” МЕТОДИ

Таълим тизимида “Лойиҳа” методи турли фанлар бўйича ўқув лойиҳаларини амалга ошириш жараёнига хизмат қилади. **Ўқув лойиҳаси** - ўқитувчи томонидан талабанинг муаммони излаши, уни ҳал этиш бўйича фаолиятини режалаштириши ва ташкил этишидан то уни ҳал этиш йўлини тақдим этишигача мустақил ҳаракат қилишини таъминловчи махсус ташкил этилган мақсадли ўқув фаолиятидир.

Лойиҳа (проект) – баъзи мураккаб ишланмаларни яратиш бўйича ҳужжатлар йиғиндиси. Шу билан бирга, лойиҳа тушунчасининг кенгрок ифодаланиши маълум натижа (лойиҳадан кўзда тутиладиган юқори натижа)га эришиш учун мақсадли ташкил этиладиган фаолият маъноларини билдиради.

Лойиҳалаштириш - («лойиҳа» сўзидан) – муаммони ҳал этиш бўйича реал натижага олиб келувчи, қатъий тартибга солинган ҳаракатлар изчиллигини ўз ичига олган фаолиятни англатади.

ЎҚУВ ЛОЙИҲАЛАРНИНГ ТУРЛАРИ

Лойиҳалаш – бошланғич маълумотларга асосланиб, кутиладиган натижани тахмин қилиш, башоратлаш, режалаштириш орқали фаолият жараёни мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган амалий ҳаракат.

Лойиҳалаш “ғоя – мақсад – кутиладиган натижа – тахмин қилиш, башоратлаш – режалаштириш” тизимига асосланади. Лойиҳалаш моддий буюм, қуроллар, масалан: компьютер технологияси ёки оддий иш қоғози, чизғич, қалам, маркер, нусха кўчириш аппарати (принтер) ва бошқа воситалар, ёрдамида амалга оширилади.

Лойиҳани яратиш учун педагог:

- лойиҳани яратиш;
- жараёни босқичма-босқич ёритиш;
- мақсадни аниқ белгилаш;
- мақсадга мос вазифаларни аниқлаш;
- ўқув материали мазмунини шакллантириш;
- савол ва топшириқлар тизимини ишлаб чиқиш;
- жараён ёки тадбирнинг методик тузилишини асослаш;
- талабанинг билим даражасини ташхислаш ва унинг тарбияланганлик даражасини баҳолаш каби кўникма ва малакаларга эга бўлиши зарур.

«РОТАЦИЯ» МЕТОДИ

Ротация сўзи алмаштириш маъносини билдиради.

Ротация методи машғулот мавзусини ҳар бир кичик гуруҳ алоҳида-алоҳида муҳокама қилиб чиқиши ва ёзганларини бутун гуруҳ жамоа бўлиб таҳлил қилиб кўриши учун қўлланилади ва куйидаги босқичларда амалга оширилади:

-дарс мавзуси бўйича номерланган топшириқлар (масалан, режадаги мавзучалар) плакатларга ёзилиб доскага осиб қўйилади;

-топшириқлар сони учта бўлса, талаба-ўқувчилар ҳам шунча кичик гуруҳларга ажратилади ва гуруҳчалар номерланади;

-кичик гуруҳлар ўзларининг номерларига мос номердаги топшириқни ва уни бажаришда фойдаланиладиган ёзма маълумотлар пакетини олади;

-кичик гуруҳлар ўзларига тақдим этилган материалларни ҳамкорликда ўрганиб, топшириққа ўз жавобларини ёзадилар;

-жавоблар кичик гуруҳдаги ҳуснихати чиройли бир талаба ўқувчи томонидан ёзилади;

-топшириқларга ёзилган жавоблар варағи, маълумотлар пакети кичик гуруҳлараро алмаштирилади ва қўшимчалар қилинади, бироқ жавобларнинг такрорланишига йўл қўйилмайди;

-жавоблар қайси кичик гуруҳники эканлиги ажралиб туриши учун уларга ҳар хил рангдаги фламастерлардан фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек кичик гуруҳлар номерланиб, улар ўзларининг жавобларини шу номер остида ёзишлари ҳам мумкин;

-жавоблар ёзилган варақлар доскадаги осиглиқ плакатларга скотч билан ёпиштирилиб, ўқитувчи иштирокида муҳокама қилинади, умумлаштирилади ва тўғри жавоблар дафтарларга ёзиб олинади;

-тўғри ва мукамал жавоблар сонига қараб талаба-ўқувчилар рағбатлантирилади ва баҳоланади.

“АКВАРИУМ” МЕТОДИ

Аквариум методи ўқувчи-талабаларда фикрлаш, тинглаш, кузатиш, баҳолаш, ўз фикрларини баён қилиш ва ҳимоя қилиш қобилиятларини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш имконини беради. Бу методни амалга оширишда гуруҳ аъзоларидан уч нафар талаба ажратиб олинди, уларга хона ўртасидаги стол атрофига ўтиришлари ва қўйилган муаммони ўн минутгача вақт давомида

биргаликда муҳокама қилиб, якуний фикрларини билдиришлари сўралади.

Бу уч нафар талабаларни аквариумдаги балиқларга қиёс қилинади. Уларнинг атрофида ўтирган кузатувчи талабалар ўртадаги, яъни аквариумдаги талабаларнинг фикрларини диққат билан тинглаб, уларни тўғри ва нотўғрига ажратиб ёзиб боришади ҳамда муҳокама пайтида ўзларининг қарашларини баён этишади.

Етарли даражада фикр билдира олмаган ўртадаги, яъни аквариумдаги талабалар ўз ўринларини кучли фикр билдирган кузатувчи талабаларга бўшатиб берадилар. Ҳар бир муаммо юзасидан билдирилган фикрлар талабалар иштирокида ўқитувчи томонидан умумлаштирилади.

“СИНЕКТИКА” МЕТОДИ

“Синектика” методини 1960 йилда АҚШда У.Гордон томонидан ишлаб чиқилган. Бу метод таълим олувчиларга муаммонинг унсурларини ифодалашга, ижоднинг бош мақсадини ажратиб олишга, турли хил характердаги вазифаларни ечишнинг ҳар хил вариантларини излашга ёрдам беради ва улар қуйидаги шаклга эга бўлади: бевосита (маълум бир вазифанинг ечилишига ўхшатиб ечилади), шахсий (объектдаги берилган вазифа образига киришга уриниб кўриш ва шу нуқтаи назардан фикрлашга ҳаракат қилиб кўриш), рамзий (икки жумла билан вазифанинг образли моҳиятини айтиб бериш), хаёлий (гўёки эртаклардагидек мазмун ва тузилишга эга бўлган вазифани ечадилар).

Бу билан бўлгуси мутахассисларда абстракциялаш малакаси, муҳокама мазмунидан ўзини фикран олиб қочиш, ақл юритиш мойиллиги, хаёлот, баҳсларга киришиб кета олиш, боғланиб қолиш ҳавфи бўлган ғоялардан узоқлашиш, бошқалар фикрини тинглаш, сафдоши билдирган ғояларга нисбатан чидамли бўлиш, одатдагилар ичидан ғайри одатийларини, ғайри одатийлар ичидан одатдагиларини топиш, ўхшашликлар (аналогиялар)дан унумли фойдаланиш каби синектик фикрлашга бўлган қобилият шаклланади.

Бу метод амалий машғулотлар, семинарлар ва лаборатория машғулотлари учун қулай бўлиб, «ақлий ҳужум» методига яқин. Бунда талаба дарсда қўйилган муаммони ҳал қилиш юзасидан

ўхшашликларга асосланган ҳолда ўз фикрларини, қарашларини олға суради. Бунда ўхшашликлар бевосита, шахсий, рамзий ва хаёлий бўлиши мумкин.

“ДУМАЛОҚ СТОЛ” МЕТОДИ

“Думалоқ стол” методи амалий машғулотлар учун қулай. Бунда ўқитувчи томонидан битта савол ёзилган варақ кичик гуруҳга тақдим этилади. Талабалар ўзларининг исм-шарифларини ва саволга жавобларини ёзиб, варақни ёнидаги талабага узатади. Шу тариқа ёзилган жавоблар йиғиштириб олиниб, талабалар иштирокида нотўғрилари ўчириб чиқилади ва натижалар баҳоланади.

“РУЧКА СТОЛ УСТИДА” МЕТОДИ

“Ручка стол устида” методи амалий машғулот учун қулай. Ўқитувчи томонидан берилган савол ёзилган варақда ўзининг шу саволга жавоб вариантини ёзган кичик гуруҳдаги талаба ручкасини стол устига қўйиб варақни ёнидаги шеригига узатади. Саволга жавоб ёза олмаган талаба ручкасини столга қўймайди. Бир нечта кичик гуруҳлардаги талабаларнинг қўйилган бир хил саволга жавоблари йиғиштириб олиниб биргаликда муҳокама қилинади.

Бу методнинг афзалликлари: ўқитувчи машғулотга ким тайёр, ким тайёр эмаслигини кўриб туради; машғулотга тайёрланмаган талаба оғзаки муҳокама пайтида кўриб чиқиладиган мавзу юзасидан анчагина фойдали билимлар олади; бу метод кичик гуруҳда олиб бориладиган иш бўлиб, талабаларнинг интизомини мустаҳкамлайди ва уларни жипслаштиради, чунки ўзининг жавоб варианты устида узоқ ўйлаб ўтирадиган талаба бутун гуруҳга ажратилган вақтни сарфлаб юборади. Шунингдек, талаба машғулотга тайёр бўлмаса, бунда ҳам гуруҳга панд беради. Талабалар ўз жавобларини икки марта, яъни ёзма жавоб ёзиш пайтида ва оғзаки муҳокама вақтида таҳлил қилиб чиқишади.

«БУМЕРАНГ» МЕТОДИ

Бошқаларни ўқитиб, ўзимиз ҳам ўрганамиз
Сенека

«Бумеранг» методи -таълим олувчиларни машғулот жараёнида, машғулотдан ташқарида турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, фикрини эркин ҳолда баён этиш, бир дарс давомида барча таълим олувчиларни ишлатиш ва баҳолашга қаратилган методдир. Янги мавзунини ёки материални ўрганиш жараёнида бу методдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

15-жадвал

«Бумеранг» методидан фойдаланиш тартиби

1-босқич.	Таълим олувчилар 4-5 кишидан иборат кичик гуруҳларга бўлинадилар.
2-босқич.	Ўқитувчи гуруҳнинг ҳар бир аъзосига мустақил ўрганиш, фикрлаш ва ёдда сақлаб қолиш учун янги мавзу бўйича тарқатма материал беради. Тарқатма материал умумий мавзунинг бир қисмини ташкил қиладиган матндан ёки жадвалдан иборат бўлиб, гуруҳнинг барча аъзоларига бир хил мазмунда берилиши керак. Демак, янги мавзу олдиндан ташкил этиладиган гуруҳлар сонига қараб 4 ёки 5 қисмга бўлиниши лозим.
3-босқич.	Гуруҳнинг ҳар бир аъзоси матнни яқка тартибда ўрганиб чиқиб эслаб қолиши, кейин эса, гуруҳ аъзолари матнни ўзаро савол-жавоб асосида гуруҳда муҳокама қилишлари керак. Матннинг катта-кичиклигига қараб бу ишга 10 минутгача вақт ажратилади.
4-босқич.	Ўқитувчи ҳар бир гуруҳ ёнига келиб, гуруҳ аъзоларига олдиндан тайёрланган, рақам ёзилган қоғозлардан биттадан олишни таклиф этади (қоғоз сони гуруҳдаги таълим олувчилар сонига тенг бўлиши керак, 1 рақамини олганлар 1-гуруҳ, 2 рақамини олганлар 2-гуруҳ ва ҳоказо). Ўқитувчи рақамлар бўйича янги гуруҳлар тузишни таклиф этади.
5-босқич.	Янги тузилган гуруҳнинг ҳар бир аъзоси энди ўзига 2 та вазифани: ҳам ўқитувчи, ҳам ўқувчи вазифасини олади. Яъни гуруҳнинг ҳар бир аъзоси олдинги гуруҳда ўзи ўрганиб чиққан матн мазмунини янги гуруҳ аъзоларига ўргатиши ва ўз навбатида гуруҳнинг бошқа аъзоларидаги матнларни ҳам ўзлаштириб олиши талаб этилади. Бунда ҳар бир иштирокчи ўзи ўзлаштирган материални сўзлаб бериш орқали бошқаларга ўргатиши керак. Бунинг учун 20 дақиқа вақт ажратилади. Натижада, рақамлар бўйича тузилган янги гуруҳлар мавзу бўйича барча материалларни ўзлаштиришга эришадилар.
6-босқич.	Матн қандай ўзлаштирилганини текшириш учун ўқитувчи гуруҳ аъзоларига ўз матнларидан келиб чиқиб бир-бирларига савол бериш орқали гуруҳ ичида ички назорат ўтказилади. Бу гуруҳдагиларнинг бир-бирларига сўзлаб берган материалларини

	қандай ўзлаштирилганини аниқлашга ва мустаҳкамлашга ёрдам беради
7-босқич.	Ўқитувчи иштирокчилардан олдинги гуруҳларига қайтишларини сўрайди ва ҳамма дастлабки гуруҳига қайтади.
8-босқич.	Ўқитувчи барча иштирокчиларнинг мавзуга оид ҳамма материал билан танишиб чиққанлигини ҳисобга олиб, назорат саволларини рейтинг баллари асосида баҳолайди. Агар саволларга берилган жавоблар тўлиқ бўлса –3 балл, қўшимча қилинса-2 балл, ўтирган жойида лўқма ташласа-1 балл, жавоб беролмаса-0 балл қўйилади. Гуруҳ аъзоларининг жавобларини белгилаш ва ҳисоблаб бориш учун масъул тайинланади.
9- босқич.	Ўқитувчи тарқатма материаллардаги саволлар асосида гуруҳларнинг ўзлаштиришини текшириб чиқади.
10-босқич.	Бу босқичда ҳар бир гуруҳга ўз материали асосида янгидан 3 та савол тузиш таклиф этилади.
11-босқич.	Бу босқичда гуруҳлар бир-бирларига тузган саволларини беради ва берилган жавоблар юқоридаги тартибда ҳисобланади. Агар бошқа гуруҳлар саволга тўғри жавоб бера олмаса, гуруҳ жавобни тўлдиради ва қўшимча баллга эга бўлади.
12-босқич	Яқуний босқичда гуруҳлар тўплаган баллар ҳисобланиб, гуруҳ аъзолари сонига бўлинади. Балларни тақсимлашда гуруҳ аъзоларининг ҳам фикри инобатга олинади.

“ГАЛЕРЕЯНИ АЙЛАНИШ” МЕТОДИ

Кичик гуруҳларнинг барча аъзоларига битта муаммо таклиф этилади. Ҳар бир кичик гуруҳ ўзларига берилган муаммога белгиланган вақт ичида фикрларини ёзиб, жавоблари ёзилган варақларини бошқа гуруҳ билан алмаштиради. Жавобларни олган гуруҳ уларни баҳолайди ва тугал бўлмаса, ўз вариантлари билан тўлдиради. Сўнгра гуруҳларнинг фикрлари умумлаштирилиб, энг юқори баллга арзийдиган тўғри ва мукамал жавоблар танлаб олинади.

“СИНДИКАТ” МЕТОДИ

Гуруҳ учта кичик гуруҳларга бўлинади. Бунда таклиф этилаётган топшириқ уч хил нуқтаи назардан ҳал этилиши зарур. Масалан, уч ноъмалумли учта тенгламалар системасини ечиш топшириғи берилган бўлсин, у ҳолда биринчи гуруҳ масалани Гаусс, иккинчи гуруҳ Крамер, учинчи гуруҳ матрица усулидан

фойдаланиб ечади. Сўнгра ечимлар биргаликда муҳокама этилиб, умумлаштирилади.

“ДАВРАЛАР” МЕТОДИ

Талабалар давра куриб ўтириб таклиф этилган саволни кетма-кет эмас, балки билганлар галма-гал изоҳлаб беришади. Бунда ҳар бир талаба ўз фикрини баён қилиб, муҳокамага фойдали улуш қўшиш имкониятига эга бўлади, чунки барча қатнашчиларнинг фикрларини билиш муҳим. Сўзга чиқувчиларнинг гапларига муносабат билдириш ҳеч кимга, жумладан ўқитувчига ҳам руҳсат этилмайди. Охирида ҳаммага уларнинг иштирок этганликлари учун ташаккур билдирилади ва фикрлар умумлаштирилади. Давра методидан дарснинг боши ва охирида фойдаланиш қулай.

“МОЖАРО” МЕТОДИ

Бу метод амалий машғулотлар учун қулай. Одатдан ташқари, ҳаттоки фавқулоддаги вазиятларда қилинадиган ҳатти-ҳаракатларни талабаларга ўргатиш мақсадида бу методдан фойдаланилади. Масалан, туғаётган сугирнинг бузоғи тескари келди, юрак тўхташ арафасида, нима чора кўриш керак ва ҳоказо. Бундай муаммоларни ҳал қилиш йўллари ўрганишда можаро методидан фойдаланилса, талаба-ўқувчиларнинг фикрлари фаоллашиб, қисқа вақт ичида тўғри қарор қабул қилиш, ишни тўла, тез ва чاقқон бажариш сифатлари шаклланади.

“МУНОЗАРА” МЕТОДИ

Мунозара (диспут) - бу икки ёки кўпроқ кишиларнинг кескин чегараланган қоидалар доирасида оғзаки олиб бориладиган баҳси, мунозараси, масала талашувидир. Диспутнинг мавзуси уни ўтказишдан олдин тайёргарлик кўриш учун талаба-ўқувчиларга маълум қилинади.

Талаба-ўқувчиларга билим беришга мўлжалланган диспутда камида битта раис ва икки гуруҳнинг ҳар биридан бир нафардан сўзловчи қатнашади. Диспутни очувчи биринчи талаба қўйилган

таклифни маъқуллаб чиқса, иккинчиси унга қарши чиқади, яъни оппонент бўлади.

Сўзловчиларга 10 минутдан, ҳар икки гуруҳдан иккитадан ортиқ бўлмаган қўшимча қилишга чиқадиган талабаларнинг ҳар бирига 5 минутдан вақт берилади. Икки марта сўзга чиқишга рухсат этилмайди. Сўзга чиқувчиларнинг барчаси раисга мурожаат этишади ва унинг қарори қатъий бўлиб, диспутнинг мавзудан четга чиқиб кетмаслигини назорат қилади.

Мунозаралар ўтказиш технологияси

Мунозараларни ташкил этиш ва ўтказиш ташкилотчидан жуда жиддий тайёргарликни, ижодий муҳит яратишни талаб этади. Ўқитувчи илгаридан мунозаранинг мавзусини, уни ўтказиш режасини, вақтларини талаба-ўқувчилар билан ўзаро келишиб олади.

Талаба-ўқувчиларга ўқув йили бошланишида мунозара мавзулари режаси эълон қилиниб, уларга етказилади. Уларнинг тайёргарлик кўришлари учун вақт берилади. Мунозара муҳокамасига маъмурият, маҳалла фаоллари, машҳур мутахассислар таклиф этилади. Мунозаранинг бошловчиси тайинланади. Бошловчи жуда кенг қамровли билимга эга бўлиши керак.

Мунозара даврида вужудга келадиган муаммоли масалалар, айниқса, чигал фикрлар бўйича уларни чуқур таҳлил қилиш қобилиятига эга экспертлар таклиф этилади. Мунозарани олиб борганда унинг иштирокчиларини қизиқтириб, қовуштириб, бошқариб, зарур йўлланмалар бериб бориш муҳим аҳамият касб этади. Айнан мунозара жараёнида тўғри хулосалар чиқариш жуда катта маъсулият талаб этади.

Мунозаралар мавзуга қизиқиш билдирган гуруҳларни кўшиб, аксинча ҳолларда эса, уларни гуруҳларга бўлиб, зарур бўлган айрим ҳолларда катта залларда, катта аудиторияларда олиб борилади. Мунозаралар демократик, ошкоралик, тенглик, самимийлик, ҳамкорлик ҳамижодкорлик, бир-бирини қўллаш руҳиятида олиб борилишини таъминлаш яхши натижалар беради.

Мунозара эркин фикр юритишни, ўз шахсий позициясида туришга ўргатади. Энг муҳими, талаба-ўқувчини мустақил мутолаага, фикр алмашув орқали узлуксиз ўз билим ва малакасини оширишга олиб келади.

«ТЕХНИК ЕЧИМЛАРНИНГ МОРФОЛОГИК ТАҲЛИЛИ ВА СИНТЕЗИ» МЕТОДИ

“Техник ечимларнинг морфологик таҳлили ва синтези” методи швейцариялик астроном **Ф. Цвикки** томонидан ишлаб чиқилган. Бу методни қўллашда ўрганилиши лозим бўлган техник тизимнинг таркибий қисмлари ёки функционал морфологик белгиларидан иборат бўлган таркибнинг рўйхатидан аниқ муқобиллари, техник ифодалари ажратиб олинади; улар морфологик қути ёки матрица деб номланадиган жадваллар шаклида жойлашади ва ажралиб турган белгилар вариантларини бирлаштириб саралаб олиш орқали янги вазифалар ечими аниқланади.

Морфологик таҳлилда бўлғуси мутахассислар техник вазифалар ечими унсурларининг ҳар томонлама комбинациясини яшашга ўрганадилар, чунки бу метод қуйидаги тамойилга асосланган: техник характердаги ижодий вазифаларни ечишда мувофиқлаштирувчи ўқлар ёрдамида объектнинг муҳим тавсифларини фарқлаб оладилар. Унга қуйидагилар киради:

- вазифаларни аниқ ифодалаш, янги ифодаларни топишга уриниш, иккинчи даражали ва ўхшаш вазифаларни аниқлаш, улардан энг муҳимини ажратиб олиш;
- ечимлардаги мавжуд камчиликлар, уларнинг асосий тамойиллари ва янги таклифларни санаб кўрсатиш;
- хаёлий, биологик, иқтисодий, молекуляр ва бошқа аналогларни хомаки режалаштириш;
- математик, гидравлик, электрон, механик ва бошқа моделларни яшаш (улар аслида аналогларга қиёсланган ғояларни ифода қилади);
- вариантлар, тобеликлар, бўлғуси алоқалар, мантиқий ўхшашликларни ўрнатиш;
- бу ишдан мутлақо хабари йўқ баъзи кишиларнинг фикрларини билиш ва бошқалар.

“ФУНКЦИОНАЛ – ФОЙДАЛИ ТАҲЛИЛ” МЕТОДИ

Функционал – фойдали таҳлил методининг яратувчилари Пермлик муҳандис Ю.М. Соболев ва Л.Майез бошчилигидаги Американинг «Женерал электрик» фирмасининг муҳандисларидир.

Бу техник объектларнинг техник-иқтисодий кўрсаткичларини белгилаш методи бўлиб, уларнинг истеъмолчилари ўзига хослиги ва бу ўзига хосликни таъминловчи чиқимлар ўртасидаги муносабатларни яхшилашга хизмат қилади. Бу методнинг моҳияти шундаки, объектга бажарилиши лозим бўлган амаллар ва истеъмолчи талаблари нуқтаи назаридан ёндошилади.

Бу метод бир қатор мураккаб конструкцияларга ишлов бериш, уларнинг технологиклигини аниқлаш, самарасиз чиқимларга қарши «марказлашган ҳужум» ташкил этиш, моддий ва меҳнат омилларидан самарали фойдаланишни ошириш масалаларини ҳал қилишда иқтисодий самарадор метод ҳисобланади. Мамлакатимиздаги илмий ташкилотлар ва корхоналарнинг хўжалик ҳисоби ва ўз-ўзини маблағ билан таъминлашга ўтилиши бу методдан кенг фойдаланиш лозимлигини кўрсатади.

Шунингдек, функционал-фойдали таҳлил асослари олий мактабда бўлғуси мутахассис-тадқиқотчиларга (конструкторлар, технологлар) дарс сифатида ўтилиши лозим. Бу эса, олий ўқув юртини битиргандан сўнг бориб ишлайдиган илмий ташкилот (корхона)да маҳсулотлар конструкциясини, уни тайёрлаш технологиясини яхшилашнинг конкрет йўллари аниқлашга янги имкониятлардан келиб чиқиб ишлаб чиқариш ва ускуналарни ишлатиш ҳамда ортиқ даражадаги сарф-ҳаражатларни бартараф қилишга имкон беради.

Масала шундаки, функционал-фойдали таҳлил нуқтаи назаридан қаралганда, маҳсулот ишлаб чиқаришнинг барча сарф-ҳаражатлари фойдали ва фойдасиз ҳамда ортиқча деб тақсим қилинади. Кейингилари яққол кўриниб турган ва беҳуда сарфлардир.

«АРИЗ - ТРИЗ» МЕТОДИ

«АРИЗ - ТРИЗ» методи. Г.С. Альтшуллер ва унинг издошлари томонидан ишлаб чиқилган. Бу методлар синов ва камчиликлар ҳамда бошқа уларнинг модификацияларидан сезиларли фарқ қилади. Улар кўр-кўрона қидиришдан кўра техник тизимларни ривожлантириш қонуниятларига бўйсунган мантикий операциялар

тизими асосига қурилган. Назариянинг асосий ғояси: техник тизимлар ўз ҳолича эмас, балки яратувчилик вазифаларини онгли ва мақсадга мувофиқ ечишда фойдаланиш мумкин бўлган муайян қонунлар асосида юзага келади ва ривожланади, деган ғоядан иборат.

Бу вазифаларни ечиш жараёнини мавжуд техник зиддиятларни аниқлаш, таҳлил этиш ва ечиш деб қараш лозим бўлади. Белгиланган вазифаларни қўллаш методикаси эса, техника ва технологияни яратишдаги илмий-техник зиддиятларни ажратиб олиш, аниқлаш ва ҳал қилиш бўйича мунтазам равишда муайян ҳаракатларни бажаришдир. Тизим ўз ичига бундай зиддиятларни ҳал қилишга ёрдам берувчи ўзига хос янгиловчи операторларнинг 40 та иш усулларини қамраб олади. Улардан айримлари қуйидагилар:

1.«Таксим қилиш»: а) объектни мустақил қисмларга бўлиш; б) объектни бўлақларга бўлиб бажариш; в) таксимлаш даражасини кенгайтириш.

2.«Бутлаш»: а) айти ёки ёндош операциялар учун мўлжалланган объектларни бирлаштириш; б) айти ва ёндош операцияларни бирлаштириш.

3. «Оналик»: а) бир объектни иккинчи объект ичига ва ўз навбатида унинг ичига учинчи объектни жойлаштириш; б) бир объектни тўғридан-тўғри иккинчи объект орасидан ўтказиш.

4. «Чаппалик»: а) объектнинг ҳаракатдаги қисмини ёки ташқи муҳитни қўзғалмас ҳолатга олиб келиш, аксинча, муқим ҳолатни ҳаракатдаги ҳолатга келтириш; б) вазифа шартлари талаб қилган ҳаракатлар ўрнига тесқари ҳаракатни амалга ошириш; в) объектнинг «оёғини осмонга қилиб қўйиш» ва уни ўнглаш.

5. «Зарарни фойдага айлантириш»: а) зарарли факторлардан (масалан, муҳитга зарар етказадиган) ижобий самара беришда фойдаланиш; б) зарарли факторларни бошқа зарарли факторлар билан қўшиш асосида уни бартараф этиш; в) зарарли факторларни ортиқ даражада кучайтириш асосида уни безарар қилиш.

“ТУШУНЧАЛАР АСОСИДА МАТН ТУЗИШ” МЕТОДИ

*Сиз нимани тушунмасангиз, у сизга бегона
И. Ғеъе*

“Тушунчалар асосида матн тузиш” методи билиш-изланиш туридаги мустақил ишлар сирасига киради. Бу метод талаба-ўқувчиларга мустақил ишлар бажариш жараёнида турли хил мантикий амаллардан фойдаланишни ўргатишга хизмат қилади. Булар: таҳлил қилиш ва умумлаштириш, далил ва ҳодисаларни қиёслаш, улардаги муштараклик ва фарқли томонларни аниқлаш, асосий ва иккинчи даражали белгиларни ажратиш, сабаб-оқибат алоқаларини очиб бериш ва шу кабиларни ўз ичига олади.

Одатда, талабалар мустақил ишлар бажаришда ўзлари учун номаълум бўлган ҳодисалар, янги ўқув материалларига дуч келадилар, бунда улар учун янги билимларни эгаллаш ва ўқув муаммосини ҳал қилиш йўллари излаб топишни талаб этадиган муаммоли вазият пайдо бўлади. Бундай муаммоларни тўғри ҳал қилишда тегишли назарий билимлар ва айниқса, мавзуга доир тушунчалар, қоидаларни пухта билиш талаб қилинади.

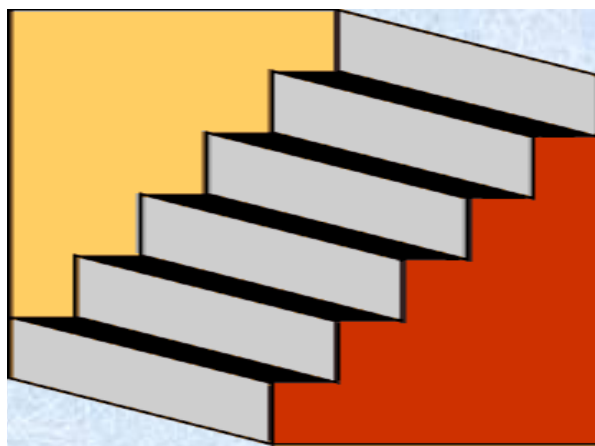
Мазкур методни қўллаш қоидалари:

Ўқитувчи дарсга тайёргарлик кўриш босқичида янги мавзуга тегишли асосий тушунчаларни (калит сўзларни) белгилаб, уларнинг таърифлари ва ўзаро боғлиқликларини аниқлаб олади. Дарсда ўқитувчи янги мавзунини эълон қилади. Ўзи мавзунинг қисқача баёнини берганидан сўнг, мавзуга оид тушунчаларни ажратиб, таълим олувчиларга тегишли тушунтиришларни беради. Мавзуга доир вазифалардан бирини намуна сифатида бажариб кўрсатади.

Таълим олувчилар дарсни тинглаш жараёнида ўрганаётган янги мавзулари бўйича ўзларининг тезкор таянч конспектларини тайёрлайдилар. Сўнг улар таянч конспектдан фойдаланиб, ўрганилаётган тушунчалар, уларнинг мазмун-моҳияти ва ўзаро боғлиқликлари тўғрисида мустақил равишда матн тузадилар. Тузган матнларини ўзаро муҳокама қилишлари, ўқитувчи билан бирга тегишли хулосалар чиқаришлари ва ўқитувчининг зарур йўл-йўриқлар бериши ташкил қилинади. Бундай матнлар таълим олувчиларнинг тегишли мустақил ишларни бажаришларида жиддий ёрдам беради.

“ЗИНАМА-ЗИНА” МЕТОДИ

Мавзуга оид оддийдан мураккабга қараб кетма-кетликка асосланган саволлар ёрдамида

таълимни амалга оширишга “**Зинама-зина**” методи деб аталади. Бу метод асосида кичик гуруҳлар, алоҳида талаба-ўқувчилар орасида берилган вазифани қанчалик тўлиқ бажарилишига қараб маррага – зинапоянинг юқорисига ким биринчи чиқиши мусобақаси шаклида ўтилган мавзуларни мустаҳкамлаш самарали ҳисобланади. Бунда зинапоялар сони мавзунинг мураккаблигига мос равишда белгиланади.

Ушбу метод таълим олувчиларни ўтилган ёки ўтилиши керак бўлган мавзу бўйича яқка ва кичик жамоа бўлиб фикрлаш ҳамда хотиралаш, ўзлаштирилган билимларни эслаш, тўпланган билимларни умумлаштира олиш ва уларни ёзма, расм, чизма кўринишда ифодалай олишга ўргатади.

Методни қўллаш тартиби:

- ўқитувчи машғулотга тайёргарлик кўриш жараёнида ўқув материални бир нечта кичик мавзуларга бўлиб олади (масалан: 2 ёки 3 та, 4 ёки 5 та...). Бу кичик мавзулар ҳар бири дарснинг умумий мавзусини ўрганиш учун зарур босқичлар (зинапоялар) ҳисобланади. Уларни кетма-кетликда ўрганиш зинама-зина юқорилаб бориш орқали машғулот мавзусини тўлиқ ўрганишни назарда тутаяди;

- ўқитувчи таълим олувчиларни мавзулар сонига қараб 3-5 нафар кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

- ўқитувчи таълим олувчиларни машғулотнинг мақсади ва уни ўтказиш тартиби билан таништиради. Ҳар бир гуруҳга қоғознинг чап қисмида кичик мавзу ёзилган варақалар тарқатади;

- ўқитувчи гуруҳ аъзоларини тарқатма материалда ёзилган кичик мавзулар билан танишишлари ва шу мавзу асосида билганларини қоғоздаги бўш жойга жамоа билан биргаликда фикрлашиб ёзиб чиқиш вазифасини беради ва вақт белгилайди;

- гуруҳ аъзолари биргаликда тарқатма материалда берилган кичик мавзунинг ёзма (ёки расм, чизма) кўринишда ифода этадилар.

“КИЧИК ГУРУҲЛАРДА ИШЛАШ” МЕТОДИ

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методи - таълим олувчиларни фаоллаштириш мақсадида уларни кичик гуруҳларга ажратган ҳолда ўқув материални ўрганиш ёки берилган топшириқни бажаришга қаратилган дарсдаги ижодий иш.

Ушбу метод қўлланилганда таълим олувчилар кичик гуруҳларда жамоа аъзоси бўлиб ишлаб, дарсда фаол иштирок этиш ҳуқуқига, бошловчи ролида бўлишга, бир-биридан ўрганишга ва турли нуқтаи-назарларни қадрлашни ўрганиш имконига эга бўладилар.

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методи қўлланилганда таълим берувчи бошқа интерфаол методларга қараганда вақтни тежаш имкониятига эга бўлади. Чунки таълим берувчи бир вақтнинг ўзида барча таълим олувчиларни мавзуга жалб эта олади ва баҳолай олади. Қуйида “Кичик гуруҳларда ишлаш” методининг тузилмаси келтирилган (18-схема).

18-схема

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методининг тузилмаси

“Кичик гуруҳларда ишлаш” методининг босқичлари қуйидагилардан иборат:

- Фаолият йўналиши аниқланади. Мавзу бўйича бир-бирига боғлиқ бўлган масалалар белгиланади.
- Кичик гуруҳлар белгиланади. Таълим олувчилар гуруҳларга 3-6 кишидан бўлинишлари мумкин.
- Кичик гуруҳлар топшириқни бажаришга киришадилар.
- Таълим берувчи томонидан аниқ кўрсатмалар берилади ва йўналтириб турилади.
- Кичик гуруҳлар ўзлари бажарган вазифанинг натижалари тўғрисида тақдимот қиладилар.
- Бажарилган топшириқлар муҳокама ва таҳлил қилинади.
- Кичик гуруҳлар баҳоланади.

«Кичик гуруҳларда ишлаш» методининг афзалликлари:	«Кичик гуруҳларда ишлаш» методининг камчиликлари:
1) ўқитиш мазмунини яхши ўзлаштиришга олиб келади; 2) мулоқотга киришиш кўникмасининг такомиллашишига олиб келади; 3) вақтни тежаш имконияти мавжуд; 4) барча таълим олувчилар жалб этилади; 5) ўз-ўзини ва гуруҳлараро баҳолаш имконияти мавжуд бўлади.	1) баъзи кичик гуруҳларда кучсиз таълим олувчилар бўлганлиги сабабли кучли таълим олувчиларнинг ҳам паст баҳо олиш эҳтимоли бор; 2) барча таълим олувчиларни назорат қилиш имконияти паст бўлади; 3) гуруҳлараро ўзаро салбий рақобатлар пайдо бўлиб қолиши мумкин; 4) гуруҳ ичида ўзаро низо пайдо бўлиши мумкин.

ЎҚИТИШ БЎЙИЧА ҚЎЛЛАНМА МЕТОДИ

Ўқитиш бўйича қўлланма методи мавзунини ўрганиш учун зарур материалларни, маълумотларни, мисол, масалаларни ҳамда тинговчилар учун саволларни олдиндан тўплаш, тайёрлаш ҳамда режалаштириш асосида ўқув машғулотини ташкил қилиш ва ўтказишдан иборат. Бундай қўлланмалар талабаларнинг ўқиш, ўрганиш, тадқиқ этиш фаолиятини ҳатто ўқитувчи йўқлигида,

масалан, улар матнни мустақил ўқиш топшириғини олганларида йўналтиришга ёрдам беради.

Ўқитиш бўйича қўлланма методи қуйидаги ҳолларда яхши кўмакчи эканлигини эслатиб ўтиш лозим:

1) талабаларга ўзларининг кузатиши эҳтимолдан узоқ бўлган фикрнинг анча нозик ҳаракатини сезишда ёрдам беради;

2) ишнинг ҳамма босқичларида юқори тартибдаги фикрлашни рағбатлантиради;

3) мунозара ёки ёзма иш учун асос бўлиб хизмат қилади, яъни талаба ўз қобилигига ўралиб қолмайди.

Қуйида мисол сифатида “Амир Темур таълимоти ва унинг давлатни бошқариш фаолияти” мавзусига доир ўқитиш бўйича қўлланмани кўриб чиқамиз. Ушбу мавзу юзасидан ўқитиш бўйича қўлланма методи учун тайёрланган материал қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Мавзу бўйича асосий маълумотларни ўз ичига олган қисқа матн.

2. Мавзунинг ўзлаштиришни мустаҳкамлаш бўйича тингловчилар учун саволлар варақаси.

Машғулотнинг бошланишида талабаларнинг билиш фаоллигини ривожлантириш учун “Темур тузуклари” асарининг тегишли жойларидан олиб тузилган Амир Темурнинг давлатни бошқариш фаолияти тўғрисидаги қисқа матнни ялпи ўқиш чиқилади. Кейин шу мавзу бўйича саволлар ёзилган варақни талабаларга тарқатиб, уларга жавоб ёзиш топшириғи берилади. Саволларнинг мазмуни тингловчиларнинг эътиборини матн ичида сочилган муайян деталларга жалб этишга қаратилган бўлади.

“Амир Темур таълимоти ва унинг давлатни бошқариш фаолияти” мавзуси бўйича талабаларга жавоб ёзиш топшириғи бериш учун саволлар варақаси намунаси:

1. Амир Темур таълимотида қандай ғоялар илгари сурилган?

2. “Темур тузуклари” асарида жамият ҳаётининг қайси соҳаларига тегишли фикрлар баён қилинган?

3. Амир Темурнинг “Куч - адолатдадир” деб айтган фикрини қандай изоҳлаш мумкин?

4. Амир Темур билан унга душман бўлганлар ўртасидаги келишмовчиликларга сиз қандай қарайсиз? Сизнингча, уларнинг қай бирининг ғоялари жамият ривожини учун асос бўла олади?

Эслатма: дастлабки иккита саволга жавоблар бутун матннинг ҳар-ҳар еридан тўпланади. Учинчи ва тўртинчи саволга жавоб бериш учун биринчи ва иккинчи саволга жавоб бериш учун тўпланган материал асосида юқорироқ тартибда фикрлашга тингловчилар рағбатлантирилади.

ЙЎНАЛТИРУВЧИ МАТН МЕТОДИ

Йўналтирувчи матн методи ўтган асрнинг 70-йилларида «Daimler Benz» корхонасининг Гаггенау шаҳридаги (Daimler Benz AG (Gaggenau)) ўқув устахонаси томонидан ишлаб чиқилган. Бу метод товуш ва тасвирли тақдиротлар билан жиҳозланган мустақил ўрганиш дастурлари шаклидаги лойиҳавий касб-хунар таълимига қўшимча сифатида ишлаб чиқилган.

Бошланғич шаклида бу метод касб-хунар таълими амалиётчилари томонидан ишлаб чиқилган, кейинчалик эса, назарий жиҳатдан асосланиб, илмий асосда такомиллаштирилиб, олий таълимда қўлланила бошланган.

Йўналтирувчи матн усулида қуйидаги 6 босқич фарқланади:

1. Маълумот йиғиш
2. Режалаштириш
3. Қарор қабул қилиш
4. Амалга ошириш
5. Текшириш
6. Хулоса чиқариш

Бу босқичлар таълим жараёнида қўллашда доирасимон ҳаракат йўналиши бўйича алмашинади. Бу босқичларнинг ҳаммасини талаба томонидан амалга оширилади. Бу методнинг ишлаб чиқилишига сабаб лойиҳалар устида иш билан боғлиқ ташкилий муаммолар бўлган эди, чунки ўқувчилар ҳар хил тезликда ишлашлари туфайли бутун гуруҳ учун инструктаж ўтказишга қулай вақтни топиш қийин эди.

Бир ўқувчи ҳаммадан тез ишлаб янги кўникмани ўрганишга тайёр бўлган бўлса, секинроқ ишлаган талабалар учун эса, янги инструктажнинг фойдаси жуда кам эди. Қайтага янги инструктаж уларнинг ишларига халал бергандай ёки кераги йўқ тўхталиш каби туюлар эди. Бунинг натижасида эса,

талабаларнинг қизиқишлари (мотивацияси) қисман барбод қилинар эди.

Йўналтирувчи матнлар ёрдами билан мустақил инструктаж ўтказиш имконияти пайдо бўлди ва ҳар бир ўқувчи айнан унга янги кўникма учун билимлар керак бўлган пайтда шу билимларни олиши мумкин бўлди. Энг биринчи йўналтирувчи матнлар - бу асли оғзаки равишда ўтказиладиган инструктажларнинг ёзма шакли эди. Лекин барибир барча махсус маълумотлар талабаларга иложи борича оғзаки берилар эди.

Бугунги кунда эса, йўналтирувчи матнлар шундай тузилганки, талабалар йўналтирувчи саволлар ёрдамида ўзлари учун керакли маълумотларни китоб, жадвал, инструкция

видеокассеталар ёки компьютер дискларидан олиб ишлаб чиқишни ўрганишади. Бунинг натижасида ўргатиш ва ўрганишни ташкил қилишнинг янги бир методи вужудга келди. Унинг асосий белгиси ўқувчининг кўпроқ мустақил равишда ўрганишидир.

Амалиёт ўқитувчиси эса, заифроқ талабалар билан кўпроқ шуғулланиши мумкин бўлиб қолди. Талабаларнинг мустақил ишлаши эса, ўз навбатида кўшимча фойда келтирмоқда, яъни уларда биргаликда мулоқотда бўлиш, биргаликда режа тузиш, қарор қабул қилиш ҳамда ўз ишини текшириш каби юқорироқ кўникма ва қобилиятлар ривожланади. Гуруҳ бўлиб биргаликда ишлаш орқали муайян ижтимоий компетенциялар ривож топади ва шу компетенцияларга мўлжалланган мақсадларни ҳам назарда тутиш мумкин бўлиб боради.

Кўриб турибмизки, вақт ўтган сари йўналтирувчи матн методини қўллашнинг маъноси ўзгариб бормоқда, чунки бугунги кунга келиб бу метод айнан «пойдевор кўникма ва малакалар» деб аталган қобилиятларни ривожлантириш мақсадида қўлланади. Йўналтирувчи матн методи тушунчасини Германияда таълим жараёнига меҳнат бозори тадқиқотчиси Д. Мертенс киритган. У бу тушунча билан асосан услубий компетенцияларни (яъни фикрлаш, ташкил қилиш ва режалаштириш усуллари) атаган.

Ҳозирги кунда эса бу тушунча билан шундай қобилиятлар, кўникма ва ўзини тутиш тарзлари аталадики, улар айнан шу касб-хунарга оид билим, кўникма, малакалар билан бирга, унга қўшимча сифатида барча бошқа касб-хунарларда ҳам керак бўладиган ҳатти-ҳаракатларни ўз ичига олади. Булар орасида муайян вазифани бажариш бўйича ишни мустақил режалаштириш, амалга ошириш ва ўз ишининг назоратини олиб бориш кўникмаларини шакллантириш асосий ўрин тутди.

Йўналтирувчи матн методини қўллашда амалиёт ўқитувчисининг фаолияти бевосита инструктаж жараёнида бажариладиган ишлар билан бирга кўпроқ дарсдан олдин ва дарсдан кейин бажариладиган ишлардан иборат. Ўқувчилар эса, машғулотнинг барча босқичларида мустақил ишлашади.

Йўналтирувчи матн методини қўллашдаги ҳаракатлар. Таълим мақсади - касбий ҳаракатларни мустақил бажаришга ўргатиш. Германияда таълимнинг энг муҳим мақсади - талабани

малакали касбий фаолиятни бажаришга қодир қилиш, бунинг таркибига эса, мустақил равишда режалаштиришни амалга ошириш ва назорат олиб бориш кўникмалари киради. Бу кўникмалардан фойдаланишни амалда мутахассиснинг корхонадаги фаолият ваколатлари билан адаштириш мумкин эмас.

Албатта мутахассислар бундай кенг малака талабларига уларнинг иш жойидаги шарт-шароитлар ва имкониятлари доирасида жавоб бера оладилар. Шундан келиб чиққан ҳолда мустақил ҳаракат қилиш шуни англатадики, мутахассис ўзига топширилган ишларни мустақил равишда, яъни бировнинг бошқариб туришисиз амалга ошириши керак. Масалан, бирор ишни бошлашдан олдин иш тартибини режалаштириш, ишлаб чиқариш усулини белгилаш, керакли материалларни танлаш ва иш тугатилганидан кейин натижа сифати назоратини ўтказиши керак.

Бундан ташқари мустақил ва маъсулиятли ишловчи мутахассислардан кутиладиган нарса шуки, улар иш тартибини иқтисодий мезонларга мувофиқ, яъни тежамкорлик асосида режалаштириш ва амалга оширишлари керак. Бунинг учун улар тежамли ишлаб чиқариш усулларини, ишлатиладиган материаллардан ва энергиядан тежамли фойдаланиш усулларини билишлари керак.

Корхонада ўтказилаётган ўқув жараёнида «мустақил ҳаракатланиш» деб аталган ўқув мақсадига эришиш фақат тасодифан бўлишига йўл қўйилмайди. Бу малакани тизимли равишда ўргатиш таълим амалиётининг доимий омили бўлиши лозим.

Мустақил ҳаракатланиш кўникмаларини ривожлантириш таълимнинг биринчи куниданоқ унинг таркибий қисми бўлиши керак. Бунинг учун топшириқларни бажаришда режалаштириш ва назорат вазифалари киритилиши лозим.

МУКАММАЛ ҲАРАКАТ МОДЕЛИ МЕТОДИ

Мукаммал ҳаракат модели методи техникавий соҳадаги касбларга тегишли иш фаолиятида натижаларини кўриш, ўлчаш мумкин бўлган мақсадларга қаратилган ҳаракатларни моделлаштириб ўргатиш жараёнидан иборат. Уни мустақил касбий ҳаракатланиш модели деб ҳам аталади.

Бу метод касбий-техникавий соҳада учрайдиган кўплаб иш фаолиятларига мос келади. Мақсад кўринарли ўлчанарли натижалардан иборат бўлган ҳоллар учун мос ҳисобланади. Бу модель бир касбий ҳаракатни 6 та алоҳида ҳаракат босқичларига бўлган ҳолда батафсил ўргатишга қаратилган. Бунда мукаммал ҳаракатни амалга оширилишининг ўзи ўрганиш билан тенг деб ҳисобланади.

Мукаммал ҳаракат модели методини қўллашдаги педагогик муаммо шундан иборатки, ҳар бир алоҳида босқич бўйича бир ўқувчининг ҳам ҳаёлида (ҳаракатни ҳаёлан бажариб кўришида), ҳам амалда мукаммал ҳаракатларни бажариши таъминладиган стратегияни тўғри танлаш керак.

Йўналтирувчи матн методи бўйича бу муаммони ҳал қилишда ҳаёлда бажариладиган жараёнларни деярли ташқарига чиқарилади. Яъни, одатда фақат ҳаёлда бўлиб ўтадиган нарсалар бу метод бўйича ёзилиши ёки овоз чиқариб айтилиши керак.

Шунинг учун бу ерда бир нечта қайта алоқа жараёнлари мавжуд. Жумладан, «Маълумот йиғиш» (1), «Режалаштириш» (2), «Амалга ошириш» (4) ва «Текшириш» (5) босқичларини ўқувчи деярли бутунлай ўзи ёки кичик гуруҳларда бажариши мумкин. «Қарор қабул қилиш» (3) ва «Хулоса чиқариш» (6) босқичларида эришилган натижалар эса, амалиёт ёки назарий ўқитувчилари билан батафсил муҳокама қилиниши керак.

Ўқув жараёни бундай босқичларга бўлиниши ўқувчиларнинг иложи борича кўпроқ мустақил ўрганишларига туртки беради. Ўқувчиларга «Маълумот йиғиш» ва «Режалаштириш» босқичларида ёзма ҳужжатлар масалан техник чизмалар, жадваллар, эслатмалар, йўриқномалар ёки ўқитувчининг ўзи тузган ҳужжатлар берилса, мақсадга мувофиқ бўлади. Бундай ҳужжатлар мустақил ўрганиш жараёнини жуда яхши кучайтиради.

Амалиёт ўқитувчиси ўқув жараёнида модератор ролини ўйнайди, яъни у ҳар бир босқич учун керакли маълумот ва материалларни тайёрлайди ва талабаларга мустақил маълумот

йиғишда ёрдам бериб боради. У талабаларнинг аниқ мақсадга қаратилган иш-ҳаракатларига туртки беради, уларнинг билим, кўникма, малакалари ўсишини назорат қилади ва ўқитувчилар билан биргаликда ўргатишдаги нуқсонларни бартараф этиш йўлларини белгилайди.

Талаба эса, ўзининг таълим олиш жараёнининг фаол қатнашчиси бўлиб қолади. Энди у фақат тингловчи эмас, балки бажариладиган топшириқ учун керакли барча маълумотларни йиғади, ўз иш тартибини ва керакли вақтни ўзи режалаштиради ва қолаверса, ўз иш натижасини ўзи баҳолайди.

Буларнинг ҳаммасини ўқувчининг бир ўзи, яқка тартибда ёки бошқа ўқувчилар билан биргаликда бажариши мумкин, бу эса, мақсадга ниҳоятда мувофиқ бўлади. Ўқитувчилар шундай роль ўйнашлари ва ўзларини шундай тутишлари «пойдевор билим, кўникма, малакалар» деб аталган қобилиятлар ривожланишига жуда катта ёрдам беради, яъни талабаларда мустақил ўрганиш, мулоқотга киришиш, жамоада ишлаш ва энг муҳими, ўз натижаларини ўзи баҳолаш ва иш-ҳаракатларини режалаштириш каби қобилиятларни ривожлантиради.

ДЕЛЬФИ МЕТОДИ

Бу метод ўтган асрнинг 50-60 йилларида асосланиб, қадимги юнон афсонавий қаҳрамони Апполон фаолияти билан боғлиқ ходиса негизида шакллантирилган стратегия ҳисобланади.

Методнинг мазмуни жамоа бўлиб қўйилган муаммонинг муқобил ечимларини мақбуллик даражалари бўйича табақалаштириб, улардан ҳар бирининг муҳим ёки номуҳимлигини баҳолашдан, шу асосда энг яхши вариантни танлаб олишдан иборат.

Масалан, ер майдонини плугда 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45 см. чуқурликда ағдариб ҳайдаш мумкин бўлсин. Маълум бир ер майдонини ағдариб ҳайдашда шу вариантлардан қайси бири энг яхши эканлигини аниқлаш учун уларнинг ҳар бирини талаба-ўқувчилар томонидан ер ҳайдашга доир мавжуд агротехник омиллар асосида ўқитувчининг раҳбарлигида баҳоланади. Бунда ҳар бир кичик гуруҳ ўзларининг вариантларини таклиф

этишлари, сўнгра фикрлар умумлаштирилиб, энг яхши вариант танлаб олиниши ҳам мумкин.

Дельфи методи – тавсия этилган сериядаги муқобиллардан энг яхшисини танлаб олишга ёрдам беради.

Гуруҳ аъзоларидан ҳар бири муқобил вариантга муайян изчилликда баҳо бериши талаб қилинади. Тадбирни ўтказиш тартиби қуйидагича. Масалан, статистик методлар орқали 5та камчилик (нуқсон) сабаблари аниқланган. Улардан қайси бири муҳим камчилик эканлигини аниқлаш керак. Муҳокама иштирокчилари муаммони аввало муҳимлик даражасига кўра саралаб чиқадилар. Ўзлари муҳим деб ҳисоблаган муқобил вариантни долзарблиги даражаси бўйича энг долзарбини биринчи, қолганларини шу тартибда иккинчидан бешинчигача тоифалар билан баҳолайдилар.

Шундан сўнг ҳар бир муқобил вариантга ҳар бир иштирокчи камчиликларнинг сабабларига тўхталган ҳолда шу сабабларнинг бартараф қилиниши аҳамиятини 10 баллик тизим асосида баҳолаб чиқади. Бунда энг юқори аҳамиятли сабабни 1 ва шу тартибда 10 баллгача белгилаб баҳоланади. Учинчи босқичда муқобил вариантларнинг ҳар бири ўзаро кўпайтирилади ва ҳосила рақам топилади. Энг кам рақам тезликда ва биринчи навбатда бартараф қилинадиган сабабни билдиради. Ҳисоблашни осонлаштириш учун махсус жадвал (16-жадвал) тузиш мумкин.

16-жадвал

Дельфи методи бўйича муқобил вариантларни баҳолаш

МҚ	Муқобил вариантлар														
	1			2			3			4			5		
	Т	Б	Ҳ	Т	Б	Ҳ	Т	Б	Ҳ	Т	Б	Ҳ	Т	Б	Ҳ
А	4	7	28	3	4	12	1	1	1	2	3	6	5	10	50
Б	5	2	10	3	6	18	2	7	14	1	10	10	4	4	16
В	2	8	16	1	1	1	4	3	12	3	4	12	5	2	10
Г	5	10	50	4	5	20	3	4	12	2	3	6	1	1	1
Жами ҳосила	104		51			39			34			77			

Изоҳлар:

МҚ - муҳокама қатнашчиларининг шартли белгиланиши;

Т - муқобил вариантнинг долзарблиги тоифаси бўйича баҳолаш (энг долзарб муқобил вариант 1-тоифа ва шу тартибда 5-тоифагача);

Б - камчиликлар сабабларининг аҳамиятлилиги даражасини баҳолаш (энг юқори аҳамиятли сабаб 1 балл ва энг кам аҳамиятли сабаб 10 баллгача);

Ҳ - ҳосила (ТхБ).

«РОЛЛИ ЎЙИНЛАР» МЕТОДИ

Ролли ўйинларнинг бошқа ўйинлардан фарқ қилувчи белгиси ўйин давомида баҳолаш тизимининг йўқлигидир. Шу билан бирга ролли ўйинлар бошқа ўйинлардан фарқли ўлароқ, ўзининг мақсади билан жамоавий ёки индивидуал қарор қабул қилишга асосланади. Ролли ўйинлар ўқувчи-талабаларда шахслараро муомала малакасини шакллантиради, келгусидаги амалий фаолиятлари учун зарур билим, кўникма ва малакаларни амалий асосда, яъни фаол ўйин жараёнида эгаллашларига имкон беради.

Ролли ўйиннинг метод сифатидаги имкониятлари:

– таълимда мотивацияни шакллантиради (шу боис таълимда самарадорлик босқичи боиланади);

– ўқувчи-талабаларнинг тайёргарлик даражаси баҳоланади;

– материалларни ўзлаштирганлик даражаси - пассив ўзлаштиришдан то малакаларнинг фаол шакланганлигига кўра баҳолаш.

Ролли ўйинни режалаштириш;

– ролли ўйинларни режалаштириш ва тайёрлаш уни муваффақиятли амалга оширишнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Биринчи навбатда, ролли ўйиннинг мақсадини тушунтириш ва унинг афзаллик жиҳатларини кўрсатиш зарур. Биринчи бор оддий ролли ўйинни намойиш қилиш маъқулроқ.

Ролли ўйинни режалаштиришда ўқитувчи қуйидаги саволларга ижобий жавоблар бериш имкониятлари мавжудлигини ҳисобга олиши зарур:

1. Педагогик саволлар:

• Ролли ўйин ўқув материалларини ўзлаштиришда мақбул усул ҳисобланадими?

• Агар сизга маъқул келса, ундан фойдаланишингиз мумкинми?

• Мақсадингиз аниқми?

2. Амалий саволлар:

- Ролли ўйинни ташкил қилиш учун зарур воситалар, жиҳозлар сизда mavjudми (стуллар, столлар, телефонлар, экранлар)?

- Керакли материаллар етарлими (флипчарт, маркер ва бошқалар)?

- Хона ва майдон етарлими?

- Ролларнинг баёни ва бошқа ёзма материалларни тайёрлагансизми?

- Ролларни ижро этиш бўйича танланган ўқувчи-талабалар етарлими?

3. Сизнинг ролингиз:

- Ролли ўйинда иштирок этасизми?

- Бошқаларни фаолликка ундовчи бирор ролни оласизми ёки кўрсатма берувчи нутқни намойиш қиласизми?

- Агар ўйинда иштирок этиш хоҳиши бўлса, ролингизни ижро этиш вақтида жараёни қандай бошқарасиз?

- Ролли ўйин ёрдамида мавзунини кўриб чиқишдаги таклифингиз?

Ролли ўйиннинг тақдими:

- Машғулоти мавзусининг тақдими.

- Иштирокчиларни ихтиёрий равишда бошқа ролни танлаши ёки хоҳиши бўлмаса, роллардан бирини ижро этиши мумкинлиги тўғрисида огоҳлантириш.

- Ролли ўйин вазиятларини қисқача баён этиш мумкин. Бу ўйин иштирокчиларига вазиятни ўзгартириш ва ўз муносабатини ҳосил қилишни ўргатади.

Ролли ўйин машғулотини ташкил қилиш босқичида вақт сарфини қисқартириш бўйича бир неча усуллар mavjud:

- Айрим ролларни синф, аудитория ва конференция залида норасмий сўз орқали ифодалаш.

- Ролларни қоғозга ёзиб, иштирокчиларга тарқатиш.

- Ролларни иштирокчиларнинг ўзлари тақсимлаши.

- Иштирокчиларга ролларни ўзлари танлаб олишини таклиф қилиш.

Кузатувчилар:

- Кузатувчиларга махсус кўрсатма берилдики, улар ўйинни дарс мақсадидан келиб чиқиб кузатадилар.

Ўйин вақтида ва ўйиндан кейин:

- Ролли ўйиннинг муҳим таркибий қисми топшириқларнинг бажарилгани ҳақида сўровнома ўтказиш (Ролли ўйин тамом бўлгандан сўнг).

- Ўйин охирида иштирокчилардан улар ижро этган ролни ички ҳолатидан қандай фарқ қилишини баён этиб бериш сўралади. Уларга ролларни фарқлаш имконияти ва айнан ўйнаган ролни яна қандай ўйнаши мумкинлигини изоҳлашига имконият берилади.

Ролли ўйин ўтказиш жараёнининг ўзига хос хусусиятлари

Ўйин босқичлари	Асосий қийинчиликлар	Баргараф этиш йўллари
1	2	3
Тайёргарлик босқичи		
Инструментал жихат	1. Ўйинчиларнинг ҳар хил тайёргарликка эгаллиги	Олдиндан ташхис қилиш ва иштирокчиларни ўйинга тайёрлаш
	2. Ўйин вазиятларидаги моделлаштириш ҳақида етарлича маълумотга эга эмаслик	Ўйиндаги моделлаштиришни, объектни олдиндан ўрганиш
	3. Ўйинда йўл қўйиладиган ва қўллаб-қувватлаш механизмларидаги зиддиятларни аниқлаш	Ўйин шаклини танлаш, ўйинни фикран ишлаб чиқиш. Ўйиннинг критик нуқтасини ажратиш, қўшимча кириш маълумотларини шакллантириш
Эмоционал жихат	4. Ўйинчиларда ўйинда юз бериши мумкин бўлган ҳодисалар бўйича хулосалаш ноаниқлигининг юқори даражадалиги	Иштирокчиларни олдиндан ўйин қоидаси ва дастури билан таништириш
	5. Ўйин иштирокчиларининг кадриятлари ва мақсадлари ҳақида маълумотларнинг йўқлиги	Ўйин иштирокчиларини олдиндан диагностика қилиш
Асосий босқич		
Инструментал жихат	6. Иштирокчиларнинг ўйинга етарлича қўшилмасликлари	Кириш шартларини аниқ баён этиш, топшириқ ва тарқатма материалларни тўғри тушунтириш
	7. Ўйин иштирокчиларининг мақсадни ва муаммони етарлича аниқлаштира олмасликлари	Моделлаштириладиган вазиятни биргаликда бажариш

“АЙИРБОШЛАШ” РОЛЛИ ЎЙИНИ

“Айирбошлаш” ролли ўйин машғулотининг мақсади: Иштирокчиларда савдо-сотик ва ундаги айирбошлаш жараёни ҳақида тушунча ва ролли ўйинлар методи ҳақида тасаввурни шакллантириш.

Машғулотдан кутиладиган натижалар: иштирокчиларнинг ролли ўйинга тавсиф бериш, товарлар ва хизматларни айирбошлашнинг аҳамиятини таҳлил қила олиш, ролли ўйинлар ёрдамида дарс ташкил қила олиш кўникмаларини ўзлаштиришлари.

Талаб этиладиган вақт: 1 соат 15 дақиқа.

Зарур бўладиган материаллар 3-4 тадан унча қиммат бўлмаган совғалар - тарқатма материаллар, масалан: қалам, ручка, линейка, ўчирғич, календарь, китобчалар: тўғноғич, тароқ; сақич, қурт, конфет, печенье; скрипка, рангли қоғозлар, қоғоз жилд, пакетлар, откритка, стержень, қаламдон, ёзув қоғози, бўр, туфлининг ипи, рангли қалам, гугурт, сигарета, жўхори қаламчалари, тугмача, газета, дафтар, дафтар жилди, рангли скрепка, кнопка ва ҳ.к.

“Айирбошлаш” ролли ўйини ўқув усули сифатида қуйидаги вазифаларни бажаради:

- иштирокчиларнинг ижодий қобилиятини ўстириш, жумладан, янги вазиятларни тушуниш, аниқлаш ва таҳлил қилиш;

- ривожлантирувчи – мантиқий тафаккурни атроф-муҳит шароитини ўрганиш қобилиятини ўстириш;

- қизиқтирувчи – иштирокчиларнинг ўқув қобилиятларини намоён этишга ундаш, мустақил хулосага келишга рағбатлантириш;

- тарбиявий – масъулиятни, коммуникативликни шакллантириш.

“Айирбошлаш” ролли ўйинини ташкил қилиш:

- ўйин машғулоти усуллари ва ўйин жараёни босқичларининг мақсадларига мувофиқ танланадиган вазиятларни белгиланади;

- дидактик мақсад тингловчилар олдида вазифа ўрнида қўйилади;

- иштирокчилар ўқув фаолиятида ўйин қодаларига бўйсундилар;

- ўйин жараёнини амалга ошириш воситаси сифатида ўқув материалларидан фойдаланилади;

- ўқув фаолиятига дидактик вазифани ўйин шаклида бажариладиган мусобақа элементлари киритилади;

- дидактик вазифанинг муваффақиятли бажарилиши ўйин натижаси билан боғланади.

Бу ролли ўйин кўрсатилган вазиятга тегишли муаммони ечиш бўйича иштирокчиларнинг биргаликда фаол иш олиб боришларига асосланган.

Ролли ўйин мавзуси бўйича иштирокчиларнинг асосий мажбурий мақсадлари – муаммони ечишдан иборат.

Ишлаб чиқилган ўйин мумкин қадар ҳаётий бўлиши, лекин иштирокчилар учун жуда мураккаб ва қийин бўлмаслиги лозим.

Иштирокчиларга айрим асосий маълумотлар эслатиб ўтилади, масалан:

Савдо-сотиқнинг жаҳон иқтисодий тизимидаги ўрни нақадар беқиёслигини бугунги кун тажрибалари тасдиқламоқда. Буни бир қатор ривожланган давлатларнинг тажрибаси амалий жиҳатдан кўрсатиб турибди.

Аргументлар назариясида жаҳон савдосида фойда олиш учун рақобатдошлар айрим чет эл корхоналарини сиқиб чиқаришга ва корхона ишчиларини ишдан бўшатишга ҳаракат қиладилар.

Шу билан бирга, савдо-сотиқда иштирок этувчи субъектлар ўртасидаги боғлиқликка асосланган айрим иқтисодий қонуниятлардан бири эркин айирбошлашдир.

Қуйидаги асосий тушунчаларнинг таърифлари айтилиб, тегишли изоҳлар берилади:

1. Эркин айирбошлаш.

2. Фойдалилик.

Эркин айирбошлашда мақсад иштирокчининг ўзи томонидан ўз эҳтиёжларини баҳолаши орқали эркин айирбошлашнинг шахсий қониқишга таъсирини таҳлил қилинади.

Алмаштириш лойиҳа, машқ натижасида амалга оширилишини, айирбошлаш жараёнларига бозор таъсири ҳажмини баҳолашни тушунтирилади.

Дарсинг бориши:

Дарсинг бошида иштирокчиларни “Айирбошлаш” ролли ўйини қоидалари, мавзу бўйича зарур маълумотлар билан таништирилади ва совғалар тарқатилади. Совғалар рақамлар билан белгиланган бўлиши лозим. Кўринмайдиган пакетдаги совғалар ҳар хил бўлиши керак.

Иштирокчилар олган совғалари бўйича ўз қониқишларини баҳолайдилар. Бунда уларнинг ҳар бири олган совғаларини аҳамиятига кўра баҳолайдилар.

Ҳар бирлари ўз эҳтиёжлари бўйича ўз нарсаларининг алоҳида ва сўнгра ўртача қиймат кўрсаткичини ҳисоблайдилар.

5-10 дақиқа ўқувчи-талабаларга имконият берилади, улар нарсаларини қолган иштирокчилар билан ўз эҳтиёжларига мос келишига қараб, айирбошлайдилар. Айирбошлаш ҳеч кимга мажбурий эмас.

Бу ўйин икки босқичдан иборат. Ҳар бир иштирокчи ўз ихтиёрига кўра нарсаларни айирбошлашга киришадилар. Нрсаларни айирбошлагандан сўнг, уларни баҳолаш тавсия этилади, баҳо янги 1-5 гача ўз эҳтиёжларига қараб баҳоланади. Баҳоларни умумлаштириб, уларнинг ўртача қиймати ҳисобланади.

Иштирокчиларга яна 10-15 дақиқа вақт берилади. Улар шу вақт ичида нарсаларини бошқа ўзлари хоҳлаган иштирокчи билан айирбошлашлари тавсия этилади. Баҳоларни умумлаштириб, уларнинг ўртача қиймати ҳисобланади.

Фойдалилик баҳоси натижаларини эълон қилинади.

Иштирокчиларга бир қатор саволлар билан мурожаат қилинади:

Нима учун ҳар сафар ўртача ва умумий миқдор ҳар бир босқич бўйича ўсди?

Ҳаммангиз айирбошлашда иштирок этганингиздан қониқдингизми?

Одамлар ҳақиқий айирбошлашда янги имкониятларга эга бўладиларми?

17-жадвал

“Айирбошлаш” ролли ўйини машғулотининг технологик харитаси

Босқичлар	Таълим берувчининг фаолияти	Таълим олувчиларнинг фаолияти
I босқич. Тайёргарлик	Ўқув машғулотининг мақсади ва натижалари аниқланади. Таълим олувчини баҳолаш мезонларини аниқлайди. Машғулотнинг технологик харитасини тузади. Зарур ўқув материаллари ва совғаларни тайёрлайди.	
	Таълим олувчиларга улар	Иштирокчилар

<p>II босқич Ўйинга кириш</p>	<p>“Бартер” ўйини қатнашчилари бўлишларини эълон қилади. Ушбу таълим усулининг маъносини тушунтиради. Мақсад ва кутиладиган натижаларни айтиб беради. Баҳолаш мезонлари билан таништиради. Таълим олувчиларни 3та гуруҳга бўлиб чиқади. Ҳар бир иштирокчига кўринмайдиган пакетда совғалар тарқатилади, улар 1-6 рақамлар билан белгиланган бўлиши керак.</p>	<p>мавзунинг номи, ўқув машғулотининг мақсад ва натижаларини ёзадилар. Иштирокчилар совға солиш пакетини олиб, рақам бўйича шерикларини топиб, столга ўтиришади.</p>
<p>III босқич Асосий</p>	<p>Иштирокчиларга совғаларни ўзларининг эҳтиёжига қараб 1 дан 5 гача рақам билан баҳолашни таклиф қилиш. 1- энг паст эҳтиёж, 5-энг юқори. Иштирокчилардан ўзларининг совғаларини қанчага баҳолаганларини қоғозга ёзиб беришларини сўраш. Сонлар йиғиндисига кўра ўз эҳтиёжларига қараб, ўртачасини ҳисоблаб чиқиш. 1-босқич. Иштирокчиларга 2-3 дақиқада ўз хоҳишларига кўра нарсаларини бошқалар билан айирбошлашларини айтади. Хоҳламасалар, айирбошламайдилар. Иштирокчилардан ҳисобланган қоғозларни йиғиб олиб, умумий ҳисоблаб чиқиб, эҳтиёжни айтиш.</p>	<p>Иштирокчилар саволларни баҳолайдилар. Қоғозга ёзиб, таълим берувчига берадилар. Иштирокчилар нарсаларини ўз эҳтиёжини кондириш учун айирбошлайдилар. Қоғозга айирбошланган нарсаларининг нархини ҳисоблашади. Айирбошламаганлар олдинги нархларни кўядилар.</p>
	<p>2-босқич. Энди иштирокчиларга нарсаларини айирбошлаш учун 5 дақиқа вақт берилади. Иштирокчилардан баҳолаган варақларини йиғиб олиб, ўртача қийматини эълон қилади.</p>	<p>Айирбошлаб бўлгандан кейин ўринларига келиб ўтиришади ва ўзининг эҳтиёжи учун айирбошланган нарсаларининг қийматини ҳисоблайдилар.</p>

IV босқич. Таклиф ўз-ўзини баҳолаш.	Билим олувчиларга “Бартер” фаолиятини таҳлил қилиш ва ўз-ўзини баҳолашни амалга оширишни таклиф қилиш.	Ўз-ўзини баҳолашни амалга оширадилар.
V босқич. Муҳокама, Хулосалаш.	Таълим олувчиларга савол бериш. 1. Нима учун миқдор ўсишига эришилади? 2. Нега ҳар бир босқичда ўртача ва умумий миқдор кўрсаткичи янада ошди? 3. Ҳаётдан шунга мос мисоллар келтира оласизми? 4. Айирбошладан қоникдингизми? Саволларга жавоб олгандан кейин умумлаштириб, яқун ясалади.	Таълим олувчилар берилган саволларга ўйлаб жавоб берадилар. Таълим берувчининг яқунини эшитадилар ва ўзлари учун хулосалар чиқарадилар.

“ТАДБИРКОРЛИК” ЎЙИНИ

Тадбиркорлик ўйинлари ўз мазмун-моҳиятига, ижтимоий-психологик ва ижтимоий-педагогик хусусиятларига кўра, инсоннинг шахсий хислатларини шакллантиришнинг воситаси ҳамда иқтисодий таълим тизимида таълим-тарбия ишларини ташкил этишнинг бир шаклидир. Зеро, тадбиркорлик ўйинлари ўқув жараёнида ўз ўрнига эга ва ўқув жараёнининг асосий вазифалари, моҳияти ва тузилмаси ҳамда ўрганилаётган иқтисодий фаннинг дидактик табиатига боғлиқ бўлган, аниқ белгиланган функцияларни бажаради.

Тадбиркорлик ўйинларининг дидактик функцияларига қуйидагилар киради:

– ўқувчи-талабаларда ақлий фаолият усулларининг шаклланиши;

– билимларни мустаҳкамлаш ва қўллаш;

– ўқув жараёнида бўлғуси иқтисодчи мутахассиснинг фаолияти фақат ўрганиш эмас, балки ишлаб чиқишдан иборат бўлиши;

– ўқувчи-талабалар ўқув-билиш фаолиятининг бўлғуси касбий фаолияти, характери ва тузилмасига максимал даражада яқинлашиб бориши.

Тадбиркорлик ўйини ижтимоий-педагогик тизим сифатида қуйидаги тайёргарлик босқичларига эга:

1. Ўқув-билиш вазифаларини муаммоли вазият топшириғи шаклида қўйиш:

- *бўлғуси тадбиркорлик ўйинининг мақсадини аниқлаб олиш;*
- *муаммоли вазиятни англаб етиш;*
- *ўқувчи-талабаларга навбатдаги тадбиркорлик ўйини ҳақида дастлабки маълумотлар бериш.*

2. Навбатдаги вазифани бажариш учун зарур бўлган ва аввал эгалланган билимлардан фойдаланиш:

- *ўқувчи-талабаларнинг ўқитувчидан ёки адабиётларни таҳлил қилиш орқали янги билимларни қабул қилиб олиши;*
- *бажарилиши лозим бўлган иш тўғрисида ўқувчи-талабаларга йўл-йўриқлар кўрсатиши;*
- *олинган билим, ўзлаштирилган илмий тушунчалар ва ишлаш методларини умумлаштириши;*
- *ўз-ўзини назорат қилиши.*

3. Тадбиркорлик ўйинларининг шартларини тушунтириш ва вазифани бажариш учун зарур бўлган янги амалий билимларнинг ахборотини бериш.

4. Навбатдаги ишни режалаштириш:

- *аввал маълум бўлганлар асосида унинг айрим босқичларини бажариш усулларини танлаш;*
- *аввал эгалланган билимлар асосида тушунтириши ишини олиб бориш ва ўз ижоди учун зарур бўлган янги методларни қидириши;*
- *режалаштиришини мустақил назорат қилиши.*

5. Вазифа шартлари, уларнинг бажарилишини тушунтирувчи қодалар (материаллар)ни ўрганиш ва таҳлил қилиш бўйича мустақил ишлар ва тадбиркорлик ўйинларидаги ўз мавқеини аниқлаш.

6. Ўзларидаги бор билим, малака ва кўникмалар асосидаги режа бўйича ишларни бажариш:

- *янги билим ва малакаларни ҳосил қилиши;*
- *ўз хатти-ҳаракатлари ва уларнинг натижаларини мунтазам назорат қилиши. Қайд қилинган камчиликлар ва уларнинг сабабларини бартараф қилиши;*
- *белгиланган режаларни (режа олди ишлари ва режадан ташқари) такомиллаштириши;*

- якуний натижаларни текшириб кўриш ва таҳлил қилиш.

7. Ўқувчи-талабалар фаолиятини, уларнинг билими, малакаси, кўникмаларини назорат қилиш ва жорий йўл-йўриқлар бериш.

8. Ўқувчи-талабаларнинг тадбиркорлик ўйинларига тайёрлигини аниқлаш мақсадида уларнинг мустақил ишлари натижаларини текшириб кўриш.

9. Ўқувчи-талабаларга тадбиркорлик ўйинларини ўтказиш ва унда қатнашиш бўйича йўл-йўриқлар бериш, уларни роль ўйнаш бўйича тақсим қилиш, зарурат туғилганда ҳар бирига қўшимча йўл-йўриқлар бериш.

10. Олдиндан ишлаб чиқилган сценарий бўйича ўқувчи-талабаларнинг тадбиркорлик ўйинлари.

11. Ўйин иштирокчиларига жорий йўл-йўриқлар бериш.

12. Ўйин иштирокчиларининг ўйин давомида ўзи ўйнаган ролларига баҳо бериши ҳамда ўз-ўзини назорат қилиши.

13. Тадбиркорлик ўйини натижаларини муҳокама қилиш ва ўқувчи талабанинг ўқув-ўйин фаолиятига баҳо бериш.

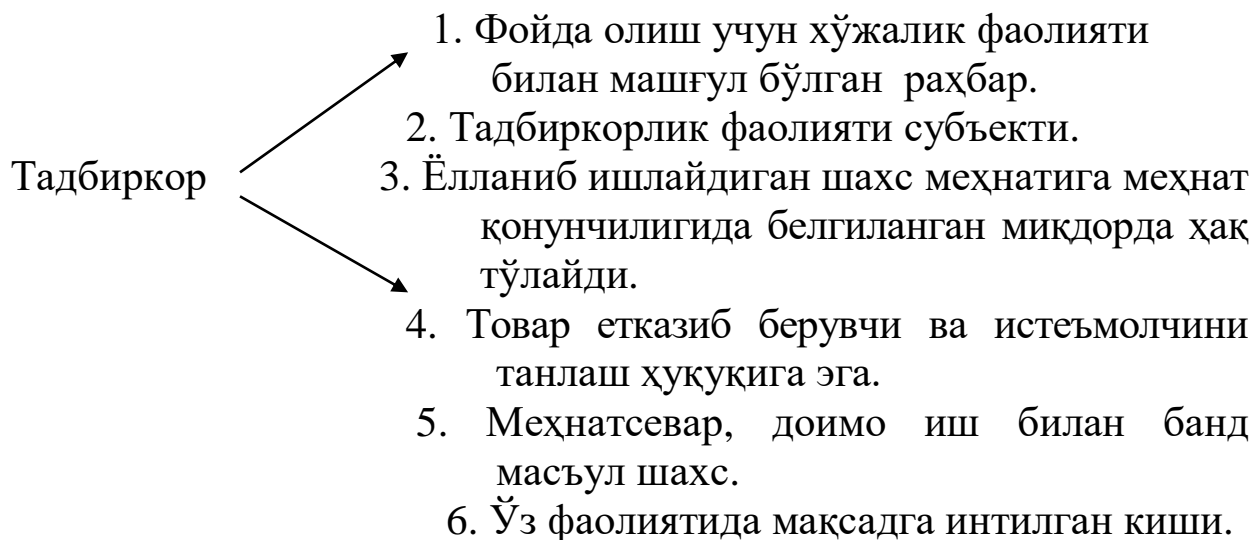
Шундай қилиб, тадбиркорлик ўйинларидан янги билимларни эгаллаш, ўтилганларни мустаҳкамлаш, ижодий қобилиятларни ривожлантириш, умумий малакани шакллантириш каби бир қатор вазифаларни ечишда фойдаланилади.

Иқтисодий таълим беришда тадбиркорлик ўйинларининг фаол шаклларида бири “Иқтисодий саводхонлик” тренингидир. “Иқтисодий саводхонлик” тренинги ўқувчи-талабаларнинг иқтисодий жараёнлар ва бу жараёнларда кузатиладиган ўзаро боғлиқликлар, иқтисодий тушунчалар ҳақидаги тасаввурларини ривожлантириш мақсадида ташкил этиладиган тренинг гуруҳ ўқувчи-талабалари билан ўтказилади.

Бунинг учун гуруҳ ўқувчи-талабалари бир неча жамоага бўлинади. Кейин, жамоалар ўзаро беллашади, яъни мусобақа жараёнида уларнинг ҳар бири иқтисодий жараёнлар ҳақидаги билим ва иқтисодий саводхонлигининг қай даражада эканини кўрсатишга ҳаракат қилади. Масалан, мусобақа “Тадбиркор” тушунчасининг мазмунини изоҳлаб бериш ва атамадан фойдаланиб, иқтисодий маънога эга гаплар тузиш бўйича ўтказилиши мумкин.

Уларнинг иқтисодий маънога эга гап тузиш-лари учун 10-15 дақиқа вақт берилади. Бу вақт давомида мусобақада иштирок этаётган жамоанинг ҳар бири “тадбиркор” сўзи билан

бошланадиган иқтисодий маънога эга гапларни кўпроқ тузиши керак бўлади. Гаплар бир-бирини такрорламаслиги лозим. Биринчи тузилган гапда асосий сўз ёки атаманинг моҳият-мазмунини ёки луғавий маъноси ифодаланади. Кейин жамоалар ўша сўздан фойдаланиб, иқтисодий маънога эга бўлган бошқа гапларни тузадилар. Масалан, қуйидагиларга ўхшаш гапларни тузишлари мумкин:

Мусобақа учун ажратилган вақт тугагандан кейин ҳар бир жамоа ўз варағини тўлдириб, уни бошқа жамоага беради. жамоалар тузилган гапларнинг иқтисодий маънога эга эмаслигини, яъни уларнинг тўғри-нотўғрилигини текширади.

Бир-бирларини такрорлайдиган, иқтисодий маънога эга бўлмаган ибораларни аниқлайди. Ўзаро текширувлардан кейин ҳар бир жамоа маъруза билан чиқади. Улар жамоа томонидан тузилган ибора (гап)ларнинг нечтаси иқтисодий маънога эга ёки эга эмаслигини эътироф этишади.

Жамоаларнинг маърузалари тренинг иштирокчилари ва ўқитувчилар томонидан муҳокама этилади ва натижага асосланиб, ҳар бир жамоага неча балл берилиши ҳақида қарор қабул қилинади. Иқтисодий маънога эга бўлган гапларни кўп тузган жамоа ғолиб саналади ва тақдирланади.

“ИШБИЛАРМОНЛИК” ЎЙИНИ

“Ишбилармонлик” ўйини тақлид асосида бажариладиган ўйин шаклидаги ўқув машғулоти туридан иборат. Бу машғулоти умумий жиҳатдан ўйин иштирокчилари томонидан тайёрланган ёки уларга олдиндан берилган топшириқларга кўра ҳар хил вазиятдаги

бошқарувчилик қарорларини қабул қилишни имитация қилиш (тақлид, ифодалаш, акс эттириш) методи ҳисобланади. Шу боис ҳам ишбилармонлик ўйинлари имитацион бошқарувчилик ўйинлари деб аталади.

Ишбилармонлик ўйинларидан кўзда тутиладиган мақсад иштирокчиларни турли ижтимоий-иқтисодий вазиятларда бошқарувчилик қарорларини қабул қилишга ўргатишдан иборат. Ушбу мақсадга мувофиқ равишда ижтимоий-иқтисодий тизим модели асосида бошқарувчилик қарорини қабул қилиш бўйича ташкилот раҳбари, ходимлари ва мутахассислари фаолияти имитация қилинади.

Ўйин фаолиятида бирорта ташкилот вакили сифатида иштирок этаётган иштирокчининг иш фаолияти, хулқ-атвори ва ижтимоий институтлар функцияларини имитация қилиш амалга оширилади. Ўйин давомида ҳал қилинадиган муаммонинг характериға, иштирокчиларнинг ўзаро таъсирлашув хусусиятларига кўра вазифаларни гуруҳли ҳал қилинади. Бунда бир томондан ўйин назорат қилинса, иккинчи томондан оралик натижаларға кўра иштирокчилар ўз фаолиятларини ўзгартириш имкониятиға эға бўладилар. Ишбилармонлик ўйинининг кўп тактли эканлиги унинг ўзига хос жиҳати ҳисобланади.

Ишбилармонлик ўйинида роллар ва ролларға тегишли мақсадлар аралаш ҳолда бўлади. Иштирокчиларнинг бир қисми ўйин давомида қатъий белгиланган ва ўзгармас ролларни ижро этишлари белгиланади.

Ишбилармонлик ўйини бошқарувчиси ўзининг ташкилий фаолияти билан бир вақтда фаол иштирокчи ҳам ҳисобланади. У ўйинни ташкил қилади, ўйинни амалға ошириш режасини белгилайди, кенгаш ўтказади ёки низоли вазиятни ҳосил қилувчи манба сифатида иштирок этади. Ўйин бошқарувчиси ўйиндаги гуруҳлар ва экспертлар сингари ўйин жараёнининг таркибий элементи ҳисобланади.

Иқтисодий ўйинни баҳолаш тизими қуйидаги функцияларни амалға оширади: иштирокчиларнинг ўйинни ташкил этиш, унинг мақсадларини амалға оширишдаги фаолиятларини, ҳар бир иштирокчи ўзига берилган ролдан қанчалик чалғиганини тақдирлаш ёки жазолаш ҳамда ўйиннинг алоҳида босқичларини баллар асосида баҳолашни назарда тутади. Ушбу индивидуал ва

гуруҳли баҳолар асосида якуний баҳолаш амалга оширилиши мумкин.

Ўқув жараёнида қўлланиладиган ўйин методларини ишбилармонлик ўйинлари, ролли ўйинлар ва ташкилий фаолият ўйинлари турларига ажратилади. Бу ўйинлардан уларни қўллаш мақсадга мувофиқ бўлган мавзуларни ўргатишда фойдаланилади. Бунда ўйинни ўтказишдан олдин унинг дидактик ва тарбиявий мақсадлари аниқлаб олинади. Ушбу ўйинларнинг умумий тавсифи куйидаги жадвалда келтирилган.

18-жадвал

Ўқув жараёнида қўлланиладиган ўйин турларнинг умумий тавсифи

Ўйиннинг асосий белгилари	Ўқув ўйинларининг турлари		
	Ишбилармонлик ўйини	Ташкилий фаолият ўйини	Ролли ўйин
Ўйин жараёнида моделлаштириш шакли ва имитация даражаси	Реал ижро этилади	Мулоҳазалашга асосланади (фаолият ҳақида фикр юритилади)	Реал ижро этилади
Ўйин бошқарувчисининг роли	Ўйин давомида фаол иштирок этади, лидер	Жамоавий фикрлашнинг ташкилотчиси, коммуникацияда воситачи. Фаол позицияда	“Кадр ортида” ўйин методларини билвосита назорат қилади
Ролларни тақсим қилиш тартиби	Роллар айнан тақсимлаб берилади	Роллар шартли бўлади, тақсимланмайди, шахсий позициялар бўйича белгиланади	Роллар айнан тақсимлаб берилади
Кўп қўлланиладиган моделлаштириш соҳаси	Жамоавий	Жамоавий	Жамоавий ёки индивидуал
Ўйиннинг боришини баҳолаш тизими	Бўлади	Кўпинча бўлмайди	Бўлмайди

КРОССВОРД - ЎЙИН МЕТОДИ

Болалар фақат улар ўзлари ихтиро қилган нарсалар борасидагина ҳақиқий тушунчага эга бўладилар ва ҳар сафар, биз уларга бир нарсани тез ўргатмоқчи бўлганимизда, биз уларни нарсаларни қайтадан кашф этишдан ушлаб қоламиз. (Ж. Пиаже)

Кроссворд ўйини XX асрнинг бошларида пайдо бўлди ва ўзининг қизиқарлилиги билан қисқа вақт ичида бутун дунёга кенг тарқалди.

“Кроссворд” сўзи инглизча сўздан олинган бўлиб, кросс - “кесиб ўтиш” ва “word” – “сўз” сўзларининг бирикмасидир ва у бошқотирма маъносини англатади. Кроссворд тузиш учун “ўзаро кесишувчи” каттакчаларга сўзлар ёзилиши ва ёзувда умумий каттакчаларда бир хил ҳарфлар қатнашиши керак. Кроссвордлар шакли ва ҳажми жиҳатидан жуда кўп турли бўлади.

Кроссворднинг ватанини аниқлаш борасида уч давлат баҳс юритадилар. Улар АҚШ, Англия ва ЖАР давлатларидир. Кроссворднинг газета саҳифасида биринчи марта чоп этилиши 1913-йилнинг 21-декабрига тўғри келади ва бу кун биринчи газета кроссвордининг туғилиш куни сифатида Гиннес рекордлар китобига расман киритилган. Бу кроссворд АҚШда Артур Уинн томонидан тузилган бўлиб, “New York world” газетасида эълон қилинган.

Кроссвордга оид муҳим педагогик-психологик жиҳатлар устида тўхталиб ўтамиз.

Талаба учун кроссворд:

1. Ўйин характериға эға. Бу хусусият мавзуни осон эғаллаш имконини беради. Чунки инсоннинг руҳияти мавзуни ўйин орқали қабул қилишға мойилдир.

2. Хотирани чиниқтиради.

3. Фикрлаш дорасини кенгайтиради, ақлни пешлайди.

4. Англаш ва фаҳмлаш қобилиятини ривожлантиради.

5. Сўз бойлигини оширади.

6. Изланувчанликни вужудға келтиради.

7. Интеллектуал салоҳиятни кенгайтиради.

8. Мустақил фикрлаш кўникмасини ҳосил қилади ва шакллантиради.

9. Бўш вақтни мазмунли ўтказиш имконини беради.

Ўқитувчи учун:

1. Кроссворд ўқув жараёнида талабаларнинг олган билимини аниқлашнинг барча назорат босқичларида (жорий, оралиқ ва якуний назорат босқичларида) қўлланиши мумкин.

2. Кроссворддан талабаларнинг мустақил билим олишини ташкил қилишда фойдаланиш мумкин. Масалан, ўқитувчи тузган кроссвордлардан талабалар мустақил ёки биргаликда таълим олишларида фойдалансалар бўлади. Шунингдек, талабалар ўзлаштириши керак бўлган мавзу бўйича мустақил равишда кроссворд тузиш топшириғини бажариши ҳам мустақил билим олишнинг бир турини ташкил этади.

3. Кроссворд барча фанлар бўйича тузилиши мумкин.

Кроссворднинг юқорида келтирилган жиҳатлари дарсларда қўлланиши учун тўлиқ асос бўлади, деб ҳисоблаймиз.

Қуйида жорий назоратда кроссвордни қўллаш бўйича услубий тавсияни келтирамиз:

Айни шу кунгача ўтилган мавзулар бўйича тузилган кроссворд талабаларга тарқатилади ва уларга катакларни тўлдириш учун 5 дақиқа вақт ажратилади. Талаба кроссворд катакларини мумкин қадар тўлдиради ва у тўғри деб ҳисоблаган жавоблар сонини қоғоз четига ёзиб қўяди.

Ўқитувчи талабаларнинг жавобларини кўриб чиққач, тўғри жавобни кроссворднинг ечими кўринишида (яъни, кроссворд катакларида) эълон қилади. Бу ишни техник восита – проектор ёрдамида экранда намойиш этилиши яхши самара беради. Талаба бир дақиқада ўз жавобининг тўғри ва хато жойларини англаб етади. Бу машғулот мавзуга оид билимнинг талаба хотирасида узок вақт сақланиб қолишига олиб келади.

Кроссворд ёрдамида талаба билимини текширишнинг бу усули ўқитувчига аудитория дарси вақтидан унумли фойдаланишга ва талабанинг таълим олишдаги фаоллигини оширишга имкон беради. Бирданига амалга оширилган бундай назорат тури талаба учун ҳам қизиқарли ҳамда шу кунгача эгалланган назарий ва амалий билим, кўникмаларни қанчалик эгаллаганлигини, ўзига ишончини, зеҳнини яна бир марта синаш имконини беради.

Кроссворд ёрдамида талабаларнинг мустақил таълим олишларини ташкил қилишни қуйидагича амалга ошириш мумкин:

- талаба ўқитувчи томонидан уйда машқ қилиш учун берилган кроссвордларни мустақил ечиб, ўз билимини ошириши мумкин. Бу машқ пайтида талаба адабиётлардан ва бошқа манбалардан фойдаланиш имкониятига эга;

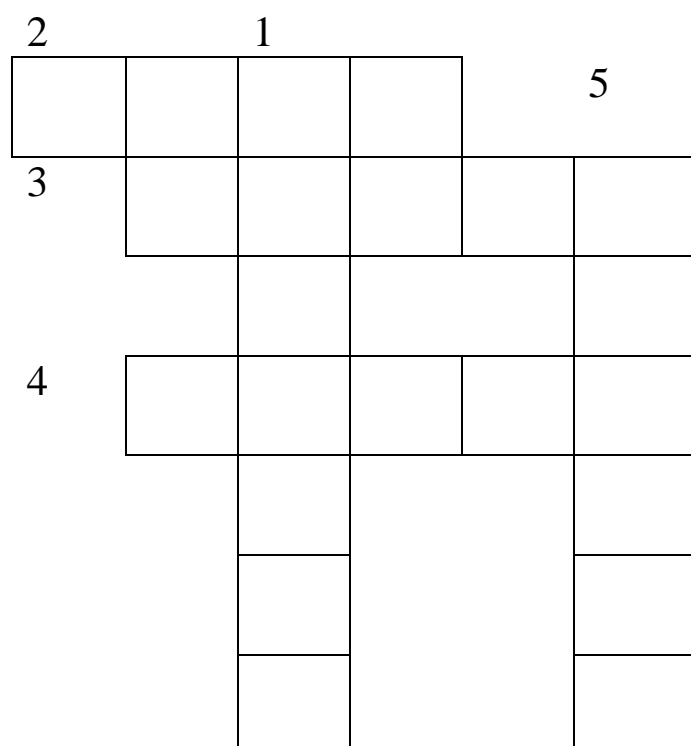
- ўқитувчи томонидан берилган кроссвордлардан бир нечта талабалар биргаликда фойдаланиб, ўз билимларини оширишлари мумкин. Бундай машғулот талабалар орасида эркин баҳс-мунозара, ўзаро бир-бирини синаш билан ўйин кайфиятида ўтади. Натижада билим осон ва мустаҳкам эгалланади.

- талабага мустақил кроссворд тузиш топшириғи бериш мумкин. Бундай топшириқ талабани мавзуга оид адабиётларни кўриб чиқишга ва ўз устида мустақил ишлаш кўникмасининг шаклланишига олиб келади.

Кроссворднинг бошқа педагогик жиҳатлари, таълим жараёнида қўлланиш услубиятлари, кроссвордларни тузиш қоидалари, кроссвордларни тузишда компьютер ва ахборот технологияларини қўллаш ҳақидаги фикрларни ривожлантириш масаласи келгуси илмий изланишлар мавзуларини ташкил этади.

19-схема

Кроссворд намунаси

Фаол ўрганишга илҳомлантирувчи методлар⁵

Ўқитувчининг ҳар кунлик вазифаларидан бири барча талабаларни фаол равишда ўстиришга илҳомлантирадиган дарс режаларини тузишда самарани тақозо этади. Ёки бироз аниқликни, биз бу ютуқни талабаларни юқори қизиқиш билан ишлашга илҳомлантирувчи кўл меҳнатида дарслар тузиш, қатъий куч, ўз-ўзини бошқариш, зукколик, жамоавийликни ҳис қилиш ва эътиборли қизиқиш. Аммо синфдаги бир қанча зўр талабаларни қандай қилиб мос келишини инобатга олиш. Бу бобдаги бешта стратегия шу саволга жавоб беришга ёрдалашади. Бизнинг соҳавий тестларимизга асосланиб илк эътиборни биринчи тўрт стратегияларга қаратишингизни тавсия қиламиз, қайсики уларнинг ҳар бири найза белгиси билан белгиланган.

Саъй-ҳаракат оқимидаги дарслар

Мақсад: Бир қанча талабаларни фаол равишда сақлаш ва ўрганишга ижодий жалб қилиш.

Тавсиф: хушомадгўй, мантиқийлик, қизиқарлилик билан бирга фаол ўрганувчи стратегиялар бўйлаб дарсларни ривожлантириш.

Синфхонасини узоқ лекциялар бўйлаб ўтирган талабаларини тасаввур қилиш ёки машқ қоғозини улоқтириб жанжаллашаётган талабаларни тасаввур қилиш. Зерикиш одатий машққа ўхшайди. Чора топиш оддий бўлиши мумкин: дарсларимизга вариантларни қўйиш. Буни адо этишда, биз фаол оқимдаги дарсларни қандай номлашни инобатга олишимиз керак.

Номининг таклифларига кўра, ҳаракат оқимидаги дарслар юқори кучга эга ва ҳаракатчан мақсад эса талабаларни табиий равишда айни шаклда давом эттиришга етарлича ҳаракат қилишни тақозо қилган, чунки на таҳдидлар, на мукофотлар талабаларни бу вазифада ушлашга керакли. Одатий ҳаракат оқимидаги дарс тез (қисқа муддатда) ҳаракатланади ва кўпгина хилма хилликни ўз ичига олади. Бир дарс бу баъъими ва бошқани ичига олади. Агарда

⁵ Merrill Harmin with Melanie Toth. Inspiring active learning : a complete handbook for today's teachers . 2006. Pp. 481.

бу талабалнинг диққатини қозона олмаса, мисол диққатни бўладиган. Шундай дарслардан баъзиларига эргашамиз. Қандай қилиб талабаларимиз ҳар бирини тажриба қилиб кўришингиз ва сиз бу турдаги дарсларни ҳис қилиб кўришингиз мумкин.

Ҳаракат оқимидаги 1-дарс. Ўйла, баҳам кўр, ўрган.

1-савол, барчаси ёзилган

Бутун синф 1-2 дақиқа. Синфга ўйлантирадиган савол яъни, “Нима яхши параграф қила олади?” ёки “Биз планеталар ва юлдузлар ҳақида нима биламиз?” ёки “Қандай қилиб биз дадил ҳаракат ва ахлоқона ҳаракат ўртасидаги фарқни айта оламиз?” ёки “Нима руҳий (ақлий) диққатни осонроқ қилишни хаёл қилишимизда қандай йўллар бор?”, “Қандай қилиб тушликхонани яхшилаш оламиз?”. Уларни маълум бир муддат гавдаси маълум вазиятда тутиб туришди. Кейин ҳар бир талабадан бу саволга қайдлар қилиш орқали жавоб беришини сўра. Дадиллик билан сўра, яъни барча талабалар сизнинг йўналишингизга эргашиб кутилади. Агарда баъзилар биричи мартаба ҳеч нарса бажармаса, безовта бўлма. Ҳаракат оқимида таянган ҳолда барча талабаларнинг диққатини ниҳоят қўлга киритасан.

1. Самарали муҳокама

Бутун синф мувофиқ вақт қачонки уч ёки тўрт талабалар ёзишни тугатишса, “Илтимос бир дақиқа” ёки “Шунчаки сиз ёзаётган фикрни тугатишга” каби гапларни маълум қил. Кўпгина талабалар тугатмагунча кутма. Бироз қадамни ишонган ҳолда сақла, дадилликни давом эттир, қайсики талабалар уларда бор ҳар қандай ғояни ёзишга умид қилмаслигини англаб етсин. Ўшанда “Мен уларнинг кам тақсимланган ғояларини ёқтираман” каби сўзларни айт. Ким биринчи боришни хоҳлайди?

Муҳокамани янада узоқроқ боришига руҳсат берма. Қачонки, сенинг ҳолатинг чигаллик тезда сусайса, ҳаракатда давом эт, баъзи талабалар тугатишга қараганда бироз қисқа муҳокама яхши бўлишини...

2. Жуфтлар бўлиниши

Кичик гуруҳлар 5-6 дақиқа. Муҳокамадан кейин талабалардан ўзига яқини билан жуфт бўлишни сўра. Улар фикр ва қайдларни тақсимлаш. Бу тақсимлаш учун уларда шунчаки бироз вақт камлигини айтинг, агарда мусобақа бошланса “Бор” сўзини айтинг, синфни куч даражасида молиявий қадам. талабалар ўз шахсий партнёрини териш ўша ўзини бошқара олмайдиганларига ёрдамлаш (Агар талабаларда жуфтлашишда улкан қийинчилик келтиради. Ақлли эслатма, бошқа вақтда ўша процедурани машқ қилишда ақлий қайдларни бажариш, чунки улар бошқаради ва сиз бу процедурани келажакда қўллай оласиз).

Қачонки, биз ўша икки ёки уч жуфтликларнинг суҳбати тугаганини кўрсак, “Яна бирор дақиқа илтимос” ёки “Шунчаки сиз тугатаётган ҳозирги фикр”га ўхшаш гапларни маълум қилинг. Ўшанда синфни биргаликда мустаҳкам номланг. Агарда баъзи талабаларни ҳаттоки шу мавзуда суҳбатни бошламаган бўлсада, улар сиз кичик гуруҳ суҳбати учун қўшимча вақт бермаслигини англашига ишонинг, улар муҳокамани тезда якунлашади.

Самарали муҳокама/Диққатли маъруза

Бутун синфга мувофиқ вақт. Барча парларни тайёр бўлишини кутишсиз (сиз машғулотда талабаларни ушлаб туришни хоҳлайсиз, кутиш эса машғулот эмас). Ким сиз билан ниманидир баҳам кўришини сўранг ёки партнёрингиздан суҳбат ҳақида сўранг. Бу савол одатда самарали муҳокамани бошқаради.

Шунда қуйидагига ўхшаш “Бу ерда манда бу ҳақида бироз фикрлар бор”. Маърузангизни фақатгина синф диққатини айтиш шаклда давом эттиринг. Кейинги қадамни баъзи талабаларнинг қуроғига хуш ёқадиган тарзда бошлашга ҳаракат қилинг. Асосий фаол ўрганишда режа қилинг ва фаол ўрганишни хоҳламайдиган талабалар. Маъруза сегментидан кейин 5а ёки 5б қадам ҳаракатланамиз.

5а савол. Барча ёзсин

Бутун синф 1-2 дақиқа. Талабаларга жавоб бериш учун янги баҳс саволини ўртага ташлаш. Мисол учун талабани ўйлашини ривожлантирувчи лойиҳа савол.

5 б савол. Фойдали муҳокама

Бутун синф, мувофиқ вақт. Муҳокамани очишда кимдир қарши ҳаракатни бўлишига хоҳиш билдирадими ёк мен нима айтганим ҳақида саволлар ёки сизда бор ҳар қандай ғояларни баҳам кўра оласанми? каби саволларни ўртага ташлашди.

6. Самарали гаплар

Бутун синф 1-2 дақиқа. Шунга ўхшаш нарсаларни айтиш орқали хулосага келамиз. “Илтимос, нима қилиш ҳақида ўйлаб кўр. Дарсдан олган икки ёки уч маълумотларни ёза олишини кўринг. Мисол учун тугалланмасига ўхшаш баъзи ибораларни ёзинг: “Мен ўргандим” ёки “Мен хайратланганман... ёки Мен таажжубланишни бошладим... Мен қайта кашф қилдим... Мен ҳис қилдим... Мен ваъда бераман” ва шунга ўхшаш. Бу гап негизларини улар айтгандек доскага ёзинг ёки сиз тайёрлаган ўша негизли гапларни ичига олувчи харитани кўрсатинг. Кейин эса “бу дарсдан ўзингиз учун нима олганингизни кўрамиз” каби гапни айт.

7. Тезлик билан айланиб, танловдан ўт

Бутун синф 2-3 дақиқа. Қачонки бирор талаба тайёр туюлса, “Илтимос яна бир дақиқа” дейишлари мумкин. Бу эса талабаларга ўша дарсни ҳадемай давом эттиришга огоҳлантиради.

Кейин шунга ўхшаш сўзни айтамыз. Биринчи ўриндикда бу ерда Боб билан бошлаймиз ва синф сўнгги қисмигача тезлик билан айланамиз. Қачонки у сизнинг навбатингизни ҳам айтади. “Мен босиб ўтдим ёки бирини ўқи, сиз ёзган самарали гаплар. Боб, илтимос сен бошла”. Агар вақт рухсат берса, қуйидагини ихтиёрий қадам билан хулоса чиқарасиз.

8. Жуфтларга бўлиш

Кичик гуруҳлар, мувофиқ вақт. Талабалардан уларнинг ҳамкорлари билан ўтиришни сўранг ва улар нима ёзгани навбатини бўлишиб олинг ва агар уларга ёқса, мавзунини муҳокама қилинг, улар асосан қизиқарлисини аниқлашади.

Қисқа хулоса

Ўйла-тақсимла-ўрган изчилликни юқори зарурий турлардан бирини кўрсатиб ўтади. Биз албатта, турли даражалар учун фан мутахассислари қадамларни алмаштириш керак. Умумий ҳажми оддий: биз маълумот беришимиздан аввал талаба қизиқишини рағбатлантиришда саволлар кўтарилади. Дарслар билан бу солиштиришлар презентация билан бошланади. Қайсики талабаларнинг жавобларига самара берадиган ҳаттоки, саволлар ҳақида уларни ҳайратлантиради.

Ҳаракат оқимидаги 2-дарс. Ўқув қўлланмали амалиёт ва қайта кўриб чиқинг.

Хор иши

Бутун синф, 3-5 дақиқа. Конвертлар йўналишининг юқори конвертини кўрсатинг. Ҳар бир математик фактни, белги сўзлар талаффузи, муносиб тил қўлланишларни кўрсатувчи ибора ёки талабалар ҳаётидаги ҳар қандай маълумотни ичига олади. Сиз кўрсатиб ўтганингиздек ҳар бир конвертнинг мақсади талабаларда бой ҳайқириқлардир. Конвертлар тезлик билан бурилган ва аҳён-аҳёнда жавоб билан юқори кучни қўллаб-қувватла “бироз куч илтимос”.

Ўқув қўлланмали кашфиёт

Бутун синф 3-15 дақиқа. Кечаги дарсда ҳал қилинган муаммони ўртага ташлаш билан ҳар бир талаба ёлғиз ишлаши керак. Талабалар ўзларининг жавобларини ёзишни бошлашлари биланоқ, доскага тезда тўғри жавобни ёзинг. Талабалар тугатиши биланоқ, улар ўз ишларини сиз нима ёзганингизга қараб текширсинлар. Агар сиз талабаларга бироз тажриба кераклигини англасангиз, бошқа шунга ўхшаш муаммони ўртага ташланг. Талабалар ўз парталарида ишлаётганда, ўз жавобингизни доскага ёзинг. Янги иш учун баъзи талабаларни тайёр туюлмагунча давом этинг.

Мисол учун қисқа муҳокамадан сўнг янги маълумотга талабалар ташаббус кўрсатувчи муаммони ўртага ташланг. Доскага тўғри жавобни ёзаётганингизда, уни ечишга ҳаракат қилинг.

Жараён шу йўсинда давом этади, талабаларнинг ўрганаётган жавобларга диққатини қаратиш муаммоларни ечишни машқ қилиш. Тормрзоляция қатламидан юрак ритмини сақлашда кенгайтирилган муҳокаманинг олдини олиш. Бу дарс давомида барча талабаларни янги маълумотни пухта ўрганишўларини кутманг, яъни умид қилманг. Аммо дарсни давом эттирганда давлат ҳокимидек мунтазам текшириб бор. Сабаби сен янги мавзунини қандай қилиб тезда таништириш кераклигини биласан ва қачон тўхтатишни ҳам. Тартибсизлик кўтарилишини сезмагунча, жараённи ҳаракатлантиришда давом этинг ёки ҳаракатланиш вақти келди.

Агар сиз талабалар ўртасида тартибсизлик (саросима)ни пайқаб қолсангиз, 3а ва 3б поғоналарда боришда давом этинг. Вақт рухсатида иккала поғонадан ҳам фойдаланинг.

3а. Овоз чиқариб фикрлаш

Бутун синф мувофиқ вақт. Муаммо орқали овоз чиқариб ишлаш, фикрлаш, моделлаштириш, уни ечишда фойдаланинг. Мисол учун математикада: “Бу ерга нима қўйишни мен билмайман, тахмин қилишга ҳаракат қиламан. Кўраяпманки, менга 6 ишорага қараганда каттароқ нимадир керак”, “Қандай қилиб мен мурожаат қиламан?”, “Агарда OOPS, яъни ишлама, мен қандай қилиб ишлайман?”, “Мен ҳаракат қилишимга рухсат беринг”.

3б. Жуфтларни ўрганиш

Кичик гуруҳлар мувофиқ вақт. Талабалардан партнёр (ҳамроҳ) йиғишни сўранг ва муаммо йўналишида бир-бирига ёрдамлашсин. Агар бир-бирини тушунса, улар учун янги қийинчиликларни яратинг. Талабалар ўртасида муаомалани эшитинг, қаерда ёрдамга муҳтож бўлишса, кўмаклашинг.

4.Қайта кўриш тести

Бутун синф, 4-8 дақиқа. Қайта кўриш ва олдинги маълумотни мустаҳкамлашда талабалардан илгариги маълумотлар билан ишлашга доир 5 та муаммони ҳал қилишни сўранг. Биринчи муаммони кўрсатинг. Талабалар ўзлари муаммони ечишаётганда тўғри жавобни доскага ёзинг, чунки талабалар тинчгина ўз ишларини тўғрилайди. Шу йўлда давом этган ҳолда 5 та қайта

кўрилувчи муаммо кўриб чиқилади. Кўрсатмалаш ёки даражаларга бўлиш тақозо қилинмайди. Бунинг ўрнига қайта кўриш, ўзини тўғрилаш ва инсоний мушкулликларга диққат қаратилади. Талабаларни юқори эҳтиёжларини тезда етарли даражада илҳомлантиришда бир хил кўринишни сақлаш.

Овоз берилувчи саволлар

Бутун синф 1 дақиқа. “Бугунги дарс давомида сизлар қай даражада яхши сабоқ ола олдингиз? Қай даражада эски келишувларни мустаҳкамлай оласиз? Қанча талаба бугунги қўллаган иш йўлини ёқтирасиз? каби саволларни талабалардан сўранг. Талабаларга ўзларининг ўрганиш жараёнларини таҳлил қилиш учун бир дақиқа беринг. Аълолар учун мукофот ёки даражалар бермаслик, ҳалигача ишни аъло бажармаётганлардан хавотир, алоқа ўрнатма. Агарда мувофиқ (мос)келса, шунга ўхшаш ниманидир айтинг: “Эсда тут, ҳеч ким бу маълумотни ҳаличага пухта ўрганишга муҳтож бўлмаган. Биз учун яна кўп маротаба қайта кўриб чиқамиз”

Ҳаракат оқимидаги 3-дарс:

Зарарли таъсирни йўқотиш – Тушунтириш орқали – жуфтларни ўрганиш.

1. Ёқимсизликни енгиллаштирувчи саволлар (стратегия 4-2).

Бутун синф 1-2 дақиқа. Шунга ўхшаш ниманидир айтган ҳолда дарсни бошла: “Бугун сиз билан янги маълумот ҳақида гаплашамиз. Сиз уни ҳозир тўлиқ тушуниб етишингиз шарт эмас. Биз уни қайта кўриб чиқамиз, кейинчалик бир-биримизга ёрдамлашамиз. Бугун нима содир бўлишини келинг, шунчаки кўриб ўтамиз. Агарда сиз уни ўрганаётганингизда хато қилсангиз, нима учун сиз мен билан ҳаммаси яхши бўлади деб ўйлайсиз.” Қисқагина муҳокама.

2. Тушунтириш орқали ва жуфтларни ўрганиш

Бутун синф 5-15 дақиқа. Тушунча ва тамойилни намойиш қил. Мисол: “Бу тенглаштиришга ўхшаш ёруғлик мувозанатини олиш йўллари кўп. Сиз шу марказий ғояда ҳаракатланишингиз, ёки оғир

позицияни мен шу ерда бажараётганимда ҳаракатлана оласиз. Сиз ўз шахсий усулингизни ярата оласиз. Аммо биргина қоида бу ишларда “тушунтиришда давом эт, аммо уни қисқа қил, сабаби фақатгина синфнинг ярми сени тушунганга ўхшайди”. Кейинчалик шунга ўхшаш нимадир айтинг. “Ҳозир биргаликда ишлаймиз. Буни қандай қилиб бажаришда бир-бирингизга фигурани қилишда ёрдамлашинг. Қачонки сиз иккалангиз уни олсангиз, баъзи амалий муаммоларни бажаринг. Агарда иккалангиз ҳам мағрурликни давом эттирсангиз, ёрдам учун бошқа жуфтликни танланг”.

3. Диққатли маъруза / Самарали муҳокама

Бутун синф, мувофиқ вақт. Талабалардан қандай бажардилар, улар нимани ечишни топдилар ва улар ҳалигача қандай саволлар бор. Муҳокамага эргашинг ёки мувофиқ тушунтиринг, аммо фақатгина талабаларнинг заруриятлари юқориликча давом этади.

4. Дўст сўраш

Алоҳида иш, мувофиқ вақт. Талабалардан ёзув варақаларига алоҳида ишлашни сўранг. Яхши ўйлашни машқ қилинг. Бу оддий йўналишни ўз ичига олади. “Агар сен манман бўлсанг, ёрдам учун бошқа дўст сўра”.

Ҳаракат оқимидаги 4-дарс:

Маъруза – билиш – ўрганиш

1. Диққатли маъруза

Бутун синф 15 дақиқа. маърузани бошланг. Тарих дарсидан мисол: “Уйғоқлик, сабаб асри” деб ҳам номланган. XVIII асрда кўпроқ ва камроқ қайси бири жойлашган. Нима содир бўлган?” материалдаги табиий ўзини англаб етмагунча давом этинг, аммо беш дақиқадан ошмасин. Кейин “Сиз узоқ эшитган жавоб бўлувчи ғояларни ёзиш учун 1 дақиқа етади”.

Қачонки 3-4 талаба ёзишни тугатган бўлса айт, “Яна бирор дақиқа илтимос”.

Маърузани қайта бошланг (давом эттиринг). Кейинги тўхталган ғояни давом эттириш табиий, аммо узоқ эмас. Сабаби талаба онгида янги мавзунини қулай ушлаб туrolмайди. Кейин эса талабалар

яна нимани эшитгани ёки уларда бўлган саволлар ҳақида қисқача ёзиб олсин.

Жараён давом этмоқда. Сизнинг маърузангиз лўндагина (қисқа). Талабалар қайд қилаётганларида бироз тўхтаб бўлади. Сиз презентацияни тўлдирмагунингизча, изчилликни, сиз талабаларни камроқ диққатли бўлаётганини, қайсики биринчи келаётганини такрорлашингиз мумкин.

2. Қисқа хулосалаш Жуфтларни бўлиш.

Кичик гуруҳлар, 5 дақиқа. талабалардан жуфт бўлишни сўранг ва уларни нима эшитганини қисқа хулосалашни ёки нимани улар муҳим ғоялар деб ҳисоблайди ёки уларда қандай савол борлигини сўранг.

3. Маъруза. Қисқа хулосалаш..

Бутун синф 2-5 дақиқа. Сиз талабаларни тушунишдаги энг кўп нимани ёқтирганингизни қисқа хулосаланг ва нима маърузанинг энг муҳим ғояси дей ҳисоблайсиз.

4. Самарали муҳокама

Бутун синф, мувофиқ вақт. Талабалардан кимдир ғояни, қарши ҳаракат ёки саволларни тақсимлаганда бажонидил бажарганини...

5. Самарали гаплар .

Алоҳида иш 2-3 дақиқа. Шунга ўхшаш нимадир айт: “Дарсни қайта кўриш, биз ундан оладиган баъзи калитларни қайд қилишни. Сиз куйидаги бошланиш иборалардан фойдаланинг”. “Мен ўргандим, мен қайта кашф этдим....” каби самарали гаплар.

6. Айланиб ўтиб, танловдан ўтиш.

Бутун синф, давомий вақт. Шунга ўхшаш нимадир айтинг: “Ана шу девордан бошлаб вақтимиз борлиги учун синфни айланиб ўтамиз. Қачонки сенинг навбатинг келса, самарали гаплардан бирини ўқи ёки мен ўтдим” га ўхшаш гапларни ёқтирсанг.

Ҳаракат оқимидаги дарсларнинг кучи

Ўша ҳаракат оқимидаги дарслар қандай қилиб дарсни юқори даражалардаги машқлар билан йўналтириш (қуйилтириш) яққол кўрсатиб беришни аниқлаган. Изчиллик тўлиқлигича янги эмас.

Мисол учун, биринчи изчиллик “ўйла-тақсимла-ўрган” сўзлари “Ўйла, жуфт, тақсимла (бўлиш)” дастурларига ўхшаш.

Инсоний руҳлантириш кучи

Мақсад. Руҳлантиришда инсоний кучимизни максималлаштириш.

Тасвирлаш. Ўзимизнинг энг яхши томонимизни келтиради.

Композитор ва музика директори Леонард Брейнштейн тавсирлашда, кимдир қачонлардир айтади: “У мулойим, мантиқий фикрлайдиган, раҳмдил, ғамхўр ўқитувчи ва артикуляцион ўқитувчи, яъни сизни ўз ҳаётига қараганда, яна ҳам уни кўпроқ хоҳлашингиз руҳлантиради. Брейнштейнда руҳлантирувчи (илҳомлантирувчи) куч бор.

Баъзи ўқитувчилар, мураббий ёки ўргатувчилар сиз кўнглини кўтаришини хоҳлаган, кўлингиздан келганча, энг яхшисини хоҳлаган инсонлардир деб аташга ҳаракат қиламиз. Имкониятлар уларда ҳам илҳомлантирувчи кучга эга.

Сизда ҳам шундай куч бор. Ва агар сиз кўпгина бошқа ўқитувчиларга ўхшаб биз ишлаган кишилар билан сиз уни кўп қоғоз мато билан ўролмайсиз ва ундан (юксак) яхши томонларидан фойдаланасиз. Бундай қилиш эса сизга бу китобдаги кўплаб стратегияларни бажаришга руҳсат берилади. Сизни илҳомлантирувчи кучингиз дўстона муносабатдаги стратегияларга бериш, талабаларга улар бажара оладиган яхши ишни бажаришга илҳомлантирадиган соғлом хоссадир (Голмен, 1995, Острэндер – Скродер 1994). Қандай қилиб сиз унинг кучини англайсиз? Сиз ўзингизга кўпроқ ғамхўрлик килинг, сабаби, шунда сиз бошқаларга яхшироқ ғамхўрлик кила оласиз.

Сизнинг ютуғингиз, албатта талабаларимизга энг яхшини келтиришдир. Ёки бироз қатъий белгиланган, биз талабаларни дарсга қизиқиши, кучи, ўз-ўзини бошқариши ва виқор билан жалб қилишини кўришни хоҳлаймиз (Деска). Оддийгина, биз ўзимизга энг яхшисини келтирамиз, нима учун? Қачон ҳар кунги дарсимизда ўзимизга энг яхши иссиқлик тарата оламиз, таблабалардан яхши

жавобни табиий равишда сайлаймиз. У эса бизнинг шахсий стилимизни озодлиги ва ... йўлидир. Илҳомлантирувчи куч айниқса, ғамхўрлик қилиш қобилияти билан ... инсонларга ғамхўрлик кучини сезиш икки ёки уч ёш катталарни сиз ёш бўлганингизда ҳақиқатда ғамхўр бўлганини сезасиз. Улар ўзлари айтганидек ғамхўр эмас, балки уларни бажарди деб айта оласиз. У ота-она ёки сизнинг бошқа эҳтиёжларингизга яқин (алоҳида) эътибор берадиган киши бўлиши мумкин. У ўқитувчи ёки кўшни – сизга ғамхўрлигини кўрсатган. Мисол учун исмингизни эслаб қолиши, сизга боғлиқ ишлар ҳақида сўраши, сизни эшитишга вақт сарфлаши. Эҳтимол исмингизни қисқача ёзиб олган ёки бундай инсонларга ғамхўрликнинг дастлабкиларидандир.

Кейин (ўшанда) 2 ёки 3 ёши катталарни ўйлаб, яъни сиз учун ҳақиқатда ғамхўр бўлмаганлигинини пайқаб қоласиз. Улар ўзларини ғамхўрдек кўрсатишади, аммо сиз уларни ундай эмасликларини биласиз.

Агар улар сизни эшитса, мисол учун сизга совға берса ёки хушомад бўлса, билдингизки, у шунчаки хушомадгуй бўлиши ёки ўзларига хоҳлган ниманидир олиши, эҳтимол бошлқалардан розилик олиши, балки “яхши” одатлар бажарганда , ўз қониқишларини бажаришдир. Кйин эса сизга ғамхўр ва ғамхўр бўлмаган инсонларни таққослаш – қай бири сизга энг яхшисини келтирган?

Бу аниқ равшан (очиқ ойдин кўриниб турибди) биз учун жавоб берамиз. У ўқитувчиларга ғамхўр бўлиш талабаларга энг яхши муваффақият беради. Эса тутинг: у ўқитувчига етарли эмас, қайсики талабаларга уларнинг дарсларидан ўрганиш. Бизнинг ғамхўрлигинимиз етарли даражада кенг бўлиши керак. Талабалар индивидулар сифатида виждонлини ўз ичига олади. Ҳаттоки улар ҳеч қачон дарсларини ўрганмасалар ҳам (Сикзелмихайл 1990, Гарднер 1993).

Ғамхўр бўлиш бўлиш бироз кулиш (жилмайиш) кераклигини англатмаслигини эса тутиш фойдалидир. Кўплаб хушомад қилиш ҳам. Биз қаттиққўл, ўта жиддий ва юқори даражада ғамхўр

бўлишимиз керак. Савол бизда ташқаридан пайдо бўлиб қолмайди, балки бизнинг ичкаридаги ҳаракатларимиздан келиб чиқади (Волберг-Гринберг 1997). Бизнинг биринчи ғамхўрлигимиз, шахсий саломатлигимизгами ёки биз ўқитаётган талабаларимизгами?

Биз ўз шахсий саломатлигимиз учун юқори тест натижаларни хоҳлаймизми ёки шахсий тасалли учун тарбияли талабаларми? Ёки биринчи ғамхўрлик уларсиз энг яхши талабаларни сайлаш, қайсики, тест натижаларини ва халқ-атвори яхшиларини яхшироқ максималлаштириш. Аммо, шундай бўлмаса, нима яхши эканлигини ифодалаш ва бизда ичкарида ғамхўрлик қилишми. Қисқача айтганда ичимиздаги энг яхшиси орқали биз ҳаракатланамизми?

Бу таклифни (муаммо) синфга ўзингизнинг энг яхши томонларингизни олиб келиш орқали инобатга олинади ва яхши тарафини (фойдали қиррасини) аниқлаш учун огоҳ (зийрак) туриш. Бу ерда сиз буни бажаришишингиз учун баъзи йўллар бор.

• Юзага чиқиши мумкин бўлган юлдузларни кўриш. Табаларингизнинг энг яхши яширин қобиляти, улар ташқи қиёфасида кўрсатади, юзаки хулқ атвор эмас. Тасаввур қилинг, барча талабаларда пешоналарига бўёқ билан чизилган уларнинг келажакдаги машҳурлигини ифодалайдиган юлдузлари бор. Ёки бошлари узра оқаётган мартаба сўзи билан уларни тасаввур қилайлик. Уни билдиришда ҳар бири тўлиқ салобатли инсон бўлишади, сизнинг кўплаб эҳтиромли муносабатингизга муносибдир. Тасаввур қилинг, ҳар бир талабанинг арзимас турли версияларда кимдир сизнинг ҳақиқий севгингизга муносибдир. Балки бир талабани шу йўлда кўриш орқали бошланг, сиз учун нима бажаришини кўринг.

• Сизнинг илҳомланувчи кучингизни фош қилишда мақсадингизни тасдиқлаш. Балки кунлик тасдиқни ўзингиз учун ёзарсиз, шунга ўхшаш “Мен ғамхўр бўламан ва бугунги талабаларимни эъзозлайман”, “Мен бугун ҳар бир талабада энг яхши томонларини уйғотишни ният қилдим”, “Мен бугун кўпроқ талабаларни фаол ўргатишга руҳлантираман”. Позитив

дунёқарашни давом эттириш ва сизнинг ишончингизни қаноатлантиришда талабаларни кўтарилишини кўриш. Унга тажриба сифатида муносабатда бўлиш, натижалар сизни мамнун бўлишингизни кўриш.

• **Талабаларга бўлган ишончингизни кўрсатинг.** Ғамхўрлик албатта, енгиб ўтишдан биров бошқачароқдир. Қачонки биз тўлиқ назорат қилишда бўлишни хоҳламасангиз, биз бошқанинг саломатлигига ғамхўр бўлсак, ўша инсоннинг нафасини сиқишини хоҳламасак. Биз ўша инсонга у ёки унинг оиласи яшаши учун етарли хона беришни хоҳласак, шунчаки ёши катталар бизга қандай ғамхўр бўлгандек бўлишини хоҳладик. Инобатга олиш сизнинг талабаларингизга бўлган ишончингизни, балки аҳён-аҳёнда тажриба қилармиз ва баъзи синфлар бошқарувидан роҳатланармиз. Сиз намуна сифатида неча маротаба уй ишини текширишни камайтирарсиз, тестлар бериш ва талабалар ишини баҳолаш, талабалар ўз шахсий ишларини текширишда баҳолаш стратегиясидан фойдаланишни кўпайтириш. Барча талабаларга, юракдан ўз-ўзига масъулиятли бўлишини хоҳлаш уларга ишониш талабангизнинг жавобида Ралф Валдо Эмерсоннинг изҳори: Менга ишон ва улар сенга ҳаққоний бўлишади, уларга алоҳида муносабатда бўлиш ва улар ўзларини буюк кўрсатадилар.

• **Ҳаётга бўлган ишончингизни аниқлаш.** Сен аниқ биладиган бошқалар учун нима энг яхши эканлиги мумкинми? Агар сиз камроқ кеккайган, биров камтар, ташвишли, хавотирланган, пессимистик, ҳаёт жараёнларига ишонувчан бўлсангиз, у яхшироқ бўладими? Агар шундай бўлса, қуёшли томонига биров эътибор қаратишни инобатга ол, унга ишолниш қандай бўлмасин, сизнинг аралашишингизсиз барча муносабатда (хавотирда) бўлиши учун энг яхшисини ишлаш, табиатда унинг йўллари борлигига ишониш, бу йўллар эса биз яхши тушунмаган йўллардир. Нима содир бўлишини кўрамиз.

• **Юқори умид айни шаклда сақлаш.** Юқори ишонч сизга кучли ғамхўрликни белгилайди. Қачонки, сиз талабаларингизга бериб турсангиз ёки ишга қизиқиш йўқларини сақласангиз,

талабаларга уларнинг саломатлигига ғамхўр бўлолмаслигини айтиш. Бу йўлда синфга диққатини қаратиши мумкин бўлган мураббийга ўхшашга ҳаракат қилиш.

Мен бу синфда сиз муваффақиятга эришингизни жуда хоҳлайман ва келажакда ҳам. Мен сизга ғолиб бўлишга тайёргарлик кўришингизни хоҳлайман. Ҳар куни мен қила оладиган энг яхши ишларнинг барчасини бажаришни хоҳлайман. Сизнинг ҳар бирингизда қобилият бор ва қачонлардир сиз билган талантдан ортиқроқ қобилият. Келинг, барчамиз учун бу буюк ўрганиш тажрибаларни биргаликда бажарамиз. Биламанки, мен буни бажараман. **Аммо эсда тутинг:** юқори умид, юқори маъқул кўриш (тан олиш)ларни талаб қилади. Биз ҳалигача уларни тайёрлигини тўлиқ сақлашимиз, ўзимизнинг юқори ишончимизни бойитишимиз шарт.

Биз тоғ чўққисини мақсад қилдик. Аммо эҳтиёжимиз учун қадамба-қадам борамиз. Қачон керак бўлса, дам оламиз, керак бўлса тўхтаимиз. Бироз ғазабга тўлдиришимиз ва илҳомланишга **қараганда ташвишга.**

• Барчасини қамраб олишингизни кўрсатиб бериш ғамхўрлигингизни фақатгина ҳамкор (истаганини қилувчи) талабага эмас, балки мастаҳкам (қатъий), ҳаттоки тажовузкор асабийлашадиганларни ҳам ичига олиши муҳимдир.

“Бу мактабда қаттиқ ишлаш лозим” деб шикоят қилди бир аёл. Тартибсизликка тўла шаҳар мактабида ўқитишда, “мен бундай болалардан узоқда сайр қилишига чидолмайман”. У қайсики ғамхўр ўқитувчи. Агаг кўпгина ўқитувчилар шундай мактабларда ғамхўрликнинг жонли ҳолатини ўз меросларида сақлаш йўлини тополмасалар, у ёмон мактабларда жуда кўп яхшиланади. Талабаларни фаол қилиниши учун ва уларнинг энг яхши қобилиятларини фақатгина софдил, ғамхўр ўқитувчилар учун ривожлантиришади. (махсус стратегиялар учун 34 бобда кўрсатилган руҳлантириш (илҳомлантириш) йўлида талабаларни хронологик назорат қилиш учун.

• Тушкунликда режангизни мунтазам текшириб бориш. Бир

дўст ўз болалари билан қаноат (сабр)ни йўқотганлигини ёзди: “Мен тезкор бўлиб қолдим ва қизларнинг айби эмас. У менинг шунчаки ишқмас бўлиб қолганимдадир”. Шунда у ёзганини алмаштирди (ўзгартирди) ва ташқи бурчларини орқага ташлаб қўйди. “Қизлар ва мен ҳозирда яқинроқмиз. Улар билан ҳисобли вақт сарфлаш жуда қийин, қачонки мен барча тушкунликларни бошдан кечирмасгина”. Унинг тажрибалари бизга яхши тавсия бўлади. Ўқитиш осонроқ бўлади, қачонки биз тушкунлик даражасини назорат қила олсак. Бизнинг табиий ғамхўрлигимиз бошқалар учун йўқолади. Биз шахсий муаммоларимизга кўмилиб кетсак. Сиз яхши бажардингиз, кейин эса тушкунлик даражангизни назорат қилинг, агар у юқорига кўтарилиб кетса алмаштиринг. Бу эса сизнинг ўзингиз ва талабангиз учун ҳам яхши бажариш йўлларидан биридир.

Талабаларни фаол жалб қилиш учун осон кўрсатмали стратегиялардан фойдаланиш. Мисол учун сиз дарсларни кўплаб ҳаракат оқимида, қатламларда кўмаксиз ўргатиш, тезкор темпни давом эттириш ва самарали ўрганиш тажрибаларини ўқитиш – бу бобда биринчи тўрт стратегиялардан фойдаланиш – талабаларни тамомила тескари қаршилиқ кўрсатишидир.

Бу мурожаат ўз навбатида, ўқитишни осонроқ қилиш, қайсики сени роҳатлантиради. Ўз навбатида сизнинг энг яхши қобилятингизни келтириб чиқаради. Сизнинг ҳақиқатда ғамхўр бўлиш лаёқатингизни ичига олади, талабалардан ўз навбатида янада кўпроқ ижобий жавоб беришга, ўзингиз учун текшириб кўринг. Қачонки сиз талабаларда энг яхши томонларини олиб чиқишга интилишини кўрсангиз, шуни англайсизки, ўзингизда ўз-ўзидан энг яхши томонларини олиб келади. Бизнинг тажрибаларимиз эса ўзгармас. Биз яна ва яна шуни англадикки, кўпинча талабаларимиз ўқитувчилардек виждонан ғамхўр. Бизнинг кучимиз талабаларни улар қилиш мумкин бўлган энг яхшисини баджаришга илҳомлантирувчи кучимизни англашдан олдин биз новча (узун) тура оламиз. Шундай қилиб, нима талабаларимиз учун яхши бўлса, биз учун ҳам яхши бўлади ва ёки аксинча. Ёмон иш бўлмайди.

III-БОБ. ТАЪЛИМДА ПСИХОТРЕНИНГЛАРДАН ФОЙДАЛНИШ

Танишув ўйинлари

«Қор йиғими».

Бошловчи кўрсатмасига биноан унинг ўнг ёки чап томонида турган иштирокчилардан биттаси ўз исмини айтади. Иккинчиси эса биринчи иштирокчининг ва ўзининг исмини айтади. Учинчи иштирокчи эса биринчи, иккинчи иштирокчининг ва ўзининг исмини айтади. Шу тариқа охиригача давом этади. Охирги иштирокчи биринчи иштирокчидан бошлаб то гуруҳ аъзоларининг ҳаммасини ва ўзининг исмини айтади. Гуруҳ аъзоларининг бири-бири билан танишиши ана шу тарзда амалга ошади.

Иккинчи турда ҳар бир иштирокчи ўзига тахаллус (гул, мева, бадий қаҳрамон, планеталар номи каби) ўйлаб топиб, кейин ўша тахаллус бўйича ўзини таништиради. Бу машқ ҳам шахслараро чиниқиш, хотирани мустаҳкамлаш, эмоционал тангликнинг олдини олиш мақсадида хизмат қилиши мумкин.

«Олма».

Қатнашувчилар давра кўриб ўтирадилар. Бошловчи «Менинг исмим... Мен ...ни яхши кўраман (хоҳлаган нарса ёки кишини айтиши мумкин)», - дейди ва олма (копток)ни бирон кишига қараб отади. Олма (копток)ни илиб олган иштирокчи ҳам ўз навбатида ўзини шундай таништиради ва коптокни бошқа иштирокчига узатади. Ўйин барча иштирокчилар ўзларини таништириб бўлгунларига қадар давом этади.

Иштирокчилар таништириш жараёнида айтилиши мумкин бўлган жумлалар:

Мен ... яхши кўраман (кишини исми ҳам бўлиши мумкин).

Болалигимда яхши кўрган овқатим ... (каша) эди.

Мен ёқтирадиган ранг (гул ёки мева) - ...

«Исмлар — фазилятлар».

Бу ўйин гуруҳ иштирокчиларининг кайфиятини кўтариш, иштирокчилар ўзларини эркин ҳис қилишлари учун ташкил қилинади.

Ҳар бир иштирокчи бирон-бир исмнинг биринчи ҳарфи билан бошланадиган шахснинг ижобий характер хусусияти, киши

фазилати номини айтиш лозим (Масалан, Рашид - ростгўйлик, Мурод — мардлик ва ҳоказо).

«Жуфтлик асосида танишув».

Иштирокчилар жуфт-жуфт бўлиб 10 минут давомида бир-бирларига ўзлари ҳақида маълумот берадилар. Кейин улардан бири иштирокчилар бир-бирларини таништиргунларига қадар давом этади.

Аҳиллаштирувчи ўйинлар

«Ботқоқлик».

Бунинг учун картондан ясалган ўртача катталиқда «ликопчалар» керак бўлади. Уларнинг сони 9 та бўлиши керак. Гуруҳ аъзолари қатор бўлиб, бирин-кетин тарелкаларга оёқ қўйиб ботқоқликдан ўта бошлайдилар, атрофда эса (иккинчи гуруҳ аъзолари) қароқчи тимсоҳлар юради. Тимсоҳлар тарелкаларни олиб қўйишга шай турадилар, мақсад ҳар бир гуруҳ аъзоси тарелкалардан оёқ узмаслиги, ҳеч бўлмаганда бир оёқнинг учи билан уларни босиб туриши керак. Агар гуруҳ аъзолари иттифок бўлиб ҳаракат қилсалар, мағлубиятсиз ботқоқликдан ўтадилар, биронта ликопчани тимсоҳга бермайдилар.

«Автобус».

Иштирокчилар икки гуруҳга бўлинадилар. Бошловчи улар иккита автобусда жойлашишлари кераклигини айтади. Автобус ўриндиқлари сифатида стуллардан фойдаланиш мумкин. Иштирокчилар стулларга бир-бирларига қарама-қарши жойлашиб ўтирадилар. Ҳамма икки автобусга жойлашиб бўлгач, бошловчи биринчи автобус юрмаслигини, у бузилиб қолганлигини маълум қилиб, ҳамма иккинчи автобусга ўтиши кераклигини айтади. Бу ўйин бошловчига гуруҳга иштирокчилар орасида бир-бирига ишончни ривожлантиришга ёрдам беради.

Топинг-чи, бу ким?

Бунинг учун ҳар бир иштирокчи шу гуруҳ аъзоларидан кимнингдир 10 тадан кам бўлмаган характер хусусиятларини қоғозга ёзади, лекин ким ҳақда ёзганлигини, ҳатто ўғил ёки қиз болалигини ҳам ҳеч кимга айтмайди. Қолган иштирокчилар ёзилган характер хусусиятларига қараб гап ким ҳақда кетаётганлигини топишлари лозим. Агар гуруҳ гап ким ҳақида кетаётганлигини қанчалик тез топса, уни таърифлаган иштирокчи моҳир одам сифатида рағбатлантирилади.

«Орқама-орқа».

Иштирокчилар хона бўйлаб ҳаракат қиладилар. Бошловчи тана аъзоларидан бирининг номини айтади, масалан, «орқа» дейди. Шунда иштирокчилар ўзларига жуфт топиб, бир-бирига суянишлари керак. Ўзига шерик топа олмаган иштирокчи эса ўртага чиқади ва ўйинни давом эттириш учун бошқа тана аъзоларининг номини айтади (масалан қўл, оёқ, бош бармоқлар, елка ва ҳоказо).

“Ғарам, тепалик, сўқмоқ».

Иштирокчилар 6-10 кишилиқ гуруҳга бўлинадилар. Ҳар бир гуруҳ аъзолари бир-бирларининг қўлларидан ушлаб, давра курадилар. Ўйин иштирокчиларнинг ўнг томонга қараб айланиши билан бошланади. Бошловчи томонидан «Сўқмоқ» дейилганда иштирокчилар бир қатор бўлиб ўтириб олишлари керак. 'Ғарам» дейилганда ҳар бир гуруҳ 2 кичик гуруҳга бўлинади ва бир-бирига юзма-юз бўлиб, қўлларини бирлаштириб юқорига кўтарадилар. «Тепалик» дейилганда эса, иштирокчилар яна бир қатор бўладилар, бироқ бунда гуруҳдаги бир иштирокчи турса, иккинчиси ўтириб олади, натижада тепаликлар кўринишини акс эттирадилар. Вазифани бошқалардан олдин ва яхши бажарган гуруҳга 1 балл берилади. Шундай қилиб энг кўп балл жамғарган ғолиб деб топилади.

“Қаерга, қаерга».

Гуруҳ аъзоларининг ҳар бири рақам билан номланади. Иштирокчилар ўз рақамларини эслаб қолишлари керак. Шундан сўнг улар аралашиб кетишади. Бошловчи ўртада туриб иккита сонни айтади. Шу рақамлар билан номланган иштирокчилар «қаерга, қаерга» деб бир-бирларининг ўринларига ўтиб олишлари зарур. Бошловчи ҳам бу орада очиқ қолган жойни эгаллашга уринади. Жойсиз қолган иштирокчи ўйинни давом эттиради.

«Қайта тузилиш».

Иштирокчилар 2 гуруҳга бўлинадилар ва бошловчи ишораси билан турли белгиларга кўра тезроқ сафга тизилишга ҳаракат қиладилар (масалан, оёқ кийимининг ўлчами, туғилган куни ва ҳ.к.лар ҳисобига олиниши мумкин).

«Ишонч паравози».

Барча иштирокчилар бир қаторга тизилишади. Биринчи иштирокчидан ташқари гуруҳ аъзоларининг ҳаммаси кўзларини юмишади ва бир-бирларининг белидан ушлаб олишади. Биринчи иштирокчининг вазифаси — «паравоз»ни хона бўйлаб тўсиқлар (йўллар) орасидан олиб юриш, қолганлар эса олдиндаги

иштирокчининг ҳаракатларига мос равишда тўсиқлар орасидан уринмай-суринмай ўтишлари даркор.

«Ёмғир».

Иштирокчилар айлана кўринишида туриб олишади Бунда жимлик ҳукм суриши керак. Бошловчи ҳозир сиз ёмғир товушини эшитасиз, лекин бунинг учун менинг ҳаракатларимни такрорлашингиз керак», — дейди. Бошловчи ўртада туриб ҳар бир иштирокчининг олдига келади ва унинг кўзига қараб, муайян ҳаракатларни бажариб кўрсатади. Ҳар бир иштирокчи токи бошловчи бутун даврани айланиб келиб бошқа ҳаракатни кўрсатмагунича шу ҳаракатни бажариб туриши зарур.

Ҳаракатлар:

- Кафтларни бир-бирига ишқалаш;
- Бармоқларни қирсиллатиш;
- Тиззаларни шапатилаш;
- Тиззаларни шапатилаб, оёқларни дўпиллатиш;
- Тиззаларни шапатилаш;
- Бармоқларни қирсиллатиш.

«Кўринмас совға».

Иштирокчилар давра қуриб олишади. Бошловчи қўлида нарсани яшаш мумкин бўлган кўринмас лой борлигини ва иштирокчилар ундан совға ясаб, ўнг томонидаги иштирокчига узатишлари лозимлигини айтади. Совға ясалади ва қабул қилиб олингач, яна бошқатдан совға ясаиб, навбатдаги иштирокчига тақдим этилади. Шу тариқа барча «совға» олмагунича бу ҳаракатлар такрорланади. Ўйин охирида кимнинг нима совға қилгани ва сабаби сўралади.

«Яширин лидер».

Гуруҳ аъзоларидан бири хонадан чиқиб туради. Қолганлардан бирини — «лидер»ни танлашади. Қолган иштирокчиларнинг вазифаси: лидер муайян ҳаракатларни бажарганда улар ҳам бу ҳаракатларни такрорлаши керак. Хонадан чиқариб юборилган иштирокчини хонага таклиф қиладилар, унинг вазифаси: «лидер» кимлигини аниқлаши керак. Агар тўғри топса, лидер билан ўрин алмашади.

“Сакраш”.

Гуруҳ иштирокчилари юзларини бир томонга ўгирган ҳолда бир қатор турадилар.

Йўриқнома: «Мен «бир, икки, уч», деб санайман ва ҳар «уч» деганимда сиз қуйидагича ҳолатларда сакрашингиз мумкин:

1. Жойингизда турган ҳолда.
2. Сакраб ўнг томонга ўгирилиш.
3. Сакраб чап томонга ўгирилиш.

Топшириқни бир-биримиз билан гаплашмасдан, жимликда бажарамиз. Машқ ҳамма иштирокчилар бир томонга қараб турмагунларича давом этаверади. Машқни бажаришда ўзаро кўрсатмалар берилмаслигига, айрим иштирокчиларнинг келишиб олмасликларига ва бир иштирокчининг буйруғи билан бирор томонни танламасликка эътибор бериш керак.

Машқ гуруҳни жипслаштиради, кайфиятни кўтаради, қизғинликни, тангликни юмшатади. Шунингдек, гуруҳ қатнашчиларининг биргаликдаги фаолиятда келишиб олишларига ва умумий қарорга келишларига имкон беради.

Ўйин охирида гуруҳга бериладиган саволлар: «Гуруҳнинг олдида қўйган вазифани бажаришда нима ёрдам берди?», «Вазифани тезроқ бажаришга нима халақит берди?», «Вазифани тезроқ бажаришга нималар ёрдам бериши мумкин эди?» ва ҳ.к.

Бармоқ ташлаш.

Гуруҳнинг ҳамма иштирокчилари доира шаклида ўтирадилар.

Йўриқнома: «Ҳозир ҳаммамиз биргаликда қуйидаги топшириқни ҳал этишимизга тўғри келади: Мен «бир, икки, уч», - деб санайман ва ҳамма тезлик билан, бир вақтнинг ўзида бир-бири билан келишмасдан, гаплашмасдан, қўлдаги панжаларни хоҳлаган миқдорда ташлайди». Машқ ҳамма бир хилда бармоқ ташламагунча давом этаверади. Давранинг ҳамма иштирокчилари бир хилдаги бармоқлар сонини ташлаганда машқ тутаган ҳисобланади.

Машқлар турлича ўтиши мумкин. Баъзан гуруҳга вазифа ечилмагунча ўттиз мартагача такрорлаш талаб қилинади, баъзан тўрт-беш марта етарли бўлади. Ҳар қандай ҳолатда ҳам, машқ муҳокама қилиш учун бой маълумотлар беради.

Чигилни ечиш.

Қатнашчилар доира шаклида турадилар.

Йўриқнома: «Келинлар, бир-биримизга яқинроқ туриб оламиз, кичикроқ доира ҳосил қилиб, барчамиз қўлларимизни доира ўртасига чўзамиз. Менинг ишорам билан ҳаммамиз бир вақтда қўлларимизни ушлаймиз. Шундай ушлашимиз керакки, ҳар биримизни қўлимиз орасида яна кимнидир қўллари бўлиши керак.

Шунинг учун ёнимиздаги киши қўлини эмас, кейинги қаршимиздаги одамникини ушлашга ҳаракат қилайлик. Иккала қўлингиз билан бир одамнинг иккала қўлини ушламанг — бир қўлингиз билан бир иштирокчининг, иккинчи қўлингиз билан эса иккинчи иштирокчининг қўлини ушланг. Шундай қилиб бошлаймиз. Бир, икки, уч».

Шундан сўнг тренер барча қўллар бир-бирини ушлашганига ишонч ҳосил қилганидан сўнг, гуруҳ қатнашчиларига қўлларини қўйиб юбормай, машқни бошлаш, яъни «чигални ёзишни» таклиф қилади. Тренер ҳам бевосита машқда қатнашади, аммо бу пайтда турли ечимлар таклиф этмайди. Машқ бажариш давомида, гуруҳда машқни ечиш қийинлиги ёки мумкин эмаслиги тўғрисида турли фикрлар айтилади. Бундай пайтда тренер хотиржамлик билан, бу ҳал қилиниши мумкин бўлган вазифа эканлигини, чигал ечилиши мумкинлигини таъкидлаши керак. Машқ уч вариантнинг бирор кўринишида ижро этилиши мумкин.

Гуруҳнинг барча қатнашчилари бир доира ичида турадилар. Бу пайтда кимдир орқасига, яна кимдир ёнига қараб туриши мумкин, асосийси доира ҳолати сақланиб қолиши керак.

Агар гуруҳ катта бўлса, унда икки ёки ундан ортиқ мустақил доиралар ташкил қилиниши мумкин.

Гуруҳ қатнашчилари занжир бўлиб, бир-бирларига боғланиб доира ҳосил қиладилар. Бу машқни бажариш учун гуруҳ қатнашчиларига вақтни 3-5 минутдан 20 минутгача белгилаш мумкин. Баъзан гуруҳлар занжирни ечишдан бош тортишлари мумкин.

Машқ якунлангандан сўнг, гуруҳга бундай саволлар билан мурожаат қилинади: «Машқни бажаришга нима ёрдам берди?», ёки «Машқни тезроқ бажариш учун яна нима қилса бўларди?». «Бу машқни тезроқ бажариш учун нима халақит берди?». Бизнинг назаримизда бундай саволлар бериш мақсадга мувофиқдир. Одатда иштирокчилар, ўйин муҳокамасида шундай фикрга келадилар: «Бундай машқни муваффақиятли ҳал этиш учун ҳамкорлик, бир-бирига ҳурмат билан муносабатда бўлиш, барча ўзини эркин ҳис этиши, барча кишини фикрларини инобатга олиш ва машқ жараёнини диққат билан кузатиб бориш керак экан». Бу машқ гуруҳни бириктиришга, шунингдек оғир кечган кунни мароқли якунлаш имконини беради. Машқни эҳтиёткорлик билан бажариш талаб қилинади, чунки у иштирокчилар орасида жисмоний

боғланишни тақозо этади. Агар тренер ўйин давомида бирор қатнашчининг толиққанини сезса, уни ўйиндан озод қилиши мумкин.

Низоли вазиятлар ўйинлари.

«Низоли вазиятларни ҳал этиш».

Мақсад: Низони бартараф этувчи ҳаракатлар намунасини ҳавола этишдан иборат (айни ҳолатда бу - ўз-ўзига ишончли ҳулқ-атвор кўринишидир). Иштирокчиларни «ичи пуч» низоларнинг сабаблари билан таништириш. «Ижтимоий ҳавфли» вазиятлардан конструктив (ижобий ечим топган ҳолда) чиқиб кета олиш ва низодан четда қолиш малакаларини шакллантириш.

Материаллар: Вазиятлар баён этилган 3 хил рангли қоғозлар.

Вазиятлар:

N1: «Тенгқурларинг ҳали бирор марта сигарет чекиб кўрмаганингни мазах қилиб устингдан кулишаяпти. Улардан бири сенга: «Сен ҳали ёш боласан ва бундай жиддий ишлар билан шуғулланиш сенга эрталик қилади», - деди. Унинг гапи сенга жуда оғир ботди ва Сен унга жавоб беришга қарор қилдинг.

N2: Хулқи яхши бўлмаган тенгқурларингдан бири кечқурун қаердадир ўтадиган кечага сени таклиф қилаяпти. У бола (қиз) спиртли ичимлик истеъмол қилади ва ҳатто сигарет ҳам чекади. У сенга: «Юр, бир дам олиб келамиз, сен ахир катта йигитсан-ку (қизсан-ку), уйингдагилар сенга рухсат беришади-ку», - деяпти. Бу вазият сени безовта қиляпти ва сен унга рад жавобини бермоқчисан.

N3: Агрессив ҳолатдаги киши иккинчи - ўзига ишонган ва эътироз билдираётган одамни спиртли ичимлик ичишга ундаяпти.

Ўйиннинг бориши: Ўйин 20 минут давом этади.

1. Бошловчи кўпинча учрайдиган низоли вазиятларнинг сабабларини айтади ва уларнинг олдини олиш ёки улардан чиқишнинг қадам-бақадам босқичларини санаб ўтади.

«Ичи пуч» низоларнинг сабаблари:

Кўпинча одамлар ўртасидаги низоли муносабатларнинг сабаби - улар бир-бирларини ёки бирон муаммога нисбатан шеригининг муносабатини охиригача яхши тушунмаслигидадир. Бундай вазиятларда суҳбат келишиш йўналишида эмас, балки ўзаро талаблар қўйиш даражасида олиб борилади. Кўп жихатдан, бу хил ҳаракат услубини танлашнинг сабаби низоли вазиятлардан чиқиш

тажрибасининг йўқлиги ва низоларни конструктив ҳал эта олмасликдир.

Низони конструктив ҳал этиш учун ҳар икки томонни нима қониқтирмаётганлигини аниқлаб олиш зарур. Бунинг учун эса бир неча қадамдан иборат бўлган қуйидаги алгоритмни ўзлаштириб олган маъкул:

***Муаммонинг моҳиятини ва айти пайтда нимани ҳис этаётганлигини тушунтиринг. Муаммо ҳақидаги ўз фикрини тўла баён этинг.

Ушбу вазиятдан чиқиш ечимини, ўз талабингиз ва илтимосингизни айтинг.

***Сизнинг талабингиз юзасидан шерингизнинг фикрини аниқланг.

*** Шерингизнинг самимий гаплари ёки у таклиф этган ечим учун унга ташаккур билдиринг.

2. Бошловчи иштирокчилар орасидан №3 вазиятни ижро этиш учун кўнгиллиларни чақиради ва бу ўйин орқали низоли вазият келиб чиқишининг олдини олиш имконияти намоян этилади. Муҳокама.

3. Гуруҳ учликларга бўлинади.

Ҳар бир учликда учта вазият ўйин тариқасида ижро этилади (ҳар бир иштирокчи агрессив, низодан чиқа олувчи ва ўзига ишонган одам ролида ҳамда кузатувчи ролида иштирок этиши шарт).

4. Ҳар бир вазият ижро этилганидан кейин кузатувчилар ўз таассуротлари билан ўртоқлашадилар.

5. Ўйин ниҳоясида иштирокчилар ўз кечинмалари ҳақида фикр алмашадилар, қандай ижобий натижаларга эришилганлиги ёки муваффақиятсизликларнинг сабаблари муҳокама қилинади.

Мулоқот мавзусига тегишли ўйинлар.

«Бузуқ телефон» машқи.

Мақсад: Маълумот узатишдаги бузилишларни англаш.

Маълумотни анланган ҳолда идрок қилиш ва фаол тинглаш услубини ўзлаштириш.

Йўриқнома: «Ушбу машқимизда 6 киши иштирок этиши керак. Бунда 5 киши хонадан ташқарида пойлаб туришади, 1 киши эса хонада қолади. Мен хонада қолган одамга оғзаки топшириқ айтаман. Бу одам иложи борича ҳамма топшириқни эслаб қолади ва

иккинчи (хонадан ташқарида турганлардан бирига) одамга айтади. Иккинчи одам учинчисига, учинчиси тўртинчисига ва ҳ.к. Биз эса маълумотлар қандай узатилишини кузатиб тураемиз. Кейин эса худди шу жараёни муҳокама қилаемиз».

5 та ўқувчи хонадан чиққанидан кейин бошловчи қолган 1 кишига қуйидагича топшириқ айтади: «Сиз мактаб директорининг муовинисиз. Директоримиз Собир Комилович Сизни анча пойладилар. Лекин келмаганингиздан сўнг сизга мен орқали топшириқ айтиб кетдилар. Айтдиларки, у киши ҳозир бизга Япония аппаратурасини олиш учун ҳужжатларни расмийлаштиришга кетдилар, у ердан чиқиб районда кенгайтирилган йиғилишга борар эканлар. Агар улар соат 12 гача келмасалар ўқитувчилар мажлисини ўзингиз ўтказар экансиз, бу мажлисда 8 «б» синфнинг давоматини кўриб чиқиш керак. Кейин соат 15.00 да мактабимизга Польшадан келаётган меҳмонларни кутиб олиш учун аэропортга 1 та «Нексия» билан 1 та «Дамас» автомашинасини чиқариш керак экан. Яна айтдиларки, соат 17.00 да ХТБнинг ижтимоий таъминот бўлиmidан гўшт келар экан. Ҳамма ўқитувчиларга 2 килограммдан гўшт тарқатиб директорнинг улушини холодильникка солиб қўйсангиз ўзлари келиб олиб кетар эканлар».

Шундан сўнг маълумотлар бирин-кетин кириб келаётган ўқувчиларга узатила бошлайди.

Машқ сўнгида одатда маълумотнинг бузилиши кузатилади. Машқда иштирок этган ўқувчилар видео ёрдамида маълумот мазмунини билиб оладилар. Шундан сўнг ўқувчиларга ҳар қандай маълумотни биринчи манбадан олиш зарурияти айтиб ўтилади. Маълумотларнинг бир кишидан иккинчи кишига ўтиши натижасида у қанчалик ўзгариб кетиши пайдо бўладиган миш-миш гапларга асос бўлиши айтиб ўтилади.

Маълумот узатишдаги хатоларни бартараф этиш мақсадида фаол тинглашни ўрганиш машқи таклиф этилади. Бу машқ йўриқномасига кўра ҳамма ўқувчилар уч кишилиқ гуруҳларга бўлинадилар. Бу гуруҳдаги уч ўқувчи уч хил ролда иштирок этади: гапирувчи, тингловчи ва назоратчи.

Гапирувчи ҳаётдаги бирор бир воқеани айтиб беради ва тингловчи бу воқеани иложи борида эсида олиб қолиб, қайтадан такрорлаб айтиб бериши керак. Назоратчининг вазифаси йўл қўйилган хатоларни айтишдан иборат. Гуруҳдаги ҳар бир иштирокчи учта ролдан бирортасида иштирок этиши шарт. Ушбу

машқни бажариш орқали иштирокчилар вербализация, яъни фаол тинглаш методини ўзлаштирадilar.

Шахслараро муносабатлар ва низоли вазиятларни ҳал этиш усуллари.

Мақсад: Ролли ўйин орқали ҳамкорлик муносабатлари ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш.

Бошловчи 10 та ўқувчини хонанинг ўртасига таклиф этади. Улар икки қатор бўлиб, бир-бирларига қарама-қарши туришади ва улар олдига йўриқномага биноан вазифа қўйилади.

Йўриқнома: «Тасаввур қилинг, сиз иккита мактабнинг вакилларисиз. Яқинда физика фанидан икки кунлик олимпиада бўлиши керак, лекин олимпиаданинг қаерда бўлиши ҳали аниқ эмас. Биринчи қатор - А томон - биринчи мактаб вакиллари, иккинчи қатор эса - В - томон - иккинчи мактаб вакиллари. Олимпиада кимнинг мактабида ўтиши ҳозирги сизнинг ҳаракатингизга боғлиқ. Ҳар бир томондаги ўқувчи иложи борича қаршисидаги шеригини ҳар хил ваъдалар, таклифлар билан ўз томонига оғдириб олишга ҳаракат қилиши керак. Лекин бу мулоқот сўзсиз - имо-ишоралар ёрдамида ўтиши керак. Қайси томонга ўтилса, олимпиада шунинг мактабида ўтади. Бунинг учун сизга икки минут вақт берилади».

Ўқувчиларнинг мулоқоти тугагандан сўнг бажарилган вазифа таҳлил этилади. Иштирокчилар жойларига ўтирганларидан сўнг бошловчи бўлиб ўтган ечим вариантларини флипчартга ёзади. Ушбу музокарадаги муносабатлар қуйидагича бўлиши мумкин.

1. А-Б. А томон Б томонга ўтади ва Б жойида қолади. Муносабатларнинг бу тури Б нуқтаи назаридан қараганда рақобат деб аталади.

2. А-Б. А томон жойида қолади, Б томон эса А томонига ўтади. Б нуқтаи назаридан қараганда бу хил муносабат ён бериш деб аталади.

3. А-Б. А ҳам Б ҳам бир-бирларининг томонига ўтишмайди ва ўз жойларида қолишади, бу хил муносабат пассивлик, яъни масалани ҳал этишдан қочиш дейилади.

4. А-Б. Тўртинчи муносабат типи компромисс деб аталади. Бизнинг мисолимизда олимпиада 3-бир мактабда ўтказилиши таклиф этилади.

5. А-Б. Бу муносабат тури ҳамкорлик деб аталади. Ва бунда муаммо иккала томоннинг манфаатлари ҳисобга олинган ҳолда ҳал

этилади. Яъни олимпиаданинг бир куни бир мактабда, иккинчи куни эса иккинчи мактабда ўтади. Бу ҳолда иккала томоннинг қизиқишлари қондирилади. Ва ҳеч қайси томон ўзини камситилган деб ҳис этмайди.

Бу машқ хулосасига кўра, мулоқотнинг ҳамкорлик услуби энг самарали ва конструктив бўлиб ҳисобланади.

Машғулотнинг иккинчи ярми низоли вазиятларни ҳал этишга қаратилган бўлиб, ўқувчилардан бирон-бир низоли, муаммоли вазиятни айтиш сўралади. Ушбу низоли вазиятнинг турли ечимлари ўқувчилардан сўралади ва ҳар бир таклиф этилаётган вариант бирон муносабат турига тааллуқли деб топилади. Одатда, муаммоли вазият ечимларидан ҳамкорликка тааллуқли бўлган вариант низони ҳал этишдаги конструктив йўл бўлиб ҳисобланади. Бир неча низоли вазиятларни таҳлил этиш орқали ўқувчилардан ушбу хулоса мустаҳкамланади.

«Автобусда».

Мақсад: Ўқувчиларда муомала маданиятини шакллантириш, шахслараро муносабатларни ижобий ривожлантириш.

Иштирокчилардан бири автобусдаги безори ролини ўйнайди, қолганлар эса йўловчилар. Безори автобусдаги иккита ўриндикни эгаллаб олиб, бирига ўзи ўтирибди, бирига эса магнитофонини қўйган. У ҳеч кимга жой бермоқчи эмас. Йўловчилардан ҳар бири безори билан тил топишиб унинг ёнига ўтиришга ҳаракат қилиб кўриши керак. Шарт шуки - мақсадга жанжалсиз эришиш лозим.

«Авлодлар ўртасидаги низо».

Мақсад: Ўқувчиларда муомала маданиятини шакллантириш, шахслараро муносабатларни ижобий ривожлантириш.

Бунда уч киши иштирок этади - йигит, қиз ва катта ёшли одам. Авлодлар ўртасида «Эҳ, ҳозирги ёшлар...» қабилида тақлид уюштирилади. Йигит ва қизнинг вазифаси: имкон борича хушмуомалалик билан низодан қочиш. Жюри аъзолари ҳар бир ўқувчининг ҳаракатини баҳолаб боради.

«Орқадаги ёзувлар».

Иштирокчиларнинг орқаларига варақ маҳкамлаб қўйилади. Ҳамма иштирокчилар хонада хоҳлаган одамнинг олдига бориб унинг орқасидаги қоғозга бу одамнинг нимаси ўзига ёкишини ёзиши керак. Вазифани мукаммаллаштириш ҳам мумкин. Масалан, ўша одамда нимани ўзгартиришни хоҳлашини ёзиши мумкин.

Информацияни (маълумотни) сўзсиз узатиш.

Бу ўйинда бошловчи йўналтириб турувчи ролини бажаради. Бошловчи шундай тушунтириш беради: «Ҳозир бир киши хонадан ташқарига чиқиб туради, қолганлар эса унга қанақа маълумотни айтиш лозимлиги ҳақида келишиб олишади. Мен уни чақираман, шунда бутун гуруҳ имо-ишора, турли қилиқлар ва юз ҳаракатлари билан унга шу информацияни узатишга ҳаракат қилишади. Чақирилган одамнинг вазифаси - гуруҳ унга айтмоқчи бўлаётган маълумотни англаб олишдан иборат».

Бошловчига эслатма: Одатда, ўсмирлар ўйин муҳитидан ножўя хатти-ҳаракатларни бажариш учун баҳона сифатида фойдаланишлари мумкин. Албатта, бу ўйинда ножўя ҳаракатлар бўлиши табиий, лекин кимки вазиятдан шўхлик ва ҳазил-ҳузул учун фойдаланмоқчи бўлса, уни ўйнаётган гуруҳнинг ўзи тартибга келтириб қўйиши керак. Бу усулнинг муҳим таъсир кучига эгаллигини ҳисобга олиб, уни жамоатчиликдан ҳоли ва шовқин кам бўлган махсус хоналарда ўтказиш мақсадга мувофиқдир.

Икки қўллаб кўришиш.

Иштирокчиларнинг ҳаммаси доира шаклида ўтиришади. Қўллар бир-бирига бирлаштирилган бўлади. Иштирокчилар бирваракайига хоҳлаган томонидаги (чап ёки ўнг ёнидаги) кишига саломлашиш учун қўшқўллаб қўл узатади. Униси эса қўлларини ёнидагисига узатиши мумкин ва биринчи иштирокчига навбат етгунича шу ҳолда давом этади. Шундай қилиб бир нечта мос келмаслик ҳолати кузатилиши табиий. Ана шунда қанақанги қий-чув кўтарилишини кўрасиз!

Бу ўйинни бир неча бор такрорлаш нафас ростлаш ва тинчланиш учун фойдалидир.

Азиз меҳмон ўйини.

Мақсад: а) шахсинг ва хусусан, протогонист (меҳмон) шахсининг гуруҳ томонидан ҳурмат қилинишини тасдиқлаш; б) гуруҳда одам билан муомала қилиш санъатини шакллантириш; в) бевосита (ўйинни амалга ошириш орқали) гуруҳдаги айрим иштирокчиларнинг протогонистга нисбатан салбий муносабатини шакллантириш.

Бу ўйинда протогонист сифатида гуруҳдаги энг кўзга ташланмайдиган, суст ўсмир танланади.

Бошловчи ўйиннинг моҳиятини қуйидагича тушунтиради: «Ҳозир бир киши ташқарига чиқиб, то уни чақирмагунимизча эшик орқасида кутиб туради. Қолганлардан 7 кишини биз ҳар бир ўйин

қатнашчиларининг иштирокини ва хулқ-атворини баҳолаш учун (5 балли системада) ҳакам сифатида сайлаймиз. Вазифангиз нимадан иборатлигини айтиб олинг: эшик ортидаги киши - бизнинг энг азиз меҳмонимиз. Тасаввур қилинг, у бизнинг республикамиз учун дўст мамлакат бўлган АҚШ давлатининг вакили булиб, Ўзбекистон ва Америка ўртасида мустаҳкам алоқаларни йўлга қўйиш учун ташриф буюрган. Иштирокчилардан бири меҳмонни чақиради, шу билан бирга унга ҳамроҳлик ва таржимонлик ҳам қилади. Қолган иштирокчиларнинг ҳар бири меҳмон билан кўришишга, ундан ниманидир сўрашга, унга нималарнидир гапириб беришга ҳаракат қилиши керак, чунки меҳмон зеркиб қолмаслиги керак. Ҳакам аъзоларининг вазифаси: қатнашчиларнинг иштирокини кузатиб бориб, кимда-ким меҳмон билан қуруқ, бетакаллуф, сохта, хушомадгўйларча ва одобсизларча муносабатда бўлса, уларнинг балларини туширишдан иборат. Одобсизлар ва баллари паст бўлганлар ўйиндан чиқарилади. Ҳакамлар ҳар бир иштирокчининг ўртача баҳосига қараб, унинг ўзаро муносабатга киришиш қобилиятига баҳо берадилар».

Бошловчи ҳам иштирокчилар билан биргаликда ҳакам аъзоларини, ҳамроҳлик қилувчи (таржимон)ни ва «меҳмон»ни танлайди. Ҳамроҳлик қилувчи хонадан чиқиб кетади ва бир пасдан сўнг «меҳмон»ни бошлаб киради. Иштирокчилар протогонистни доира шаклида ўраб оладилар ва унинг атрофида ким қандай истаса шундайлигича ўтирадилар. У билан гаплашишнинг навбатманавбатлиги шарт эмас, муҳими ҳар бир иштирокчи у билан муносабатга киришиши керак.

Олдиндан маълум бўлган кулгули нарсалар (меҳмон билан «чет тилида гаплашиш» ва мулоқотнинг одатланилмаган усули) ўйинга завқ бағишлайди, кулгу уйғотади, лекин таъкидланган жиддийлик йўқолмайди. Тажрибаларда кўринишича, протогонист билан мулоқотда бўлувчи шахслар ўз муносабатларида хазиломуз, кулгули ҳаракатларни ҳам қўллайдилар. Бунда иштирокчилар, ҳатто ҳакамлар томонидан баллар камайтирилиши эҳтимолини ҳам унутиб қўядилар. Шундай вазият кузатилганда, ўйин ниҳоясида бошловчи иштирокчиларнинг бу хил (ноўрин) ҳаракатларини енгилгина бўлса ҳам таъкидлаб ўтиши керак.

Меҳмон номига айтилаётган олқишлар ҳақида олдиндан бошқотириб ўтириш шарт эмас, балки иштирокчилар буни ўйин жараёнида ўйлаб топишларига имконият яратиш керак.

«Автобус» ўйини.

Мақсад: Мулоқот мазмунини шахсинг новербал ҳаракатларидан англаш имконияти ҳақидаги тушунчаларни шакллантириш. Новербал компонентлар: имо-ишора, мимика ва миссий ҳолатларни ўқий олиш қобилиятларини аниқлаш.

Бошловчи иштирокчиларга инсоннинг мулоқот жараёни қанчалик бой эканлиги, у фақатгина оғзаки мулоқотдан иборат бўлмай, балки сўзлар ёрдамсиз узатиладиган маълумотларга ҳам бой эканлиги ҳақида айтиб ўтади. Сўзлар ёрдамсиз узатиладиган маълумотлар мулоқотдаги новербал компонент дейилади. Бу хил компонентларни: имо-ишоралар, мимика (юз ифодаси) ва ихтиёрсиз тана ҳаракатларини мулоқотга киришаётган ҳар қандай одамда кузатиш мумкин. Бу хил компонентларни зеҳн билан кузатиш ва тушуниш натижасида кўпинча суҳбатдошимиз айта олмайдиган майл, истаклари ҳақида маълумот олишимиз мумкин. Бу хил ҳаракатларни кузата олиш қобилияти инсон ички оламида юзага келаётган норозиликларни олдиндан сезиш, суҳбатдошини «яримта» гапидан тушуна олиш имкониятини беради. Натижада, мулоқот жараёнида бу хил омилларни ҳисобга олиш бу жараённи анча енгиллаштиради ва ўзаро тушуниш ҳиссини келтириб чиқаради.

Ўқувчиларда бу хил билимларни мустаҳкамлаш учун қуйидаги машқ таклиф этилади. Ўқувчилар икки қатор бўлиб бир-бирларига қарама-қарши ҳолда юзма-юз турадилар. Ҳар бир ўқувчи қаршисидаги шериги билан машқни бажаради.

Йўриқнома: Тасаввур қилинг, сизлар қарама-қарши томонларга кетаётган автобусда кетаяпсизлар, автобус ойнасидан бошқа автобусда кетаётган танишингизни кўриб қолдингиз. Биринчи гуруҳдагилар сизларнинг ўша танишингизга бирон зарур, муҳим гапингиз бор. Имо-ишора орқали унга ўз фикрингизни тушунтиришингиз керак. Иккинчи гуруҳдагилар, сизлар ўз суҳбатдошингизни имо-ишорасидан нима демоқчи эканлигини тушуниб олишингиз керак.

Ўқувчилар машқни бажариб бўлганларидан сўнг бошловчи ҳар бир гуруҳ иштирокчиларига қуйидаги савол билан мурожаат қилади: Шерингиз бермоқчи бўлган маълумотдан нимани тушундингиз? Иккинчи гуруҳдагиларга эса «Сиз аслида нима демоқчи эдингиз?», деб сўралади. Натижалар солиштириб чиқилади ва новербал имо-ишора ва хатти-ҳаракатлар индивидуал хусусиятга

эга бўлиши билан бирга умумий томонларга ҳам эгаллиги таъкидлаб ўтилади. Мулоқот давомида бу жараён иштирокчиларнинг нафақат сўзлари балки, хатти-ҳаракатлари, юз ифодаси, товушидаги интонацияларни ўқий олиш зарурлиги ҳақида хулоса чиқарилади.

Ишчанлик муҳитини яратувчи ўйинлар.

Жой алмашиш

Иштирокчилар доира атрофида ўтирадилар, тренер эса доира ўртасида туради.

Йўриқнома: доиранинг марказида турган киши (бошида бу мен бўламан) бирор умумий белгига эга бўлган нарсани ҳаммага таклиф этади ва кимда шу белги бўлса у жойини алмашади. Масалан, мен шундай дейман: «Синглиси борлар жойингизни алмаштиринг» ва ҳамма синглиси борлар жойларини алмаштиришлари керак. Бунда доиранинг марказида турган киши бўшаган жойни эгаллашга улгуриши керак. Марказда жойсиз қолган иштирокчи эса ўйинни давом эттириши керак».

Машқ тугаганидан сўнг тренер гуруҳга қуйидаги саволлар билан муурожаат этиши мумкин: «Сиз ўзингизни қандай сезаяпсиз?», «Ҳозир сизнинг кайфиятингиз қандай?». Қоидаги мувофиқ машқлар қуйидагича ўтади. У қизишганликни пасайтиради, кайфиятини кўтаради, диққат ва фикрларни фаоллаштиради.

Ўтириб туриш

Ҳамма иштирокчилар доира шаклида ўтирадилар.

Йўриқнома: «Мен сизларга у ёки бу панжалар сонини кўрсатаман. Баъзан бир қўлда, баъзан икки қўлда, мен қўлимни кўтаришим билан, шунча иштирокчилар ўринларидан туришлари керак, нечта эканлигини мен кўрсатаман. (кўп ҳам, оз ҳам эмас) Масалан: агар мен қўлимни кўтариб тўртта панжамни кўрсатсам (кўтаради ва кўрсатади) унда мумкин қадар тезроқ сизлардан тўрт киши туради. Қачонки, мен кафтимни туширсам, улар ўтиришлари мумкин».

Тренер гуруҳга бир неча марта у ёки бу панжаларининг сонини кўрсатади. Машқ бошланишида 5-7 панжани кўрсатиш яхшироқ бўлади, охирига бориб эса 1-2 та панжаларни. Машқнинг бажарилиши жараёнида тренер гуруҳ иштирокчиларининг вазифани бажаришга бўлган интилишлари ҳақида мулоҳаза юритади ва тааллуқли хулосалар чиқаради. Муҳокама вақтида

тренер гуруҳга бир неча саволлар бериши мумкин: «Биз олдимизга қўйилган вазифани бажаришимизда нима ёрдам берди, ёки унинг бажарилишини нима қийинлаштирди?», «Сиз туришга қарор қилганингизда нимани назарда тутдингиз? Агар бизда бу вазифани олдиндан муҳокама қилиш, қарор қилиш имконияти бўлганда, ишни қандай ташкил этган бўлардик?».

Мевали салат.

Ўйин иштирокчилари доира шаклида ўтириб олишади, улардан биттаси (чақирувчи) ўртада туради. У учта одамдан энг яхши кўрган мевасининг номини айтишини сўрайди ва кейин доира бўйлаб юриб, ўзидан бошлаб ҳар бир иштирокчига айтилган уч хил меванинг номи билан «исм» қўйиб чиқади. Масалан, агар мевалар — олма, анор, узум бўлса, ўзига «олма» деб ном қўяди ва қолганларга ҳам шу тарзда ном қўйиб чиқишни давом эттиради (иштирокчиларнинг ҳаммасига исм қўйилмагунча). Шундан сўнг бошқаларга ном берган ўртадаги одам мевалардан бирортасининг (масалан, олма) номини айтса, барча «олмалар» ўринларини алмашишлари лозим бўлади, ўртадаги одам эса улардан бирининг ўрнига ўтириб олишга ҳаракат қилиши керак. Туриб қолган одам чақирувчи бўлади. Агар ўртадаги одам «мевали салат» деса барча иштирокчилар ўринларини алмашадилар.

Бу ўйин жуда қизикарли ва жалб қилиш хусусиятига эга бўлиб, иштирокчилар ўртасидаги барьерни йўқотишга ва уларни тез ўйлаб, тез ҳаракат қилишга ундайди.

Ҳайвонот олами.

Ўйин иштирокчилари доира бўлиб туришади ва ўзларига бирорта ҳайвоннинг номини танлашади. 20 кишидан иборат гуруҳ учун 6 та ҳайвоннинг номи етарли. Бир хилдаги ҳайвонларнинг номи қоғозга сонлар билан ёзилиб, уларга шулардан бирини олиш таклиф этилади. Иштирокчилар маълум бир ҳайвонларни танлаб бўлганларидан сўнг кўзларини юмиб, атрофда айланиб юрадилар ва ўзлари мансуб бўлган турдаги шерикларини излайдилар. Бунда ҳамма ўзига хос овоз билан бир-бирини чорлаши керак (масалан, «ба-а-ба-а», «мёв-мёв», «вов-вов» ва ҳ.к.). Иккита бир хил «ҳайвон» бир-бирини топиб олса, улар кўллларини маҳкам ушлаганча кейинги шеригини излашга тушадилар ва барча шеригини топиб, токи алоҳида гуруҳлар тузилмагунча давом этаверади.

Бу кириш ўйини ҳисобланиб, у асосан иштирокчиларда бир-бирларига нисбатан ишонч ҳиссини ҳосил қилади.

IV-БОБ. НАЗОРАТ ТОПШИРИҚЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ МЕТОДЛАРИ

“АССЕСМЕНТ” МЕТОДИ

“Ассесмент” инглизча “assessment” сўзидан олинган бўлиб, “баҳо”, “баҳолаш” маъноларини билдиради. **Ассесмент методи** талабаларнинг билим, кўникма ва малакалари даражасини ҳар томонлама, холис баҳолаш имкониятини таъминловчи топшириқлар тўплами бўлиб, у биографик анкета, таълим соҳасидаги ютуқлар баёни, ўқув индивидуал топшириғи, баҳс-мунозара, интервью, ижодий иш, тест, индивидуал кейс, тақдимот, эксперт кузатиши, ролли ҳамда ишбилармонлик ўйинлари кабилардан ташкил топади. Бу метод асосан қуйидаги уч мақсадга хизмат қилади:

- 1) талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларини ҳар томонлама, холис баҳолаш;
- 2) талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларини ривожлантириш имкониятларини аниқлаш;
- 3) талабаларнинг билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришга хизмат қиладиган истиқбол режа (мақсадли дастур)ни шакллантириш.

Мазкур технологиянинг яратилиш тарихи ўтган асрнинг 30-40-йилларига бориб тақалади. Дастлаб технология мавжуд ҳарбий вазиятларни тўғри баҳолаш оладиган, ҳарбий ҳаракатлар жараёнини самарали бошқарадиган, зарур ўринларда оқилона ҳаракатни ташкил эта оладиган инглиз ҳамда немис ҳарбийлари орасидан билимдон, тадбиркор, маҳоратли ҳарбийлар, шунингдек, офицерларни танлаш мақсадида қўлланилган.

Кейинчалик бу метод тадбиркорлик соҳасига ҳам самарали татбиқ этилди. Методни биринчи марта 1954-йилда “АТ&Т” компанияси томонидан тадқиқот дастурларини амалга ошириш доирасида қўлланилган.

Тўрт йилдан сўнг малакали менежерларни танлаш мақсадида қўлланила бошланган ушбу метод негизида тадбиркорлар ва психологлар билан ҳамкорликда мазкур технология ёрдамида ишлаб чиқариш, савдо, маиший хизмат кўрсатиш корхоналари ҳамда ташкилотлар учун малакали мутахассисларни танлаш

хизмати – “Ассесмент-марказ” (“The Assessment Centre”) фаолиятини йўлга қўйилди.

1960 йилда “IBM”, “Standart oyl of Ogayo”, “Sirs Robaks” каби йирик америка компаниялари ўз фаолиятларига бу технологияни самарали татбиқ этдилар. Агар 1980 йилда 2000 та фирма “Ассесмент-марказ” асосида малакали мутахассисларни танлашни маъқул кўрган бўлса, ҳозир бу технологиядан ўн минглаб корхона, ташкилот, фирма ва компанияларда самарали қўлланилмоқда.

Айни вақтда ишлаб чиқарувчи ва савдо компаниялари малакали менежерларни танлаш мақсадида мазкур технологиядан муваффақиятли фойдаланмоқдалар. Сўнгги йилларда мазкур технология таълим тизимига ҳам самарали жорий этилди. Унинг ёрдамида талабаларнинг билим, кўникма ва малакалари даражаси ҳар томонлама, холис баҳоланмоқда.

Методнинг қўлланиши. “Ассесмент” методи ўқув машғулотларининг барча турларида (дарс бошланиш ёки дарс охирида ёки ўқув предметнинг бирон-бир бўлими тугалланганида) ўтилган мавзунини ўзлаштирилганлик даражасини баҳолаш, такрорлаш, мустаҳкамлаш ёки оралиқ ва якуний назорат ўтказиш учун, шунингдек, янги мавзунини бошлашдан олдин таълим олувчиларнинг билимларини текшириб олиш, малака оширишга келган тингловчиларнинг дастлабки билимлари, кўникма, малакаларини аниқлаб олиш учун мўлжалланган.

Ушбу методни машғулот жараёнида ёки машғулотнинг бир қисмида ҳамда яқка тартибда қўллаш мумкин. Бу методдан уйга вазифа беришда ҳам фойдаланса бўлади. Бунда топшириқлар шакли 10-жадвалдаги кўринишда бўлиши мумкин:

жадвал

“Ассесмент” методи бўйича топшириқ намунаси

<p>Тест. Тегишли фан бўйича ўтилган (бўлим, курс) юзасидан 1-2 та тест берилади.</p>	<p>Муаммоли вазият. Ўтилган мавзу асосида аниқ ҳаётий вазият, ҳодисага асосланган муаммо берилади.</p>
<p>Симптом. Мавзу бўйича илмий-назарий фикрлар, ғоялар, таърифлар тугалланмаган фикр кўринишида берилади, масалан:таъриф беринг, илмий</p>	<p>Амалий кўникма. Ўтилган мавзу мазмунини ҳаётда иш фаолиятида қўллашдаги кўникмаларга тегишли топшириқ берилади, масалан:</p>

ТЕСТ МЕТОДИ

Инсонлар ўратасидаги психологик фарқларни аниқлаш 19 аср психологиясига оид бўлиб, уни биринчилар қаторида **Ф.Гальтон** ишлатишга ҳаракат қилган. У “квалиметрия», яъни ўлчаш деган тушунчани фанга киритди. Педагогикада тест асосида ўлчашни ўрганувчи фан тестология деб аталади. 1864 йили биринчи марта педагогик тест **Ж.Райс** томонидан орфография учун ишлаб чиқилди. **Т.Стоун** томонидан арифметика фани учун тест ишлаб чиқилди.. 1902 йили **Э.Торндайк** педагогик тестларнинг назарий асосларини ишлаб чиқади.

- 1961 йили АҚШда 2000 дан ортиқ стандарт тестлар ишлаб чиқилди. Жаҳон тест компанияси ташкил топди (Educational Testing Service)
- 1925 йили Россияда “Мактаб ишлари методикаси” институтида тест комиссияси ташкил этилди.
- 1926 йили биринчи стандар тестлар яратилди.
- 1936 йили "тест" методи буржуазия элементи сифатида қабул қилиниб, ундан воз кечилган. В 60- йилларда Россия педагоглари яна тестларга мурожат этишни бошладилар.
- 20 асрнинг бошида Америкалик олим В.А.Макколл психологик ва педагогик тестларни ажратади
- 1915-1930 йилларда Америкада тестология фани жуда тез тараққий этади ва мактабдаги барча фанлардан миллий тестлар ишлаб чиқилади.

Тури ва шаклига кўра: *Очиқ тиндаги тестлар:* бир тўғри жавобли, бир неча тўғри жавобли, муттаносиблик, изчиллик.

Ёпиқ тиндаги тестлар: тўлдирувчи, давом эттирилувчи

Тест топширигининг турлари

Стандарт тестлар

Стандарт педагогик тестлар мазмуни ва моҳиятига кўра 2 турга ажратилади:

- 1) гомоген тестлар;
- 2) гетероген тестлар;

1. Гомоген тестлар бу қийинчилик даражаси бўйича ўсиб боровчи, ўзига хос шаклга эга бўлиб, таҳсил олувчиларнинг муайян мазмун юзасидан тайёргарлик даражаси, билим, кўникма ва малакаларини сифатли ва самарали назорат қилиш ва баҳолашга мўлжалланган *битта ўқув курс бўйича (битта фан бўйича) тузилган* топшириқлар тизими саналади.

2. Гетероген тестлар бу қийинчилик даражаси бўйича ўсиб боровчи, ўзига хос шаклга эга бўлиб, таҳсил олувчиларнинг муайян мазмун юзасидан тайёргарлик даражаси, билим, кўникма ва малакаларини сифатли ва самарали назорат қилиш ва баҳолашга мўлжалланган *бир нечта ўқув курс бўйича тузилган* топшириқлар тизими саналади. Яъни, бунга *бир неча фан ва соҳалар бўйича тузилган* тестлар киради.

Ностандарт тестлар

Ностандарт тестлар мазмуни ва моҳиятига кўра қуйидаги гуруҳларга ажратилади:

- *Интегратив тестлар;*
- *Адаптив тестлар;*
- *Мезонли-мўлжал олиш тестлари.*

Интегратив тестлар интеграл мазмун, шакл, қийинчилик даражаси бўйича ўсиб боровчи, таълим муассасасининг битирувчисининг тайёргарлик даражаси ҳақида *умумлашган якуний хулоса чиқаришга имкон берадиган* тест топшириқлари саналади.

Яъни, бир-бирини тўлдирувчи фанларнинг синтезига асосланиб тузилган бўлиб, тайёргарлик даражаси ҳақида умумлашган якуний хулоса чиқаришга имкон берадиган тест топшириқлари ҳисобланади.

Адаптив тестлар автоматлаштирилган, таҳсил олувчиларга нисбатан *индивидуал ёндошиш имконини берадиган*, топшириқ мазмуни, бажариш тартиби, қоидаси, шу топшириқни бажариш натижасида таҳсил олувчининг эгаллаши мумкин бўлган бали ва

тест натижаларини умумлаштириш бўйича кўрсатмалардан иборат бўлади.

Ушбу тест топшириқларига индивидуал ёндашган ҳолда ўқувчининг билим даражасига мослаштирилган ҳолда тузилган тестлар киради.

Мезонли-мўлжал олиш тестлари таҳсил олувчиларнинг умумий тайёргарлик даражаси, мазкур курснинг ўқитилиш сифати, педагогнинг педагогик маҳорати, таълим-тарбия жараёни самарадорлигини аниқлаш мақсадида ўтказилади.

Билимларнинг турларига мувофиқ тест топшириқларини тайёрлаш

Педагогик ўлчовни амалга ошириш мақсадида билимлар қуйидаги 4 та асосий соҳаларга ажратилади:

- **Дунёни англаш ҳақидаги билимлар;**
- **Инсон ва инсоният ҳақидаги билимлар;**
- **Ўз-ўзини англаш ҳақидаги билимлар;**
- **Фаолият усуллари ҳақидаги билимлар.**

№	БИЛИМЛАРНИНГ ТУРЛАРИ	МАЗМУНИ ВА МОҲИЯТИ	ТЕСТ ТОПШИРИҒИНИНГ ҚИЙИНЛИК ДАРАЖАСИ
---	----------------------	--------------------	--------------------------------------

1.	Ном ва исмлар ҳақидаги билимлар	Ўқув курси мазмунидаги буюк шахсларнинг исмлари, манба, жойлар предмет ва жисмларнинг аниқ номлари	Репродуктив даража
2.	Ном ва исмларнинг мазмуни ҳақидаги билимлар	Ўқув курси мазмунидаги буюк шахсларнинг исмлари, манба, жойлар предмет ва жисмларнинг аниқ номларининг маъносини англаш	Репродуктив даража
3.	Фактик билимлар	Фактик билимлар ўқув курси мазмунидаги назарияни бойитиш ва тўлдириш мақсадида берилади.	Репродуктив даража
4.	Таърифлар	Таърифларни ёдлаш эмас, балки унинг мазмун-моҳиятини англаш, назарий тайёргарлик даражасини аниқлаш учун зарур	Продуктив даража
5.	Таққослаш ва қийёслашга доир билимлар	Ўқув курси мазмунига биноан, объектларни таққослаш, ўхшашлик ва фарқли томонларни аниқлаш, умумлаштириш орқали оптимал вариантни танлаш	Продуктив даража Қисман-изланишли
6.	Бир-бирини инкор этиш ва зиддиятли билимлар	Ўқув курси мазмунидаги муайян ғоя ва гипотезаларнинг инкор этилиши, зиддиятларни бартараф этиб, умумий хулоса ясаш имконини беради	Продуктив даража Қисман-изланишли Креатив даража
7.	Ассоциатив билимлар	Муаммоли вазиятларни ҳал этиш орқали ижодий фикр юритиш, ижодий фаолият тажрибаларини эгаллаш	Қисман-изланишли Креатив даража
8.	Классификацияга доир билимлар	Мазкур билимлар умумлашган, тизимли билимларни эгаллаш имконини беради. Тизимли билимлар ўқув курсининг асосий тушунчалари ва қонуниятларини тўғри талқин қилиш имконини беради.	Продуктив даража Қисман-изланишли Креатив даража

9.	Сабаб-оқибат муносабатлари ҳақидаги билимлар	Таҳсил олувчилар томонидан воқеа ва ҳодисаларнинг келиб чиқиш сабаблари, оқибатлари ҳақида фикр юритиш имконини беради.	Продуктив даража Қисман-изланишли Креатив даража
10.	Жараён, алгоритмик билимлар	Кўникма ва малакаларни аниқлаш имконини беради.	Продуктив даража Қисман-изланишли
11.	Технологик билимлар	Ишлаб чиқариш, педагогик жараёнларни технологиялаштиришга оид билимлар ва алгоритмларни аниқлаш имконини беради.	Продуктив даража Қисман-изланишли Креатив даража
12.	Эҳтимолликка асосланган билимлар	Ўқув курси мазмунидаги гипотеза ва назарияларни исботлаш орқали ижодий фикр юритиш, ижодий фаолият тажрибаларини эгаллаш	Продуктив даража Қисман-изланишли Креатив даража
13.	Абстракт билимлар	Идеаллаштирилган ёки муайян даражада қабул қилинган тушунчалар ва объектлар ҳақидаги билимлар	Продуктив даража Қисман-изланишли Креатив даража
14.	Методологик билимлар	Билимларни ўзлаштириш жараёни, фаолиятни самарали ташкил этиш, атроф-муҳит ва ижтимоий шароитни ўзгартириш методлари ҳақидаги билимлар	Репродуктив Продуктив Қисман-изланишли Креатив даража

Қийинлик даражаси кўра тест топшириқларининг турлари

Тест топшириқларининг *қийинлик даражаси мезони* ўрганилаётган объектнинг хусусиятларини ўзида тўлиқ акс эттириб, у таҳсил олувчилар томонидан мазкур хусусиятларни аниқлаш учун бажарадиган ақлий операцияларига кўра:

- **Репродуктив даража;**
- **Продуктив даража;**

- Қисман-изланишли даража;
- Ижодий (креатив) даражада бўлиши мумкин.

Репродуктив даражадаги тест топшириқлари таҳсил олувчиларнинг хотирасида сақланган билим, кўникма ва малакаларни *таниш одатий вазиятда ахборотларни қайта ишлагандан жавоб қайтаришни* талаб этади.

Масалан: “Вен” диаграммасидан қандай ҳолларда фойдаланиш лозим эканлигини аниқланг.

а) Таққослаш асосида таҳлил қилиш.

б) Таҳлил қилиш ва умулаштириш.

с) Муаммони келтириб чиқарган сабабни аниқлаш ва ечимини топиш.

д) барчаси тўғри

Бу даражада тузилган тестлар таҳсил олувчилар томонидан ўзлаштирган билим, кўникма ва малакаларни аниқ баҳолаш имконини бермайди.

Продуктив даражада тузилган тест топшириқлари таҳсил олувчилар томонидан ўрганилган объектларни *қиёслаш, ўхшашлик ва фарқларни аниқлаш, умумий хулоса чиқариш* орқали жавоб беришни талаб этади.

Бу тест топшириқлари таққослаш, қиёслашга доир ва сабаб-оқибат муносабатлари ҳақидаги билимларни аниқлаш учун фойдаланилади.

Масалан: Анъанавий ва модулли таълим тизимини таққосланг, ўзига хос ва ўхшаш жиҳатларни аниқланг.

1. Бир хиллик,
2. ўрта меъёрий ёндашув,
3. самарали натижани кафолатлаш,
4. аниқ илмий лойиҳа,
5. ягона ёндашув,
6. такрорланиш,
7. тизимлилик,
8. бошқарувчанлик.
9. Концептуаллик

Анъанавий таълим	Модулли таълим	Ўхшаш жиҳатлар
1,2,5	3,4,6	7,8,9

Қисман-изланишли даражадаги тест топшириқлари таҳсил олувчилар томонидан ўрганилган объектларнинг хусусиятларини *бошқа объектга кўчириш*, мазкур объектларни таққослаб, кейинги

объектнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида хулоса чиқариш, қисман изланиш олиб боришни талаб этади.

Таҳсил олувчилар томонидан мазкур даражадаги тест топшириқларига жавоб беришда *аввал ўзлаштирилган билимлар янги, қутилмаган вазиятларда қўлланилади.*

Ижодий (креатив) даражада тузилган тест топшириқлари таҳсил олувчилар томонидан *ижодий фикр юритиш кўникмаларига эга бўлиш*, мазкур тест топшириқларини бажариш жараёнида таҳсил олувчилар томонидан аввал *ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакаларни янги қутилмаган вазиятларда қўллашни талаб этади.*

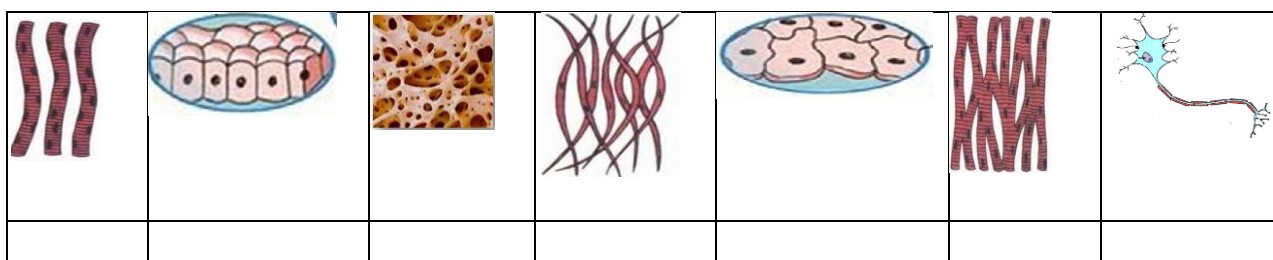
Таҳлил қилиш ва янги ечимларни топишга доир билимларни аниқлаш учун ушбу тестлардан фойдаланилади.

ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИДАН НАМУНАЛАР

Қуйида бир қатор ностандарт тест топшириқларидан намуналар келтириб ўтамиз

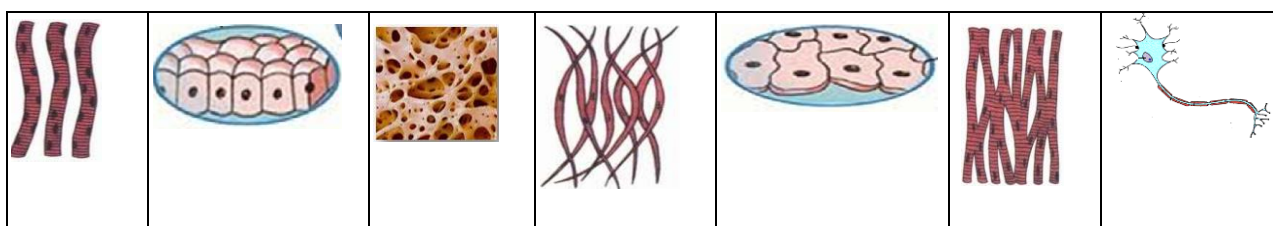
1. То`қималар тurlarini aniqlang va jadvalga har bir rasm ostiga mos raqamlarni yozing.

1) silliq tolali muskul; 2) ko`ndalang yo`lli muskul; 3) kubsimon epiteliy; 4) neyron; 5) yurak muskuli; 6) suyak; 7) yasssi epiteliy

1. То`қималар тurlarini aniqlang va jadvalga har bir rasm ostiga mos raqamlarni yozing.

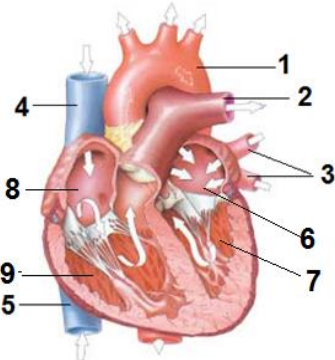
1) silliq tolali muskul; 2) ko`ndalang yo`lli muskul; 3) kubsimon epiteliy; 4) neyron; 5) yurak muskuli; 6) suyak; 7) yasssi epiteliy

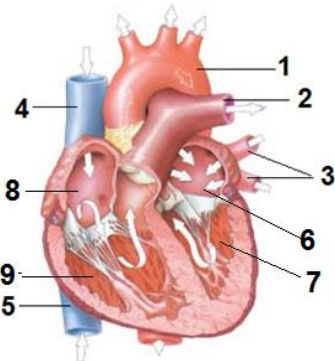
2	3	6	1	7	5	4
---	---	---	---	---	---	---

Ушбу тест топшириғи тахсил олувчиларнинг ўзлаштирган нафақат билимларини балки объект ва унинг қисмларини таниш, ўзига хос хусусиятларини аниқлаш кўникмаларини назорат қилиш ва баҳолаш жараёнини ҳаққоний ва одилона амалга ошириш имконини беради.

2. Rasmda berilgan yurak qismlariga mos raqamlarni yozing aniqlang.

	Yurak qismlari	Raqamlar
	<i>o'ng bo'lmacha</i>	
	<i>o'ng qorincha</i>	
	<i>chap bo'lmacha</i>	
	<i>chap qorincha</i>	
	<i>aorta</i>	
	<i>yuqorigi kovak vena</i>	
	<i>pastki kovak vena</i>	
	<i>o'pka arteriyasi</i>	
<i>o'pka venasi</i>		

2. Rasmda berilgan yurak qismlariga mos raqamlarni yozing aniqlang.

	Yurak qismlari	Raqamlar
	<i>o'ng bo'lmacha</i>	8
	<i>o'ng qorincha</i>	9
	<i>chap bo'lmacha</i>	6
	<i>chap qorincha</i>	7
	<i>aorta</i>	1
	<i>yuqorigi kovak vena</i>	4
	<i>pastki kovak vena</i>	5
	<i>o'pka arteriyasi</i>	2
<i>o'pka venasi</i>	3	

Мутоносиблик тестлари

4. To'qimalarni ularning xususiyatlari bilan juftlang.

1	epiteliy to'qima	A	hujayralarida miofibril tolachalar bo'lib, ular muskul
---	------------------	---	--

			tolasining qisqarish-yozilish xususiyatini ta'minlaydi.	
2	biriktiruvchi to`qima	B	U odam organizmining barcha to`qima va organlari ishini boshqaradi.	
3	nerv to`qimasi	C	o`zaro zich joylashgan hujayralardan iborat. bu to`qima hujayralari tez ko`payish xususiyatiga ega.	
4	muskul to`qimasi	D	bu to`qimaga suyaklar, qon, limfa, tog`ay va paylar kiradi.	
Javob:	1-	2 -	3 -	4 -

4. Олимларнинг креативлик бўйича ёндашувларни мос равишда жуфтланг.

1	Эмебайл	A	Масала юзасидан ҳар томонлама фикрлаш. “Креативлик харитаси”нинг муаллифи	
2	Патти Драпеау	B	Юқори даражада ноодатий кўникмаларга ҳам эга бўлиш	
3	Э.П.Торренс	C	“Ўз қийматига эга оригинал ғоялар мажмуи” “Мактаб креативликни барбод этяптими?” номли видео лавҳа муаллифи.	
4	Кен Робинсон	D	Креативликни тавсифловчи тўрт ҳолатини асосланган. 1987 йилда асосланган шахснинг креатив тафаккурга эгалигини аниқловчи тест муаллифи	
Жавоб:	1-В	2 -А	3 -D	4 - С

Тўғри жавоб:

1	Эмебайл		Юқори даражада ноодатий кўникмаларга ҳам эга бўлиш
2	Патти Драпеау		Масала юзасидан ҳар томонлама фикрлаш. “Креативлик харитаси”нинг муаллифи
3	Э.П.Торренс		Креативликни тавсифловчи тўрт ҳолатини асосланган. 1987 йилда асосланган шахснинг

			креатив тафаккурга эгалигини аниқловчи тест муаллифи
4	Кен Робинсон		“Ўз қийматига эга оригинал ғоялар мажмуи” “Мақтаб креативликни барбод этиптими?” номли видео лавҳа муаллифи.

5. Креатив сифатларни ривожлантириш йўллариининг мос ҳаракатлар билан жуфтланг

1	Креатив сифатларни ривожлантиришнинг 1-йўли	А	Креатив фикрлаш кўникмасини шакллантириш		
2	Креатив сифатларни ривожлантиришнинг 2-йўли	В	Амалий креатив ҳаракат кўникмаларини ривожлантириш		
3	Креатив сифатларни ривожлантиришнинг 3-йўли	С	Креатив фаолият жараёнларни ташкил этиш		
4	Креатив сифатларни ривожлантиришнинг 4-йўли	Д	Креатив маҳсулот (ишланма)лардан фойдаланиш		
Javob:		1-С	2 -D	3 - В	4 - А

6. Олимларнинг ғояларини мос равишда жуфтланг.

1	В.Сластенин	А	Бадиий педагогика бўйича фундаментал ишлар олиб борилган.
2	Ж.Дьюи	В	Муаммоли таълимнинг илк ғояларини асослаган муаллиф
3	Б.Блум	С	Билимларнинг таснифини ишлаб чиқган
4	Г. Рит	Д	Инновацион фаолиятнинг таркибий элементларининг муаллифи
5	Е. Мастюкова	Е	Тиббий педагогиканинг 15 та

			принципини ишлаб чиққан		
Жавоб:	1-D	2 - B	3 -C	4 - A	5- E

Тўғри жавоб:

1	В.Сластенин	Инновацион фаолиятнинг таркибий элементларининг муаллифи
2	Ж.Дьюи	Муаммоли таълимнинг илк ғояларини асослаган муаллиф
3	Б.Блум	Билимларнинг таснифи ким томонидан ишлаб чиқилган
4	Г. Рит	бадий педагогика бўйича фундаментал ишлар олиб борилган.
5	Е. Мастюкова	Тиббий педагогиканинг 15 та принципини ишлаб чиққан

Жавобсиз тестлар

14. Tushirib qoldirilgan so`zlarni yozing.

- 1) Arterial qon bosimining normaga nisbatan ortishi _____ deyiladi.
- 2) Arterial qon bosimining normaga nisbatan pasayishi _____ deyiladi.

14. Tushirib qoldirilgan so`zlarni yozing.

- 1) Arterial qon bosimining normaga nisbatan ortishi *gipertoniya* deyiladi.
- 2) Arterial qon bosimining normaga nisbatan pasayishi *gipotoniya* deyiladi

5. Harakatli va harakatsiz birikkan suyaklarga mos raqamlarni jadvalning o`ng tomoniga yozing.

- 1) tirsak 3) tizza 5) chakka 7) kaftusti 9) panja
- 11) yelka
- 2) peshana 4) son-chanoq 6) pastki jag` 8) ensa 10) boldir-tovon
- 12) tepa

suyaklarning turi	birikish	javob raqamlar
harakatli		
harakatsiz		

5. Harakatli va harakatsiz birikkan suyaklarga mos raqamlarni jadvalning o`ng tomoniga yozing.

- 1) tirsak 3) tizza 5) chakka 7) kaftusti 9) panja
- 11) yelka

- 2) peshana 4) son-chanoq 6) pastki jag` 8) ensa 10) boldir-tovon
12) tepa

suyaklarning turi	birikish	javob raqamlar
harakatli		1, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11.
harakatsiz		2, 5, 8, 12.

6. Harakatli va harakatsiz birikkan suyaklarga mos raqamlarni jadvalning o`ng tomoniga yozing.

- 1) tirsak 3) tizza 5) chakka 7) kaftusti 9) panja
11) yelka
2) peshana 4) son-chanoq 6) pastki jag` 8) ensa 10) boldir-tovon
12) tepa

suyaklarning turi	birikish	javob raqamlar
harakatli		
harakatsiz		

6. Harakatli va harakatsiz birikkan suyaklarga mos raqamlarni jadvalning o`ng tomoniga yozing.

- 1) tirsak 3) tizza 5) chakka 7) kaftusti 9) panja
11) yelka
2) peshana 4) son-chanoq 6) pastki jag` 8) ensa 10) boldir-tovon
12) tepa

suyaklarning birikish turi	javob raqamlar
harakatli	1, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11.
harakatsiz	2, 5, 8, 12.

7. Quyida berilagan fikrlarning qaysilari to`g`ri?

- A. Odam bosh skeletida miya qismi yuz qismiga nisbatan katta.
B. Hayvonlar bosh skeletining yuz qismi miya qismiga nisbatan yaxshi rivojlangan.
C. Odam bosh skeletining yuz qismi miya qismiga nisbatan yaxshi rivojlangan.
D. Murakkab va nozik qo`l harakatlarni bajarishda, ayniqsa, qo`l bosh barmog`ining roli nihoyatda katta.
E. Murakkab va nozik qo`l harakatlarni bajarishda, ayniqsa, qo`l ko`rsatkich barmoqning roli nihoyatda katta.

F. Odamning tik yurishi uning chanoq suyaklari va chanoq bo'shlig'ining kattalashuviga sabab bo'lgan.

G. Hayvonlarning orqa oyoq suyaklari oamning oyoqlariga nisbatan kuchli rivojlangan.

bo'lishiga olib keldi.

Javob: _____

7. Quyida berilagan fikrlarning qaysilari to'g'ri?

A. Odam bosh skeletida miya qismi yuz qismiga nisbatan katta.

B. Hayvonlar bosh skeletining yuz qismi miya qismiga nisbatan yaxshi rivojlangan.

C. Odam bosh skeletining yuz qismi miya qismiga nisbatan yaxshi rivojlangan.

D. Murakkab va nozik qo'l harakatlarni bajarishda, ayniqsa, qo'l bosh barmog'ining roli nihoyatda katta.

E. Murakkab va nozik qo'l harakatlarni bajarishda, ayniqsa, qo'l ko'rsatkich barmoqning roli nihoyatda katta.

F. Odamning tik yurishi uning chanoq suyaklari va chanoq bo'shlig'ining kattalashuviga sabab bo'lgan.

G. Hayvonlarning orqa oyoq suyaklari oamning oyoqlariga nisbatan kuchli rivojlangan.

bo'lishiga olib keldi.

Javob: A, B, D, F.

8. Quyida berilgan fikrlarni qaysilari tўg'ri? Жавоблар жадвалига “**ха**” ёки “**йўқ**” сўзларини ёзинг.

A. Одам бош скелети да мия қисми юз қисмидан катта.

B. Хайвонларда юз скелети мия қисмига нисбатан яхши ривожланган..

C. Одам юз скелети мия қисмига нисбатан яхши ривожланган..

D. Мураккаб ва нозик харакатларни бажаришда биринчи бош бармоқнинг роли катта.

E. Мураккаб ва нозик харакатларни бажаришда кўрсаткич бармоқнинг роли катта.

F. Одамнинг тик юриши унинг чаноқ суякларини катталашувчига сабаб бўлган.

G. Хайвонларнинг орқа оёқ суяклари одамнинг оёқларига нисбатан кучли ривожланган.

Жавоблар:

A	B	C	D	E	F	G
---	---	---	---	---	---	---

Ҳа	Ҳа	Йўқ	Ҳа	Йўқ	Ҳа	Йўқ
----	----	-----	----	-----	----	-----

ИЗЧИЛЛИК ТЕСТЛАРИ

Ушбу тест топшириқлари жараён, алгоритмик кетма-кетликни аниқлашда фойдаланиш анча қулай ҳисобланади.

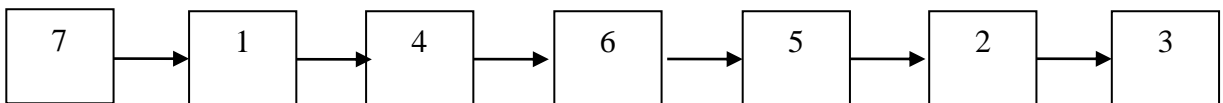
12. Katta qon aylanish doirasida qon qanday organlar orqali o`tish ketma - ketligini ifodalagan holda tegishli raqamlarni kataklarga yozing.

1) aorta qon tomiri; 2) yuqorigi va pastki kovak venalar; 3) o`ng bo`lmacha; 4) yirik, o`rta va mayda arteriya tomirlari; 5) venalar; 6) to`qima va organlar; 7) yurakning chap qorinchasi ;

12. Katta qon aylanish doirasida qon qanday organlar orqali o`tish ketma - ketligini ifodalagan holda tegishli raqamlarni kataklarga yozing.

1) aorta qon tomiri; 2) yuqorigi va pastki kovak venalar; 3) o`ng bo`lmacha; 4) yirik, o`rta va mayda arteriya tomirlari; 5) venalar; 6) to`qima va organlar; 7) yurakning chap qorinchasi ;

13. Kichik qon aylanish doirasida qon qanday organlar orqali o`tishini sxemada ifodalang.

1) o`pka arteriyasi; 2) o`pka alveolalari; 3) yurakning chap bo`lmachasi; 4) yurakning o`ng qorinchasi; 5) o`ng va chap o`pka arteriyalari; 6) 4 ta o`pka venalari;

Javob:

--	--	--	--	--	--

13. Kichik qon aylanish doirasida qon qanday organlar orqali o`tishini sxemada ifodalang.

1) o`pka arteriyasi; 2) o`pka alveolalari; 3) yurakning chap bo`lmachasi; 4) yurakning o`ng qorinchasi; 5) o`ng va chap o`pka arteriyalari; 6) 4 ta o`pka venalari;

Javob:

4	1	5	2	6	3
---	---	---	---	---	---

Назорат учун тест топшириқларини шакллантириш юзасидан тавсиялар

Жорий назорат учун тест топшириқларини шакллантириш юзасидан тавсиялар

1. Жорий назорат топшириқлари шу мавзунинг мазмунини қамраб олиши лозим.

2. Мавзу мазмунидан келиб чиққан ҳолда назорат топшириқларида:

- Очиқ тест топшириқлари;
- Ёпиқ тест топшириқлари;
- Кўп жавобли тест топшириқлари;
- Стандарт ва ностандарт тест топшириқлари бўлиши лозим.

3. Тест топшириқларининг қийинлик даражаси репродуктив, продуктив, қисман-изланишли ва креатив тест топшириқлари тенг миқдорда бўлиши тавсия этилади.

Оралиқ назорат учун тест топшириқларини шакллантириш юзасидан тавсиялар

1. Оралиқ назорат топшириқлари ўрганилган боб ёки бўлим мазмунини қамраб олиши лозим.

2. Боб ёки бўлим мазмунидан келиб чиққан ҳолда назорат топшириқларида:

- Очиқ тест топшириқлари;
- Ёпиқ тест топшириқлари;
- Кўп жавобли тест топшириқлари;
- Стандарт ва ностандарт тест топшириқлари бўлиши лозим.

3. Тест топшириқларининг қийинлик даражаси репродуктив, продуктив, қисман-изланишли ва креатив тест топшириқлари тенг миқдорда бўлиши тавсия этилади.

Якуний назорат учун тест топшириқларини шакллантириш юзасидан тавсиялар

1. Якуний назорат топшириқлари ўрганилган курс мазмунини қамраб олиши лозим.

2. Курс мазмунидан келиб чиққан ҳолда назорат топшириқларида:

Очиқ тест топшириқлари;

Ёпиқ тест топшириқлари;

Стандарт ва ностандарт тест топшириқлари бўлиши лозим.

3. Тест топшириқларининг қийинлик даражаси репродуктив, продуктив, қисман-изланишли ва креатив тест топшириқлари тенг миқдорда бўлиши тавсия этилади.

ХОТИМА

Таълим олувчиларнинг ўқув фаолияти шахсий моҳият сифатида қабул қилинадиган ўқув мақсадларига онгли равишда қаратилган бўлиши лозим. Психолог олимлар (Д.Б.Эльконин ва б.) таъкидлаганидек, ўқув фаолияти энг аввало шундай фаолиятки, унинг натижасида таълим олувчининг (ўқувчининг) ўзида ўзгариш юз беради. Бу фаолият ўз ҳолича ўзгаришдир. Унинг маҳсули, субъектнинг ўзида юз берган ўзгаришлардир.

Ўқув фаолиятининг асосий мотивлари ички ўқув-билиш мотивларидир. Ўқув фаолиятининг энг муҳим мотивацияси эса, таълим олувчининг бўлғуси касбига бўлган қизиқиши ва мойиллигидир.

Таълим олувчи ўзининг ўқув жараёнида эгаллаган билимларидан, касбий кўникма ва малакаларидан ҳиссий қониқиш ва ундан қувонч ҳиссини ҳосил қилиши лозим.

Бундай вазифаларни ҳал қилишда ўқитиш жараёнида ўйинли методлардан фойдаланиш улкан аҳамият касб этади. Ўйинли ўқитиш методларидан фойдаланиш таълим жараёнида барча иштирокчилар мулоқотнинг демократик услуби ютуқларидан фойдаланишларига хизмат қилади, таълим олувчиларнинг ижодий кучлари ва қобилиятини ўстиради.

Ҳозирда ўқитувчилар учун ҳар бир дарс мавзусига хос хусусиятларга мувофиқ бўлган таълим методларини тўғри танлаш, улардан самарали фойдаланиш йўл-йўриқларини пухта эгаллаш энг долзарб масала ҳисобланади. Ушбу йўналишда мазкур ўқув-методик қўлланма зарур ёрдам кўрсатишига умид қиламиз.

АСОСИЙ ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАР

Ҳозирда таълим методлари соҳасида турли мамлакатларда ўзига хос тажрибалар мавжудлигини ҳисобга олган ҳолда педагогик фаолиятда хорижий адабиётлар, ўқув-методик материаллар ва бошқа манбалар билан танишиш, уларни ўрганиш ҳамда амалиётда зарур даражада фойдаланиш таълим-тарбиявий ишлар самарадорлигини оширишда жиддий аҳамиятга эга. Шу муносабат билан таълим методларининг назарий ва амалий масалаларига тегишли асосий атамаларнинг ўзбек ва инглиз тилларидаги қисқа шарҳларини қуйидаги жадвалда келтирдик.

Атамалар	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
“Ассесмент” технологияси “Assessment technology”	Талабаларнинг билим, кўникма ва малакалари даражасини ҳар томонлама, холис баҳолаш имкониятини таъминловчи топшириқлар тўплами	A set of assignments intended for comprehensive assessment of skill and competence level of students
Валидация Validation	Таълим маҳсулоти, таълим хизматлари ёки таълим тизими истеъмолчилари эҳтиёжларининг қондирилиши	Satisfaction of interests of customers in educational and service system
Вебинар технология Webinar technology	Web технологиялар асоси (онлайн тадбирлар ва таълим воситалари ёрдами)да ташкил этиладиган семинар, конференция, баҳс-мунозара, учрашув, тақдимот, тренинг, турли воқеа ёки ҳодисалар бўйича Интернет тармоғи орқали ташкил этиладиган тўғридан тўғри узатиладиган лавҳа (трансляция)лар.	Broadcasting organized via Internet transmitting live seminars, conferences, debates, resentations, negotiations, meetings, trainings, various events with the help of Web technologies
Дарс ишланмаси Lesson planning	Таълимий мазмунга эга лойиҳа ва ўқитувчи томонидан тузилиши мажбурий бўлган ҳужжат	An obligatory document completed by a teacher and a project that has educational essence
Дастурий таълим Program education	1) ўқитишнинг талаба, талабалар эҳтиёжи, қизиқиши, билими, дунёқараши, улар томонидан ўқув материалларини ўзлаштиришда дуч келиш эҳтимоли бўлган	1) education organized considering interests and needs, outlook of students, problems that appear in assimilation of study materials by

	муаммолар, ўқув фанининг имкониятларини инобатга олган ҳолда ташкил этиладиган таълим; 2) педагогик технологияларидан бири	students, and opportunities of the academic subject; 2) one of the pedagogical technologies
Инвигилатор Invigilator	Масофавий таълим асосида ташкил этиладиган ўқитиш натижаларини назорат қилувчи мутахассис-педагог	A specialist-pedagog who controls the results of teaching in the frames of distance learning
Индивидуал таълим Individual education	Таълим жараёнида ўқитувчининг фақатгина бир нафар талаба билан ёки талабанинг таълим воситалари (адабиётлар, компьютер, телевидение, радио ва б. ахборот технологиялар) билан ўзаро ҳамкорлиги асосида ўқув материалларининг ўзлаштирилишини таъминлашга йўналтирилган таълим	Education aimed at developing of mastering skills of a student in cooperatuion with a single student or educational means (literature, computer, television, redio, etc.) during educational process
Инновацион таълим Innovative education	Талабада янги ғоя, меъёр, қоидаларни яратиш, ўзга шахслар томонидан яратилган илғор ғоялар, меъёр, қоидаларни табиий қабул қилишга оид сифатлар, малакаларни шакллантириш имкониятини яратадиган таълим	Education that allows to develop skills and qualities f a student
Инновацион фаолият Innovative activity	Янги ижтимоий талабларнинг анъанавий меъёрларга мос келмаслиги ёки янги шаклланаётган ғояларнинг мавжуд ғояларни инкор этиши натижасида вужудга келадиган мажмуали муаммоларни ечишга қаратилган фаолият	An activity carried out for solving a set of problems that occur as a result of rejecting new developing ideas or inappropriateness of new social requirements to traditional standards
Инновация Innovation	Муайян тизимнинг ички тузилишини ўзгартиришга қаратилган фаолият	An activity aimed at changing the internal structure of a certain system

Интерфаол таълим Interactive education	Талабаларнинг билим, кўникма, малака ва муайян ахлоқий сифатларни ўзлаштириш йўлидаги ўзаро ҳаракатини ташкил этишга асосланувчи таълим	The education based on organization of interaction in mastering by students certain moral qualities, skills and knowledge
“Кейс-стади” технологияси “Case study” technology	Муаммоли вазият; талабаларда аниқ, реал ёки сунъий яратилган муаммоли вазиятни таҳлил қилиш орқали энг мақбул вариантларини топиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қиладиган технология	A technology that forms skills in searching for proper variants by analyzing created or authentic dilemma (problematic situation) or problems
Консорциум Consortium	Масофавий таълимни ташкил этувчи икки университетдан иборат бирлашма	A union of two universities that organize a distance learning
Лойиҳалаш Projecting	Бошланғич маълумотлар, аниқ белгиланган вақт, махсус танланган шакл, метод ва воститаларга таяниб, кутиладиган натижани тахмин қилиш, башоратлаш, режалаштириш орқали аввалдан фаолият моделини тузиш, фаолият ёки жараён мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган амалий ҳаракат	An action aimed at developing the essence of an activity or process, activity model by assuming, predicting, planning an expected result based on the initial information, specifically chosen form, method and means
Лойиҳа Project	Аниқ режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган ҳаракат маҳсули	A result of an action aimed at developing the essence of pedagogical activity based on a certain plan, aim and by guaranteeing its effectiveness
Лойиҳа методи A method of project	Ўқув жараёнини индивидуаллаштириш, талабанинг ўзини мустақил намоён қилишини режалаштириш, ўз фаолиятини оқилона ташкиллаштириш ва назорат қилиш имкониятини берадиган таълим методлари мажмуи	A set of educational methods that allow individualization of educational process, independent planning of students' performance, control and proper organization of an activity
Лойиҳа таълими	Таълимий характердаги аниқ	Education aimed at

A study of project	режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга йўналтирилган таълим	developing the essence of pedagogical activity by guaranteeing the effectiveness of a plan and aim that have educational characteristics
Масофавий таълим Distance learning	Муайян нуқтадан ахборот- коммуникация воситалари (видео, аудио, компьютер, мультимедиа, радио, телевидение ва б.) ёрдамида таълим хизматларини кўрсатиш, таълимий маҳсулотларни тарқатиш ва етказиб беришда анъанавий ҳамда инновацион шакл, метод, воситаларга асосланган ҳолда таълим ресурсларидан фойдаланишга йўналтирилган таълим	Education aimed at using study resources based on innovational form, method and means in organizing study services, expanding and delivering study products with the help of certain information communication means (video, audio, computer, multimedia, radio, television, etc.)
Маҳорат дарслари Master classes	Очиқ ташкил этилиб, илғор педагогик тажрибаларни тарғиб этишга йўналтирилган самарали ўқитиш шакли	An effective form of teaching organized to spread progressive pedagogical experiences
Модератор Moderator	Масофавий таълим негизида ташкил этилаётган семинар, тренинг, давра суҳбати ва форумларга бошчилик қилувчи (бошқарувчи) педагог	A pedagog leading seminars, trainings, debates and forums organized in the frames of distance learning
Модел Model	Реал, ҳақиқатда mavjud бўлган объектнинг соддалаштирилган, кичрайтирилган (катталаштирилган) ёки унга ўхшаган нусхаси	A simplified or lessened copy of a real and authentic object
Модернизация Modernization	Объектнинг янги талаблар ва меъёрлар, техник кўрсатмалар, сифат кўрсаткичларига мос равишда янгиланиши	Renewal of the object according to the new requirements, quality indicators and technical regulations
Модул	1) тизим ичидаги ўзаро	1) units that consists of

Module	чамбарчас боғлиқ элементлардан иборат тугун; 2) муайян технологияни ташкил қилувчи таркибий бўлақларни ифодаловчи атама; 3) ўқув материалнинг мантқан тугалланган бирлиги	interrelated elements in the system; 2) notion meaning parts that create a certain technology; 3) logically completed units of study materials
Модул таълими A study of module	Ўқув жараёнини ташкил этишнинг муайян шакли бўлиб, унга кўра ўқув материали мантиқий тугалланган бирликлари – модулларга асосланган ҳолда маълум босқич ва қадамлар асосида ўзлаштирилади	A certain form of organization of educational process, according to which the logically completed units of study materials are mastered based on the certain stages and steps
Муаммоли вазият Dilemma	Талабаларнинг маълум топшириқларни бажариш (масалани ечиш, саволга жавоб топиш) жараёнида юзага келган зиддиятни англаши билан боғлиқ руҳий ҳолати бўлиб, у ҳал этилаётган масала билан боғлиқ янги билимларни излашни тақозо этади	It is a psychological state of a student that is related with tension that occurs during a process of accomplishing the assignments, and it requires to master skills, knowledge for successful and effective accomplishment
Муаммоли таълим Problem education	Талабаларда ижодий изланиш, кичик тадқиқотларни амалга ошириш, муайян фаразларни илгари суриш, натижаларни асослаш, маълум хулосаларга келиш каби кўникма ва малакаларни шакллантиришга йўналтирилган таълим	Education aimed at developing students' competence and skills in carrying out creative researches, promoting certain theories, reasoning the results, coming to some conclusions
Мустақил таълим Independent learning	ОТМ талабаларида педагог раҳбарлиги ва назорати остида ўқув ҳамда мутахассислик фанлари бўйича маъруза, семинар ва амалий машғулотларида эгалланган БКМни мустаҳкамлаш, бойитиш, улар томонидан янги БКМни мустақил	education aimed at preparing the students of higher educational institutions for independent organization of professional activity, self-mastering and improving skills and competence obtained in

	Ўзлаштирилишини таъминлаш, уларни касбий фаолиятни мустақил ташкил эта олишга тайёрлашга йўналтирилган таълим	lectures, seminars and practical lessons on specialized study subjects under the supervision and control of pedagogs
Новация Novation	Тизимдаги айрим элементларнигина ўзгартиришга хизмат қилувчи фаолият	An activity that serves to change certain elements in the system
Педагогик муаммо Pedagogical problem	Ҳал қилиниши зарур, бироқ, ҳали ечиш усули номаълум бўлган педагогик характердаги масала	A pedagogical issue that must be solved but has uncertain ways of solution
Ривожлантирувчи таълим Developing education	Талабаларнинг ички имкониятларини ривожлантириш ва уларни тўла рўёбга чиқаришга йўналтирилган таълим	Education aimed at revealing and developing students' inner capacities
Супервизор Supervisor	Қуйидаги тўрт вазифани бажаради: ўқитувчи сифатида ўргатади, фасилитаторлик, маслаҳатчи, эксперт вазифани бажаради.	Supervisor-does 4tasks, teaches as a teacher facilitator,advisor and expert.
Супервизия Supervision	Ўзаро муносабатлар тизими бўлиб, супервизор томонидан касбий фаолиятга оид бошқа мутахассисга маслаҳатлар беришни кўзда туттади.	Supervision-gives advice to other specialists on their professional, activities and interrelation system.
Тадқиқот лойиҳалари Projects of research works	Илмий изланиш характерига эга лойиҳалар	Projects that have scientific study characteristics
Таълим жараёнини лойиҳалаштириш Projecting the educational process	Ўқитувчи томонидан талабанинг муаммони излаш, уни ҳал этиш бўйича фаолиятни режалаштириш ва ташкил-лаштиришдан то оммавий баҳолашгача бўлган мустақил ҳаракат қилишини таъминловчи махсус ташкил этилган мақсадли ўқув фаолияти	A targeted educational activity organized in order to develop students' skills in carrying out independent actions to plan and organize activities and its assessment
Таълим инновациялари	Таълим соҳаси ёки ўқув жараёнида мавжуд	Forms, methods and technologies that are

Educational innovations	муаммони янгича ёндашув асосида ечиш мақсадида қўлланилиб, аввалгидан анча самарали натижани кафолатлай оладиган шакл, метод ва технологиялар	used for innovative solutions to existing problems in learning process or educational sphere and that guarantee effective results
Таянч конспект Reference conspect	Назарий ўқув материали (ахбороти)ни графикли тасвир (қисқа хулоса, тушунтирувчи сурат, шартли рамз, схема, жавал, график чизма ва б.)да ифодаловчи конспект	A conspect about theoretical learning materials (information) depicted with graphic pictures (brief conclusion, explaining pictures, signs, schems, charts)
Технологик модел (паспорт) Technological model (passport)	Таълим ёки маънавий-маърифий тадбирнинг асосий кўрсаткичлари ва уларнинг технологик тавсифини ёритувчи ҳужжат	A document that reveals main indicators of education or spiritual and educational events and their technological characteristics
Технологик харита Technological map	Таълим жараёни бажарувчи ёки маълум объектга техник хизмат кўрсатувчи педагогларга тақдим этиладиган барча зарур маълумотлар, кўрсатмаларни ўз ичига олган ҳужжат	A document that comprises all necessary information that is represented to pedagogues that lead educational process or those who carry out technical services to a certain object
Тьютор Tutor	Ўқув курслари учун интерфаол методларни танловчи, маъруза ўқитувчиси билан талаба ўртасида таълимий алоқани ўрнатувчи устоз, мураббий	A teacher, coach who uses interactive methods for courses and establishes learning communication between a student and lecturer
Фасилитатор Facilitator	Масофавий таълим хизматидан фойдаланаётган гуруҳларнинг фаолиятини натижасини муаммонинг илмий ечимини топишга йўналтирувчи, гуруҳларда юзага келадиган мулоқотни ривожлантирувчи, шунингдек,	A teacher who helps to search for scientific solutions to the problem of the results of activities of groups that use distance learning services, and who develops communication

	гуруҳлар фаолиятини холис, самарали баҳоловчи педагог	occurring in groups, effectively and objectively assesses activity of groups
Франчайзинг Franchising	Ўзаро ҳамкор университетларнинг бир-бирларига ўзлари томонидан ташкил этиладиган масофавий таълим курсларини ташкил этиш ҳуқуқининг бериши	Rights that are given by partner universities to other universities for carrying out distance learning courses
Шахсга йўналтирилган таълим Student-centered education	Талабанинг фикрлаш ва ҳаракат стратегиясини инобатга олган ҳолда унинг шахси, ўзига хос хусусиятлари, қобилиятини ривожлантиришга йўналтирилган таълим	Education aimed at developing particular characteristics and abilities and personality of a student by considering his thinking and action strategies
Шахсни ривожлантириш Developing an individual	Индивидда вақт нуқтаи назаридан жисмоний ва руҳий ўзгаришларнинг содир бўлиш жараёни	A process of occurring physical and psychological changes in an individual
Эдвайзер Advisor	Битирув малакавий иши, курс лойиҳаларининг талабалар томонидан индивидуал, мустақил бажарилиши вақтида методик ёрдам берадиган маслаҳатчи	An advisor who assists in an independent accomplishment of a thesis, course projects by students
Ўйин технологиялари (ўйин таълими) Game technologies (game learning)	Ижтимоий тажрибаларни ўзлаштиришнинг барча кўринишлари: билим, кўникма, малака ҳамда ҳиссий-баҳоловчи фаолият жараёнини ҳосил қилишга йўналтирилган шартли ўқув вазиятларини ифодаловчи шахсга йўналтирилган таълим (педагогик технология) турларидан бири	One of the types of education (pedagogical technologies) aimed at creating a process of emotional and assessment activity as well as skills and competence that are the forms of mastering various social experiences by a student
Ўқув лойиҳаси Learning project	1) талабларнинг муаммоларни излаш, тадқиқот қилиш ва ечиш, натижа (ечим)ни маҳсулот кўринишида	1) a method of organizing an independent learning activity carried out by students for

	<p>расмийлаштиришга қаратилган мустақил ўқув фаолиятини ташкил этиш усули;</p> <p>2) назарий билимлар асосида амалий топшириқларни ечишга қаратилган ўқув ҳаракати воситаси;</p> <p>3) ривожлантириш, тарбиялаш, таълим бериш, билимларни бойитиш, мустаҳкамлаш ва малакаларни шакллантиришга йўналтирилган дидактик восита</p>	<p>searching, studying and solving the problems and representing a result in the form of a product;</p> <p>2) means of learning activities carried out by students for accomplishing the practical assignments based on theoretical knowledge;</p> <p>3) a didactic mean that develops, educates, increases knowledge and develops skills, competence</p>
<p>Ўқув топшириқлари</p> <p>Study assignments</p>	<p>Ўрганилаётган мавзу бўйича талабалар томонидан ўзлаштирилган билим, кўникма ва малакалар даражасини аниқлашга хизмат қиладиган таълимий вазифалар йиғиндиси</p>	<p>A set of learning assignments that allows to identify the level of knowledge, skills and competence of students on a certain subject</p>
<p>Ҳамкорлик таълими</p> <p>Cooperation education</p>	<p>Ўқув жараёнида талабаларнинг жамоада, кичик гуруҳ ва жуфтликда билимларни биргаликда ўзлаштиришлари, ўзаро ривожланишлари, “педагог-талаба(лар)” муносабатининг ҳамкорликда ташкил этилишини ифодаловчи таълим</p>	<p>Education based on cooperation of a teacher and student, and cooperation of students for mastering learning materials and improving in a team, small groups or in pairs in a learning process</p>
<p>Ҳамкорлик таълими технологиялари</p> <p>Cooperation education technologies</p>	<p>Ўқув жараёнида талабаларнинг жамоада, кичик гуруҳ ва жуфтликда билимларни биргаликда ўзлаштиришлари, ўзаро ривожланишлари, шунингдек, “педагог-талаба(лар)” муносабатининг ҳамкорликда ташкил этилишини таъминловчи таълимий характердаги технологиялар</p>	<p>Educational technologies that allow to establish relationships based on cooperation of a teacher and student, and cooperation of students for mastering learning materials and improving in a team, small groups or in pairs in a learning process</p>

АДАБИЁТЛАР

1. Bottino R.M., Forcheri P., Molfino M.T. Technology Transfer in School: from Research to Innovation // British Journal of Educational Technology. 1998. № 29 (2). Pp. 163-172.
2. Merrill Harmin with Melanie Toth. Inspiring active learning : a complete handbook for today's teachers . 2006. Pp. 481
3. Cropley A., Cropley, D. Using Assessment to Foster Creativity. – Singapore: World Scientific. 2007. Pp. 209-230.
4. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.
5. Авлаев О.У. Муаммоли таълимнинг психологик асоси. –Т.: 2014 й. 132 б
6. Аюпов Т.Х., Аҳмаджонов Х.И., Имомқориева Ш.Р. Самарали таълим бериш усуллари. –Т.: 2003.
7. Ашурова С. Махсус фанларни модул технологияси асосида ўқитиш. // Касб-хунар таълими. 2004-йил 5-сони.
8. Азизхўжаева Н. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма.–Т.: 2006, 159 бет.
9. Ахунова Г.Н., Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. Педагогик технологияларни лойиҳалаштириш ва режалаштириш. Ўқув услубий қўлланма. – Т.: 2009. 155 бет.
10. “Инновацион таълим технологиялари ва педагогик компетентлик” модули бўйича ўқув –услубий мажмуа. (Тузувчилар: Н.А. Муслимов, М.Усмонбоева, М.Мирсолиева) Т.: 2016 й. 227 бет.
11. Каримова В. Психология. Ўқув қўлланма. –Т.: 2002.
12. Олимов Қ.Т. “Замонавий таълим ва инновацион технологиялари бўйича илғор хорижий тажрибалар” модули бўйича ўқув –услубий мажмуа. 2015й. 81 бет
13. Толипов Ў.Қ., Усмонбердиева М. Педагогик технологиялар-нинг татбиқий асослари. Ўқув қўлланма; -Т.:«Фан», 2006.
14. Тожибоева Д. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. –Т.: 2009.
15. “Таълим самарадорлигини ошириш йўллари” мавзусидаги семинар тренинг материаллари. –Т.: 2002.
16. Тиллашайхова М. Янги ахборот-коммуникация технология-лари ва уларнинг таълим тизимини ривожлантиришдаги ўрни.// Иқтисодиёт ва таълим, 2005-йил 2-сони.
17. Усмонова Ш., Раҳимов Б. Муаммоли таълимни ташкил этишнинг психологик асослари. // Халқ таълими, 2005-йил 5-сони.
18. Фарберман Б.Л. Илғор педагогик технологиялар. –Т.: Фан, 2000.
19. Фарберман Б.Л., Мусина Р.Г. Жумабоева Ф.Р. Олий ўқув юртларида ўқитишнинг замонавий усуллари. –Т.: 2002.

20. Ходиев Баходир Юнусович, Голиш Людмила Владимировна. Мустақил ўқув фаолиятини ташкил этиш усул ва воситалари. Ўқув-услубий қўлланма – Т.:ТДИУ, 2010. – 97 б
21. Йўлдошев Ж., Ҳасанов С. Педагогик технологиялар. Ўқув қўлланма.– Т.: “Иқтисод-молия” , 2009, 608 бет.

МУНДАРИЖА

МУҚАДДИМА.....
1-БОБ. ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	

“Кейс-стади” методи
Ўқитишнинг 4 поғонали методи
“Суггестопедия” методи.....
Гипнопедия методи
Мустақил таълим методлари.....
“Баҳс -мунозара” методи.....
“Ёзма баҳслар” методи
“Эссе” методи
“Скарабей” стратегияси.....
“Пинборд” техникаси.....
“Парадокслар” методи.....
“Кундалик дафтар” методи
«Ақлий ҳужум» методи.....
“Ялпи фикрий ҳужум” методи.....
“Фикрларнинг шиддатли ҳужуми” методи.....
« Яширин фикрларнинг шиддатли ҳужуми» методи.....
“6x6x6” методи.....
“Қарорлар шажараси”.....
"Қора кути" методи.....
"Бешинчиси (олтинчиси, еттинчиси, ...)	
ортиқча" методи.....
“3/3” (“4/4”, “5/5”,) методи.....
“Расмларни тўғри жойлаштиринг” методи.....
"Қизил ва яшил рангли карточкалар билан	
ишлаш" методи.....
"Видеотопишмоқ" методи.....
"Юмалоқланган қор" методи
“Думалоқ қор” методи.....
“Қор бўрон” методи.....
“Заковатли зукко” методи.....
"Қарама-қарши муносабат" методи.....
“Зиг-заг” ёки “бошқаларни ўқитиш” методи.....
«Ажурли арра» методи.....
“Елпиғич (веер)” методи.....
“Синквейн” методи.....
“Фикр, сабаб, мисол, умумлаштириш	
(ФСМУ)” методи.....
“Резюме” методи
«Қалин ва ингичка саволлар» методи.....

“Блиц-сўров” методи.....
“Дебат” методи.....
“Мантикий чалкаш занжир” методи.....
“Муаммоли вазият” методи.....
«Икки қисмли кундалик дафтар» методи.....
“Лойиҳа” методи.....
«Ротация» методи.....
“Аквариум” методи.....
«Синектика» методи.....
“Думалоқ стол” методи.....
“Ручка стол устида” методи.....
«Бумеранг» методи.....
“Галереяни айланиш” методи.....
“Синдикат” методи.....
“Давралар” методи.....
“Можаро” методи.....
“Мунозара” методи.....
«Техник ечимларнинг морфологик таҳлили ва синтези» методи»
Функционал – фойдали таҳлил” методи.....
“АРИЗ – ТРИЗ” методи
“Тушунчалар асосида матн тузиш” методи
“Зинама-зина” методи.....
“Кичик гуруҳларда ишлаш” методи.....
Ўқитиш бўйича қўлланма методи.....
Йўналтирувчи матн методи.....
Мукамал ҳаракат модели методи.....
Дельфи техникаси
«Ролли ўйинлар» методи.....
“Айирбошлаш” ролли ўйини.....
“Тадбиркорлик” ўйини.....
Ишбилармонлик ўйинлари.....
Кроссворд - ўйин методи.....
Фаол ўрганишга илҳомлантирувчи методлар
2-БОБ. ТАЪЛИМДА ПСИХОТРЕНИНГЛАРДАН ФОЙДАЛНИШ	
Танишув ўйинлари.....
Аҳиллаштирувчи ўйинлар
Низоли вазиятлар ўйинлари.....
Мулоқот мавзусига тегишли ўйинлар.....

Ишчанлик муҳитини яратувчи ўйинлар.
4-БОБ НАЗОРАТ ТОПШИРИҚЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШ МЕТОДЛАРИ	
“Ассессмент” методи
Тест методи.....
Назорат учун тест топшириқларини шакллантириш юзасидан тавсиялар.....
ХОТИМА.....
АСОСИЙ ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАР.....
АДАБИЁТЛАР.....

Муаллифлар ҳақида маълумот

Амирова Гўзал Баходировна 1984 йил 16 ноябрда Самарқанд вилоятининг Иштихон туманида туғилган. 2008 йил Самарқанд давлат университетини Педагогика факултетини тамомлаган. Самарқанд қишлоқ хўжалик институти “Касб таълими ва ўқитиш методикаси” кафедраси катта ўқитувчиси. 5 та услубий қўлланма, 40 дан ортиқ илмий мақолалар муаллифи.

Бўтаева Умида Алибоевна 1983 йил 17 июлда Самарқанд вилояти Жомбой туманида туғилган. 2008 йил Самарқанд давлат университетини Педагогика факултетини тамомлаган. Ҳозирги кунда Тошкент давлат педагогика университетининг 3-босқич докторанти. 10 га яқин услубий, методик қўлланмалар ва 50 га яқин илмий мақолалар муаллифи.

Авлаев Ориф 1970 йилда Қашқадарё вилоятида туғилган. Ҳозирда Тошкент шаҳрида истиқомат қилади. Тошкент давлат аграр университетининг “Ўзбек тили, педагогика ва психология” кафедраси доценти. 2 та ўқув қўлланма, 5 та услубий қўлланма ва 60 дан ортиқ илмий мақолалар муаллифи.

Г.Б.АМИРОВА., О.У. АВЛАЕВ, У.А. БУТАЕВА.

ТАЪЛИМДА ИНТЕРФАОЛ МЕТОД ВА ТРЕНИНГЛАР

(Касб таълими йўналиши талабалари учун ўқув қўлланма)

Нашриёт лицензияси № АІ 170. 23.12.2009
Нашриёт манзили: Тошкент ш. АмирТемур кўчаси, 19 -уй.

Босишга руҳсат этилди 17.05.2018 й. Қоғоз бичими 60x84 ^{1/16}
Times гарнитураси. Босма тобоғи 10,75. Нашр ҳисоб тобоғи
13,75. Адади 100 та. Офсет қоғоз. Буюртма № 23
«Munis design group» МЧЖ босмахонасида чоп этилган.
100170, Тошкент ш. Циолковский кўчаси, 356-уй.